

ივერია

1884

№ III, მარტი

—*—

თბილისი.

ექვთიმე ხელაძის სტამბა.

1884

შინაარსი:

- I. განკიცხული (დასასრული) ა. მოხსუბარძისა . . . 5
- II. მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ სამებელი და ქართული სტამბის საქმე მე-XV^{III} საუკუნეში (დასასრული) თ. ყორღანასი 61
- III. სწეული ოჯახი (ლექსი) თ. რ. კრისტვისა . . . 94
- IV. ღამით მზიანი ქვეყანა ანუ შვეცია და ნორვეგია (დასასრული) რ. ვაჟანაშვილისა 95
- V. თვით-მმართველობა საზოგადოთ და ქალაქისა კრძოლ (წერილი ქეთისიძეს) მანულისა . . . 119
- VI შინაური მიმოხილვის მაგიერი 145
- VII. ბანცხადება 159
- VIII «ივერიის» ფოსტა (უდაზოდ).

ივერია

საპოლიტიკო და სალიბერატურო
ჟურნალი

წელიწადი მერვე

№ III

თბილისი

ექვთიმე ხელაძის სტამბა, ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე
1884

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 2 Марта 1884 г.

გ ა ნ კ ი ც ხ უ ლ ი

(დასასრული) *)

თავი VII

ექიმებმა გამოძიებულად, რომ საავსტრიული დასახლება კუ-
დაჩას მარტო და საჭირო მსოფლოდ წმინდა ჭაერი-და იყო.
ამისთვის მე ისევე ჩემს ძველს სახლს, პატრონთან გადაველ,
სადაც რადენიმე ხანს ვაპირებდი დასახლდნა და შემდეგ კი სო-
ფელში გამგზავრებას; მე მსურდა მოვმოკრებულეყავ ყველას,
ჩავმარხულეყავ სოფლის მეურნეობაში, დაბლებული, განმარ-
ტებული ყველასაგან, მარტოდ მივტოვებდი ჩემს მწესარებას.
ასე ვფიქრობდი, ასე ვამბობდი და წასასვლელათაც კი სრულიად
მომსადებელი ვიყავ, როდესაც მოულოდნელმა შემთხვევამ ეს
გადაწყვეტილობა მოლად გადამიბრუნა...

ერთს დღით, როდესაც სახლის პატრონს გაუესწორდი
და უკანასკნელს ბარგს ვაღაგებდი, ბიჭმა წიგნი შემომიტანა,
გადმომცა და დაუძატა:

— ფოხტალიონმა მოიტანა.

მე ვუთხარ სტოლსედ დაეგდო და იმან აღასრულა ჩემი
სურვილი. მთელის ქვეყნისგან მოწყვეტილს, იმედი აღარა მქონ-

*) «ივერია» № 2, 1884 წ.

და, რომ ვისგანმე ისეთს წიგნს მივიღებდი, რომელსაც ჩემი
გაერთობა მაინც შესძლებოდა.

დაკვეთე ჩემოდანი, წყნარად და მოწყენილი მივედ სტოლ-
თან და ისე ავიღე წერილი, როგორც კაცმა, რომელიც მხო-
ლოდ თავის მოკვლევას ალსრულებდა: ჩემთვის მოწყურათ წიგ-
ნი და, მაშასადამე, უნდა წამეკითხა.

წარმოიდგინე ჩემი მდგომარეობა, როდესაც გავხსენ წე-
რილი და შეძლევი წავიკითხე:

ალექსან! პირველსავე ნახვასზედ შემიყვარდი, იმ პირველის
სიყვარულით, რომელიც კი შეუძლიან ნორჩს და ჯერედ გა-
მოუცდელს გულს... რა იყო ამის მიზეზი, რად ამოვიჩინე
შენ და არა სხვა, ეგ მე არ ვიცი და არც გამოკვლევას გამო-
ვუდგები. მაგრამ ამას კი ვერ დავძალად, რომ პირველად შენ-
გან გავიგონე თანამგძმობელი სიტყვა, პირველად შენს ნახვა-
ზედ წამჩუჩნულა გულმა: აეს არის ვისაც მართლა უყვარსა-
რო, მხოლოდ ეს გაფასებს, მხოლოდ ამას ესმის შენი გუ-
ლის პასუხიო!... წამჩუჩნულა და საკმაო იყო, რომ სასიამ-
ოვნო მადლობით აღვსებულე ჩემი გული, აკსებულეიყო სიყ-
ვარულითაც, მით უფრო, რომ მას არაოდეს არ გაეგონა ტუბი-
ლი საუბარი მეგობრისა... ასეთ კაცად მეჩვენე პირველში და
ასეთ სურათად ჩაიხატე ჩემს ოცნებაში. დრომ და შენმა საქ-
ციელმა ამ პირველის მოჭმელების შემდეგ გაგხადა ჩემს უფ-
ლად, მბრძანებლად!... მას შემდეგ არ ყოფილა მსხვერ-
პლი, რომელიც შენ მოგეთხოვა და მე წუთს დავფიქრებულეიყავ
მის შესაწირავად... არ ყოფილა წუთი, როდესაც შენ მო-
შორებოდი ჩემს ფიქრს, აზრს, გონებას... სხვა საგანზედაც
კი რომ მეფიქრა, რომელსამე მედიდურს სურათს რომ დავ-
კვირებოდი, მისი მედიდურობა მხოლოდ შენით შეიჭნებოდა,

იქვე შენ მესტებოდი, შენით ცხოველებოდა...

„შენ შემოგტრფოდი, შენ გეწმუნებოდი, შენით ვიბრუნებდი სულს და მხოლოდ შენ იყავ ბრწყინვალე სსიკად ჩამოდგომილი ჩემს ცხოვრებაში...“

„შენ გადასწვიტი, რომ ჩვენ ერთმანეთის კერ მივეკუთვნებოდით, წადგანაც მე მასრკოლებდა მოვალეობა ქმრიანის დედა-კაცისა და შენ კი... შენ კი მოვალეობა სვინიდისიანის კაცისა!... მე გადასწვიტი დაკმონხილებულიყავ შენს სიტყვებს, გადასწვიტი მით უფრო, რომ შენი სიტყვები თვით სეცდიდან შთაგონებულ ჭეშმარიტებად მიმანდა... ეს გადასწვიტი და დაკმონხილდი ჩემს ბედს... კვამყოფილდებოდი მხოლოდ შენის სიასლოკით, კვამყოფილდებოდი შენის ცქერით, შენთან ლანანაკით და, უმეტესს ბედნიერებას მოკლებული, ამასაც კვერდებოდი... ღმერთო!... მასშინ მეტად ბედნიერი ვიყავ, რომ ჩემს გულში სსვას სურვილს ქქონოდა კიდევ ადგილი, მეტად დამონებული წმინდა გრძნობით, რომ უმეტესზედ მეივიქრა... მაგრამ... შენ აწ განიკითხე უბედური, აწ მოიწადინე ავან-მყოფის განკურნება... შენ მილადატე უღმერთოდ, უკაცურად, ბოროტად!.. სწორედ იმ დროს, როდესაც მე ისე ტკბილად და ნაზად ჩამჩურჩულებდი, როდესაც ისეთის სიტკბობით ავსებდი ჩემს გულს, მთლად ჩემს აწჩებას—ბოროტად მილადატობდი, მასსაწად მიგდებდი!.. რადა, რა დაგიშავე?.. ის თუ რომ წრფელის გულით შეგიყვანე, გენდე და მთელი ქვეყანა გადავიწყე, რომ მისი ადგილი შენ დაგეჭირა?.. ძნელია, ლეკან! მეტად ძნელი, როდესაც საყვარელი გლადატობს, გატყუებს, როდესაც გკონია, რომ მას უყვარხარ და სტყუებდი!.. თუ, შენზედაც სოფიომ ამოქმედა?.. იმან მიგიმხრო, მიგიწიდა, რომ ჩემი სიტოცხლე უმეტესად გაემწარებაინა?.. აწ შემართლე-

ბოდი, თორემ შენ იცი! ღმერთმა სული მოგიმართოს, თუ ამა-
ზედ მეტს ხანს ვერ გასწევდა შენი სიუვარული, რად შემომე-
პარე, როგორც გველი, რად მომიწამლე ისეც დაშსამული არ-
სება, რად წამართვი მოსვენება?... ჩუ თუ მეტად არა კლირ-
დი?..

«ნეტა რას ამბობდა შენი გული, როდესაც ერთსა და
იმაკე დროს მეც მათრობდი ტკბილის ტიტინით და სსვასაც
წიგნებსა სწერდი, რომელშიაც ჩემს გულ-წრფელს გატაცებას
და სიტკბობებსა მასხარად იგდებდი, ფეხ-ქვეშ ლასავდი?... შენ
მოჭკალ ჩემი გული, დაამტირე ჩემი ღირსება, დაამტირე ჩემს
ქმარსეოდ უმეტესად, რომელმაც ხელიც კი შემასო, ცემით მო-
ისურვა ჩემი დამოღწელება... შენ იმაზედ მეტად დაშინაჲე ხარ,
ხარ იმიტომ, რომ ვაცობრიობაზედ უკანასკნელი რწმუნება შენ
გამომაცალე, დამიკარგე... დამიკარგე და მეც გადავწუვიტე გა-
დაგისადრთ ამ დამტირებისთვის. უველას, უველას და... ჩემის
საქციელთ ერთხელ მაინც არის გაგრძნობინოთ...»

„მაგრამ რა გაგრძნობინოთ უღონომ, მოუშინებულმა,
უველასგან დაჩაგრულმა...»

«ვათაგებ ამ წერილს. უეტველია ისეც თავი მოგაწეინა, ან
არა და ამასაც ისე სსსაცილოთ გახდი, როგორც ჩემი გულ-
წრფელი სიუვარული გაჭხადე!..»

„მაგრამ სადამდინაც უნდა მივიდეს ჩემი ცხოვრება, იცო-
დე რომ მიუვარდი, მიუვარხარ და მიუვარები... იცოდე ეს უველა
და... არ იქნება, არა სთქვა, არ იქნება ერთხელ სინიდისმა
არ წაგხურხულას: — «შემქლო მისი დახსნა და არ დავისსენ!»

„როდესაც ამ წერილს მიიღებ, შორს იქნება თავის ქმრის-
განაც, შენგანაც, როდეს-ღაც შენი გულ-წრფელი და ესლა კი
თქვენგან განკიცხული»

«მარი.»

მეტად მძიმე და მხელი ასატანი იყო ეს წერილი ჩემთვის, რომ მისი ძალა მაშინვე სრულიად მეგრძნო, მისი მოქმედება მაშინვე გამოაშკარავებულყო.

მე ვიდექე გაბრუნებული, დაფანტული და გონება კვლავ მომეკრიფა. მარტო თავი მიბუყოდა, ტანზედ თითქოს ჭინჭკვლები დატოტავდენ და თმა აღმა ტყრშიაღით მიდიოდა. მე მეჭირა წიგნი, მაგრამ თავლებისა არა მჯეროდა.

კარგა ხანს ვიყავ ამ მდგომარეობაში, სანამ წერილის ხელახლად გადავითხვას შევიძლებდი, სანამ მის ნამდვილს მნიშვნელობას შევიტყობდი. როგორ, მარი მე მამტყუნებდა სწორეთ იმაში, რასაც თითონ იმას ბრალად ვალებდი, რამაც მომიწამლას სიცოცხლე და თავ-განწირულებაძლის მიმიყვანა?..

პირველი აზრი, რომელმაც თავში გამიზბინა იყო, რომ მარი ესლაც ცრუობდა, მამტყუნებდა და გული უმეტესად შემოწუნს იმისმა საქციელმა, მაგრამ რა ცოტა ხანმაც გაიარა, მე დაკრწმუნდი, რომ ეს მოაზრება უსაფუძვლო იყო.

მარი მე აღარა მხედავდა, მთელმა თვეებმა გაიარა, რაც ჩვენ ერთმანერთს დაშორებული ვიყავით, იმას დიდი ხანია რაც უნდა გადაკვიწყებოდი მეც და ჩემი მდგომარეობაც, თუ მართლას ისეთი ქალი იყო, როგორიც პრეფერუშკამ გამაცნო... მამ რა უნდა მეფიქრა?.. არა, მარი არა სტყუოდა, მარი მართლას მწერდა, ის მართლად იყო, გადაწყვიტა გულმა, მაგრამ გონება მაინც ბოროტად ჩამასხდა: „ის წიგნი, რომელიც პრეფერუშკამ გაჩვენა, რაღა იყო?..“

იქნება პრეფერუშკამ შესთხუნა, იმან მოგონა?... მაგრამ მაშინვე დაკრწმუნდი, რომ პრეფერუშკას სისულელე ამას კერ მოახერხებდა...

ამ მწარე წიგნებში ვიყავ და სრულიად მავიწყდებოდა,

სოფიო, რომელიც ყველაფერს იკისრებდა, ყველაფერს მოიქმედებდა, ოღონდაც არის მარცხი გაუებედურებინა. მას მარცხის ვუყვარდი, იმასაც არ ელაღატა ჩემთვის, ყველაფერი და ძმის საჭმე იყო და მე და მარცხი კი იმათი ინტრიგის მსხვერპლი?.. ღმერთო, რა შემართებოდა?.. ერობაშად თავბრუს დაძვება, გუნება აძვინა, ტვინი ირყეოდა. მე უფრო დაკვირვებული დივანზედ, სანამ დაკვირვებული ვიყავი, გულში ადრეულები სისხლი ყელში მომეხვეინა და სასულესთან მომადგა, წამოვიწია ყელში და მთლად ააწახსტახა. ტირილი მიმდოდა, ცრემლები მახრებოდა, მაგრამ გასურებულს თავლებს ნაძი არ ეკარებოდა, დაყვირება მიმდოდა — პირში სიტყვა მიწედებოდა. ასე ვეგდე, რაღაც გამოურკვეველ მდგომარეობაში და რაღაც კვლავლები და კვანავლები, როგორც პატარა ბავშვი — სული ჯერ მომეჭრა: ცოტა ხანს შემდეგ რადენადმე დაკვირვებული, თუმცა ძლიერ დასუსტებული ვიყავ, და რა წამს წამოდგომა შევიძელე, მაშინვე გავეშურე პრეფერის სახლისკენ.

იმან მომატყუა და პასუხი უნდა მოეცა. მე გადამაკვირვებდა ნათესაობაც, ჩემი დამოკიდებულებაც. თავლ-წინ ერთიდა მესტებოდა: ჩემს წინ იდგა მტერი, მტერი მოქმედებით, რწმუნებით და მიმართულებით.

თავი VIII

პირველსავე შესვლასვე კარებში მათი შემხვდა და უკვალა, მეტად შესაშინებელი სახე მქონდა, რადგანაც ის უვიწიკო ღმერთ უგან მიაწუდა.

— სად არის მარცხი?

— მოითმინეთ, დამშვიდდით. მიზასუსა გაფითრებულმა გოგამი.

მე თავ-დავიწყებამდის მივსუფიყვავ, რა დროს მოთმენასედ იყო ლაზარაკი? მთლად ვინტებოდი.

— სად არის, სადა?... მითხარ გაფიცვებ ყველას, ჩქარა მითხარ.

— ქალ-ბატონი წუსელ... ვედარ გაათავა მამომ.

— წუსელ რა? მოუთმენლად კვითსე იმას.

— წუსელ სადღაც წაბმანდა!.. ტირილით დავიწყო იმან.

— მას მართალია, ყველაფერი მართალია?

— მეც კი არაფერი შემატულობინა... წყენით და ისევე ტირილითვე გააგრძელა იმან.

— ჰროფირ სადღა არის? თან-და-თან ვიძვრებოდი.

— ბატონი დღეს დიდიდგანვე გავიდა და არ დაბრუნებულა.

— მას სოფიო მიჩვენე, ის მანც შინ იქნება?

— არც ის გასლავს შინა.

— სად არის, მითხარ... ესლავე უნდა ვიპოვო, ესლავე უნდა ვნახო...

— რა მოგასსენოთ... დღეს დილით მთელს ქალაქს გაგო ქალ-ბატონის წასლავა.

— მეჩე... მითხარ მამო, მითხარ ღვთის გულისათვის ყოველისფერი, ნურას დამიძლავ...

— მოგასსენებთ... თქვენ როგორ დაგმიძლავო, თქვენ, რომელიც ქალ-ბატონს ისე უყვარდით.

— ოჰ, ღმერთოს წამოვიძახე მოუთმენლად, რადგანაც ამ სიტყვებმა მწარე ტვიფალი მაგრძნობინეს და მარის ამბის შეტულობა ისე მიგვიანდებოდა.

— დღეს დილით, ბატონის და ქალ-ბატონის ნათესაობა მო-

ვიდა, ყველანი აქ შეიყარნენ, რომ ქალ-ბატონმა საქვეყნოთ თავი მოგვეტანა, გარეთ აღარ გაგვესვლება... ცოტა რჩევის შემდეგ იმათ გადასწყვეტეს, მარი ეზოვით და გიყად გამოეცხადებინათ... ამისთვის წავიდენ ვისთანაც საჭირო არის, რომ უოკელის ფერი მოაწყონ, მოახურონ...

— ღმერთო, მაგათ ხეში გაგიჟება უნდათ მაგ უღმერთოებს.
— დავიმსუ მე და გაგებრუნდი კარებისკენ: — ეხლავე წავალ ყველას შეკატყობინებ, გავაგებინებ. რა უღმერთობასაც ავირებენ!..

ის იყო კარებში გასულას კავშირები, რომდესაც პრეფერი შემიფეთა.

— რა... შენც მოსულხარ? წარმოხსენებ იმან შემოსვლის უმაღ, დაიფარა პირზედ ხელები და სკამზე დაეცა.

მე მეტად ბევრი საკუთარი მწუნარება მქონდა, რომ მისთვის უურადლება მიმეჭრია, მეტად ბევრი კარამი მიტრიალებდა გულში, რომ შემბრალებოდა.

— დასტები, გაიხარე ჩემის უბედურებით! წარმოხსენებ იმან-კე: — გამარჯვებული შენ დარჩი — მე მივედ ახლოს და დაგაცქერდი. ის მე გამარჯვებულს მეძახოდა. რაში ხედავდა უღირსი ამ გამარჯვებას?

მე დაგიკრიფე გულ-ხელი და პირ-და-პირ დაგიწეე:

— რა უყავ ძარის?..

— გაიჭრა. მოკლედ მიზასუხა იმან.

— რად მიიყვანე მანდადინ, რად მომატყუე?

— იმიტომ რომ მე და შენ ვიბრძოდით და მებრძოლოთ ყველა საშუალება ეპატებათ. აიღო პირისასიღვან ხელები პრეფერმა, წამოდგა, თითქოს გაიმართა წელში და ისე მიზასუხა.

მე გამაშტერა ამ კაცის ურცხობამ. ის მიუფრებდა პირ-და-პირ, თითქოს სანაქებო საქმის ჩამდენი კაცი, რომელიც

დაწმუნებული იყო თავის მოქმედების უცოდველობაში.

— მაშ ის წიგნი შენგან იყო შეთხზული?

— დიას, მოკლედ მომიგო იმან.

— იქნება მარისაც უბეწე მაგ გვარი წიგნი?

— შენცა და მარისაც.

— მეც აგრე ურცხვად, უსვინდისოდ ლაშაჩაკობ?

— დიას, კლაშაჩაკობ... კლაშაჩაკობ იმისთვის, რომ მებრძოლთ ყოველის ფერი, გესმის, — ყოველის ფერი მიეტყუება მეთქი მოპირდაპირეს დასამარცხებლად... შენ და მარი კი ჩემი მოწინააღმდეგენი იყავით.

მე მაკვირვებდა შროფირი, რადგანაც იმას ვიცნობდი, როგორც დამცირებულს, მშიშარს, დაკრძომილს; ვიცნობდი, როგორც უბედურს, თავ-მოხრდილს, უხასიათოს, რომელიც მუდამ თავ-მდაბლად გამოიყურებოდა, გაბედვით სიტყვას ვერ წარმოთქვამდა და დღეს კი მაღლა აეღო თავი, პირდაპირ შემოიყურებდა, სიტყვას პირ-და-პირ გაბედვით მეუბნებოდა. ეს ცვლილება მით უფრო მაკვირვებდა, რომ დღემდის დაწმუნებული ვიყავ შროფირისგან მარის სიუვარულზე და მის დაკარგვას ეს კაცი სასო-წარკვეთილებაში ჩაგდების მაგიერ, რაღაცა გაბედულს მტკიცე გულდათ შექნა. მე მოკლელი მენახა დაცემული, მტირალი, ქვე-მძრომსავით მიწასუდ მხობილი, კლადი მენახა ჩემს ფეხთა-ქვეშ, ვხედავდი კი ამაყად მყოფულს, ამყად მოლაშაჩაკეს. თუ, უბედურებას გახსნა ასე გულ-კაყად?.. რაც უნდა ყოფილიყო, როგორც უნდა დამხვედროდა შროფირი, მაინც და მაინც მისი საქციელი მეტის-მეტად საზინლარი იყო, რომ სხვა რიგად მივხედავდი.

— მე მეგონა, დავიწყე მე — რომ თქვენ მატო უხასიათო კაცი ხართ და თქვენს უხასიათობას გაუნდინართ სხვების სა-

თამაშოდ... მეგონა რომ სწორედ ეს მდგომარეობა გხდითა თუბედურად და, თუმცა ეს შესაწინარებელი გარემოება არ არის, მაგრამ მაინც მეტრადებოდი... მეტრადებოდი, როგორც უძლური, დაცემული, რომელიც გრძნობდი შენს სატვიკარს, შენს მომწამლავს მდგომარეობას და ვერ გეშველა, რადგანაც ძალა არ გქონდა, ღონე ვერ მოგდებდა... ასეთს კაცად მეჩვენებოდი დღემდის და თუმცა თავის დღეში თქვენს მეგობარს ვერ დაკარგებდით ჩემს თავს, მაგრამ გუფით ვი მსურდა თქვენი შველა... მე ვხედავდი თქვენს სისამაგლეს და მეგონა, რომ ეს შედეგი იყო თქვენის უძლურებისა... დიან, ასე გიუფრებდი, ასე კოვიტრობდი დღემდის, მაგრამ დღეს, ესლა დავრწმუნდი, რომ შემტდარი ვყოფილვარ, ვტუფუადებოდი... შენ შენს სისამაგლეში ისე გამაგრებული ყოფილხარ, ისე შეგთვისებია ეგ გრძნობა, ისე შედუღებულხარ შენს სისამაგლეს, რომ შენის მოქმედებით ვიდეც ამყობ.

— ლევან! მკაცრად გამაწყუეტინა იმან, მაგრამ მე მინდოდა გამეთაკებინა, პირ-და-პირ მეტქვა, რასაც იმაზედ კოვიტრობდი.

— ნება მიბოძეთ... დავიწყუ ისეკ მე.

— მე აღმიკრძალავს! კვალად დავიწყო პრყოფირმა.— აღმიკრძალავს შენთვის მაგ ლაპარაკის გაგრძელება... მე არა მსურს მეტქვი შენი გაგონება! თითქმის დავიკრებით გაათავა იმან.

— მეც არა მსურს გახრუმდე და ყველაფერს პირ-და-პირ გეტყუით. ავიმადლე მეც ხმა.

— შენ გავიწყუდება, რომ ჩემს სახლეში ხარ.

— არის ისეთი მდგომარეობა, როდესაც სახლის პატრონმა თავისი უფლება უნდა დაიკვიფოს.

— რომ არ მოისურვონ?

— ძალით აღასრულებინებენ.

პროფირუშკას თვალები ანთო და მედგრად შემომხედა, მაგრამ იმ უამად კვლავს მიზასუნსა-რს.

— მაშ რა გინდა, რას ითხოვ ჩემგან? ცოტა უფრო დამ-
შვიდებით დაიწყო პროფირმა. — რასთვის მოსულხარ?

— იმისთვის რომ ვითხრა: საზინდრად მოიქეც და ამ სა-
ზინდრობისთვის თავის დროზედ პასუხს გამცემ...

— ესლა, ესლა რაღა გინდა?

— უნდა მითხრა, რა უყავ მარის, სად არის მარი?

პროფირმა კიდევ შემომხედა და გარკვევით წარმოესთქვა:

— რომელის უფლებით ითხოვ მაგ ანგარიშს, ვინა ხარ და
რა ხარ მარისა?

— მე?.. მე, რომელის უფლებით ვითხოვ ანგარიშს?.. მე
შემქმნა მაგასეად არ მეპასუხნა, რადგანაც შენის მოქმედებით
შენ თითონვე დაჭკარგე მაგ ვითხვის უფლება, თუ ეგ უფლე-
ბა რდესმე გქონია...

— მე ქმარი ვარ, ჯვარ-დაწერილი ქმარი, გამაწვეუტინა პრო-
ფირმა.

— შენ იყავ ვაჭარი, რომელმაც ძალით დაისაკუთრე მარი...
მაგრამ საჭმე მაგაში არ არის... შენა მკითხე და გიპასუხებ...
მე მალაპარაკებს ბუნებრივი გრძნობა, გრძნობა პატრიარხისა-
რისა, რომლის მოკალაუობაც არის გამოსარჩლელს ყველა და-
ჩაგრულს, წინა აღუდგეს ყოველ უსამართლობას!..

— და ამ შემთხვევაში მართლ მაგ გრძნობით ხელმძღვანელობ?

— არა. და მე ამასეად საჭეუნიოდ შემოდინ ამის წარმო-
თქმა... მე მიყვარს მარი და უყვარვარ ამასაც... ეს გრძნობა
არის ბუნებრივი, თავის-თავად დაბადებული... არც ერთი ჩვენ-
განი არა ცდილა, რომ ის გაჩენილიყო. მე არა მრცხვუნინ ამ
გრძნობისა... და სწორედ ესა მდებს მოკალაუობას მათ უმეტე-

სად თავი გამოვიდო მარის გულისთვის... ესლა, რადესაც უკვლავური გამოაშვარავდა ჩვენს შორის, შეგვიძლიან ჩვენს ლაშაჩაკი გაკავრძელათ... რა იქნა მარი?

— შენ მსახურის გილოთი მკითხავ ძავას... — კიდევ სცადა ჰრთფიერმა ჩემი შეყენება და დაუმატა: — თითქოს უფლებას რამ გქონდეს.

— მთელი სხათი გელაშაჩაკეთ, დაგიბტვიცეთ — რომ უფლებას მაქვს... მაშ მიშასუსხეთ...

— რომ არ გიშასუსხეთ?

— მიშასუსხებო, გარწმუნებთ რომ მიშასუსხებო.

— არა, რას იზამთ, რომ არ გიშასუსხეთ?

— მოგვლავთ, დაგასრჩობთ ესლავ ჩემის ხელით... — გაათოტრებული მიგვარდი ჰრთფიერს და დაუწყე ნძკეკა... — გესმის, მოგვლავთ მეთქი, დაგასრჩობთ... მე თითონ არ ვიცი რას გიზამ, მხოლოდ გათქმევენბე-ვი...

მე განძკეკდი, გატრიალებდი ჰრთფიერს და დიდი ხნის ნაავად-მყოფარს, არ ვიცოდდი, ღონე საიღამ მეძლეოდა... იმ ხანში სიბრახე მასრჩობდა და ჰრთფიერის სიკვდილი ისე შემეძლო, რომ ჩემი თავისთვის ანგარში ვერ მიმეცა, რას ვშვრებოდი, რა ჩავიდინე.

— ლეკან, რას ჩაბდი? გაბიშვი... უკვლავურს გატყვი. — შემომესმა ჰრთფიერის შეშინებული სმა და მსწრაფლად გამოფნივლებულმა თავი დაქანებე.

ჩემს წინ იდგა გაფითრებული, შეშინებული კაცი, რომელსაც სანე დაჭზრანჭოდა, თმა აბურძგნოდა და წარმოუდგენლად ძლეკვარებდა. იმისი აჩუული თვალები ესლას სრულად სხვა სურათს წარმოადგენდა: იმათ დაეკარგათ თავიანთი სამაყე, მედიღურობა და ჩემ წინ იდგა რაღაცა დამონებული,

მოშლილი კაცი... ის მთლად ცახცახებდა. მე დავინახე, რომ მისი მდგომარეობა იმ გვარი იყო, როდესაც კაცს ყველაფრის გამოტყვევინება შეეძლო. მეტად ძვირფასი იყო მარის ამბავი, რომ გვიანობას მოკუოლდო.

— მითხარ, რა იქნა მარი, დავიწყე უფრო დამშვიდებულმა.

— მარი სააკადმეოფოშია.

— როგორ თუ სააკადმეოფოში?

— მარის გაქცევის შენც შეიტყობდი.

— კიცი.

— ის გაიქცა ვილაცა ურცხვს და საძაგელს კაცთან... მარიმ საქვეყნოდ თავი მომჭრა მეცა და მთელ ნათესაობასაც... მთელს ქალაქში მეტი სალანჯარა აღარა აქვთ-რა... ჩვენ ვარჩიეთ მარი გიყად გვეცნო და ქვეყნისთვის მისი მოქმედება სიგიჟის შედეგად დაგვენახებინა... ასე ვარჩიე მარის სახელისთვის და ჩემის სახელისთვისაც...

ისე ამბობდა ამ სიტყვებს ზროფირი, თითქოს მართლაც დაც საკვირველად მოასრებულად ემოქმედა და მართლაც დარწმუნებული იყო, რომ მარის სახელის დასაფარად უკეთესს ვერას მოიგონებდა.

— როგორ! ვიკითხე გაკვირვებულმა. — თქვენ კარგად-მყოფი აღამიანი საგიჟეში შეაგდეთ?... შეაგდეთ მხოლოდ იმისთვის, რომ თქვენს სახელს ქვეყნის ლანჯარა არ შესებოდა? კარგად-მყოფი აღამიანი ვიყებთან დამწყედით?... მაგისთანა სასჯელი იკვიზიცისაც-კი არ მოუგონია!

— მაშ რა მექნა? დავიწყო ისეკ ზროფირმა: — გამომეცხადებინა, რომ ჩემი ცოლი გარყვნილი, ზნეობით დაცემული დედა-კაცია?... რომ იმან შეურაცხველი უწმინდესი მოკვალეობა ცოლისა და ურცხვად გადალახა უჩინველ სახელი ჩემი გვარისა?...

— ვინ მიიყვანა მინდამდის?... კვითხე მევე და მევე გუზას-სუხე. — თქვენმა პირუტყუელმა საქციელმა... თქვენ ისურვეთ მოკვლას მისი კაცობრიულის გრძნობისა, ისურვეთ დამორჩილება ისეთის ხასიათისა, რომელიც ძალას ვერ მოჩინილდება, ისურვეთ მისი დამონება, მოტეხა და როდესაც ნახეთ, რომ შრომაში ამაოდ ჩაგიაჩათ, ყველახედ საზიზღარად მოქმედება ჩაიდინეთ?... ღმერთო ჩემო... კარგად მყოფის ადამიანის სა-გოიეში შეგდება, არც ერთს ჯეჯუფს მტარვალს თავში არ მოსვლია. მე თვითონ ვგოიუდებოდი, როდესაც მარის მდგომარეობას წარმოვიდგენდი. ერთად ვოიუბთან, საერთო ოთახში, მარისაც ისე უნდა მოჭყრობოდენ, როგორც დანარჩენებს?... მასზედ ზრუნვა უნდა ჰქონოდა. მინდობილი მოუხრელს და გაუთლელს დარჩავენ, გულ-გაჭკაკებულებს, რომელთაც უბრალო სულიერი მოძრაობის შესაკავებლად მარტო კეტის მეტი არა იცოდნენ-რა... მე ველარა ვძლებდი იმ ოთახში, სული მიგუბდებოდა. თვით პროფირ მენკენებოდა წაღაც უსამაგლეს ცხოველად, რომელიც სწამლავდა ყველას, ვისაც კი მიეკარებოდა. თვით ის ჰაკრიც-კი, რომელითაც პროფირი სუნთქავდა, თითქოს იწამლებოდა და საზიზღარად მოქმედებდა კაცზედ.

მე აღარ ვიცოდი, რა რიგად დამეწყო ლაშარაკი, რა მე-თქვა... ერთის მხრით დაუჯერებლად მენკენებოდა ჩვენს დროში ხალხი ისე დატეპულიყო, რომ მთელი ქვეყნის გამოსულიყება შეძლებულიყო, რომ მისთვის ევისრებიანთ სრულიად კარგა მყოფის ადამიანის გოყად გამოცხადება, თუნდა ამ გვარს საქციელს უბედურის სახელი უბრალო ჭორიკანობისგანაც დაესწათ!

მეორეს მხრით იდგა ქმარი და რწმუნებით მეუბნებოდა, რომ მარის ნამდვილად საგოიეში დამეწვედიყო, ნამდვილ გო-

ყად ცნობილიო...

«უეჭველია, ეს უკვლავ რამდენიმე ჰირის მოსყიდვით მო-
უსერებია პროფირს», ვიფიქრე მე და ხმა მაღლა დავუმატე:
— თქვენი საქციელი მეტად მგაჯრია, მეტად კელური... მე მა-
გას ვერ მოვიტყენ.., მთელს ქვეყანას შევსძრავ, შევატყობი-
ნებ სადაც საჭირო არის და მარის განვსათავისუფლებ...

— რას ამბობ? შეშინებით წამოიძახა პროფირმა. — ქვეყანას
უნდა გააკებინო?.. მას შენ მარის მტერიცა ყოფილხარ და
ჩემიც.

ამ კაცს სახე ისეუ საქვეყნოდ დაჰაზრავის და გამოაშკარა-
კების შიშმა დაუმახინჯა... ისა კისრულობდა ყოველ სისამაგ-
ლეს, ჩაიდენდა ყოველ ავანგობას, სთავსდებოდა მასთან, ოღონ-
დაც არის ამაზედ ქვეყანას არ ელაზარავა, ქვეყანას არა შეტ-
ყო-რა!?

ის მზათ იყო ათობით და ოცობით კაცი შეეწირა რა-
მელიმე მოქმედების დასათარად და ესევე მოქმედება ხვალვე გა-
ეპეორებინა დამშვიდებულის რწმუნებით, რომ მისი სინიდისი
წმინდაა, თუ მის საქციელზედ ქვეყანა არ ილაზარავება.

— დიად, მაგ შემთხვევაში, მე თქვენი მტერი გახლავართ,
გუზასუსე მე. — და ყოველის ღონის-ძიებით ვეცდები გამოვასშ-
კარავო თქვენი საქციელი...

ამ სიტყვებზედ გამოებრუნდი და გამოხვლავ მიხდოდა, მაგ-
რამ პროფირი წინ გადამიდგა და ხვეწნით გამიმეორა:

— აღარც მარის სახელი გებრალება?

— მარის სახელი?.. ის დამნაშავე არ არის, ყოველი მისი
საქციელი, შენი ჯიუტობის და ავანგობის შედეგია...

— კოტკათ, რომ ეგ რა, მაგრამ... მარისზედ სომ მანც ილა-
ზარავებენ?

— დეე ილავა რაკონ, თუ მაგისტანა დამცირებულეი იზოკე-
ბიანს!..

— მარცე ეგრე უყურებს, ეგრე ესმის?

— ეგრე უნდა უყუროს, ეგრე უნდა ესმოდეს.

— რომ არ უყურებდეს?

— მით უარესი მისთვის... მაგრამ, მარი ცხოვრებაში საკ-
მარდ გამოიწადა, რომ ქვეყნის ღაშაჩაკს უყრადღება მიაქ-
ციოს.

— ერთი-ორი დღე მოიცადე... მე მივიღებ ჩემს თავზედ
წრუნვას, სემთანკე დავიბრუნებ და მაშინ...

— როგორ, მარი ისეკ თქვენთანკე უნდა დაბრუნდეს?.. თქვენ
გონება დავიკარგავსთ!..

-- აქ თავისუფლად და მოსვენებით იქნება.

— მოსვენებით იქნება?! გამაშტერა მისმა საუბარმა. — აქ, სა-
დაც უკვლავ ამცირებდა, ცხოვრებას ჯოჯოხეთად უხდიდა. აქვე
უბიკებდენ დაბრუნებას, რომ ყოველი დღე, ყოველი წუთი მო-
ეწამლათ იმისთვის. და ეს კაცი კი რაღაცა მოსვენებაზედ ღა-
შაჩაკობდა... არა ბატონო, მარი აღარ დაბრუნდება თქვენთან. მე
მაუდივარ და იმედი მაქვს განკათავისუფლო მარი, იმედი მაქვს
დავისსნა თქვენის ხელიდგან და იმედი მაქვს თქვენც აღარ მო-
იწადინებთ მის დაბრუნებას... ამ დროს კარებში გამოჩნდა
სოფიო, რომელსაც თმა ასწეწოდა და თვალები არკოდა. სა-
ხეზედ ჩამონადენს ოფლს ჩამოკრესნა უმარლი და უსიამოვ-
ნოდ ზოლ-ზოლად დაესაზა მისი ჩაყვითლებული ღოყები. ის
მთლად კანკალებდა სიანხსლისგან, ეტყობოდა უკანასკნელი
სიტყვები მის სმენასაც მისწლომოდა.

ის იდგა გაასპიტებული, გააფთრებული და ისე მიუყ-
რებდა, თითქოს თვალებით ჩაულაშვას მიზიკებდა.

— ჩვენო დამღუპაო! მკაცრად მომიბრუნდა. — ვინ მოგცა აქ შემოსვლის ნება?

მე შევხედე სოფიოს და იქამდის დამცირებულად მეჩვენა, რომ ჰასუხის ღირსადაც-გი არ გავსადე. მე ისევე პროფირს მივძარბო, რადგანაც მინდოდა, უბრალო ლაშარაკის და აქეთ-იქით წვეკტების მაგაურ, მარის განთავისუფლება უფრო მშვიდობიანად მომესერებინა.

— ბატონო პროფირ!... გირჩევთ ესლავ წამოსვიდეთ და მარნი სავადა-მყოფოდგან გავანთავისუფლოთ... გირჩევთ, რადგანაც ამით შეგიძლიანთ თავიდან აიცილინთ უბრალო უაყანი და ლაშარაკი, რომელიც თქვენ ისე გაშინებსო.

— ჩემს ძმას ეგ არ შეუძლიან. — ჭირვეულად დაივიკლა სოფიომ. — მაგას თუ ის ლაფი, რომელიც მარნი თავზედ დაგვასხს, ანაფრად მიანნა, მეც შემესება მაგათი საქმე, მე არ მივცემ მაგის ნებას!...

— თქვენ? მივუბრუნდი სოფიოს. — რომელის უფლებით ლაშარაკობთ მაგას?...

— როგორ თუ რომელის უფლებით? შემომიტია იმან და სიბრძნით დაუმატა:

— პროფირის თავისი თავი თითონ ეკუთვნის. მაგან თუნდა თავი მოიკლას, როდესაც საქმე პირადად მაგას შეესება, მაგრამ, როდესაც მაგისი საქციელი მთელს ნათესაობას, გვარეულობას ლაქსა სდებს, მაშინ არ მივცემ ნებას, არა... არ მივცემ მეთქი, თუნდა მაგისთვის თავის გადადება მომინდეს.

— მარის არ უყვარდა პროფირ და ძალად შეირთო, მარის არ უნდოდა ქმართან ცხოვრება და ძალად იჭერდით... იჭერდით, ყოველს სიმცირესაც-გი აყენებდით... თქვენ გინდოდათ ის იმ სასაღში დაგებორკილებინათ, სადაც ყველანი მტრად ჩამო-

ჭკიდებოდით, სიცოცხლე ჯოჯოხეთად გადაგქცნათ და რომდესაც იმან მოაწადინა ძალით იმის მოპოება, რაზედაც უფლება უნდა ჰქონოდა და ნებით არ ამტკიცებდით... რომდესაც ძალით აასრულა თავისი განზრახვა, თქვენ ამას ლაფის დასხმას ეძსით, გაშინიანთ საქვეყნოდ გამოაშკარავენისა?.. თქვენი საქციელი?... თქვენს საქციელს, ზნეობით სავსე ქალბატონო, გააკრულაობის სახელის დამტკიცებელი!... თქვენს საქციელს, რაღა დავარქვით? თქვენს საქციელს, რომელიც გველობით და ბოროტებით სავსე იყო და სავსე არის... თქვენ, რომელიც მისი ცხოვრებაში წვეთ-წვეთობით ასხავდით საწამლავს, რომელიც დღითი-დღე მოაზრებულის და გამუდმებულის საქციელით ამ შედეგამდის მიიყვანეთ?... მიბძნეთ, რა დაუძახო თქვენს საქციელს?...

— ვინ მოგცათ ეგ ნება... დანიყო სოფიომ, მაგრამ მევე გაკაწყვეტინე, რადგანაც მისი მოქმედება გულზედ ბოღმასავით მაწკებოდა და ესლა-ვი შემთხვევა მეძლეოდა ყველაფერი გამომეთქვა.

— თქვენ ჩაიგდეთ ხელში თქვენი უსასიანო ძმა, თქვენ გაიგეთ მისი სისუსტე, შეიპყარით, დაიმორჩილეთ და თქვენი სურვილის იარაღად გასადეთ, თქვენის წადილის სათამაშოდ გადააქციეთ... და რა ამორჩილეთ დროს გასატარებლად?... — უბედურს ქალის წვალება, რომელსაც დამშვიდებულის სინიდანით სისხლსა სწოკდით, სიცოცხლეს უმწარებდით....

— გამიგონე... სოფიო წამოდგა წინ და ხელი მოსაკიდებლად გამოიშვირა.

— გამეცალე! დავუყვირე მე, რადგანაც მისი მოკარებაც კი მეგონა გამაპყუჭიანებდა, ცხელ რკინასავით დამწკავდა. — გამეცალე! გავუმეორე მე და დავუძაბე: — ესლა ყველაფერი გითხა-

რით, უკვლასურად, რაც კი გულის მოსვენებას არ აძლევდა. ეს-
ლა თქვენთან გაკათავე და მე ვიცი, როგორც მოვიქცევი...

მე გამოვბრუნდი და ჩემს სმენამდის მოაღწია პროფირის
შეშინებულმა ხმამ:

— სოფიო, რა ჰქენ?!.. დაბრუნე თუ ღმერთი გწამს, და-
ბრუნე!..

— გაჩუმიდი! გააწუკუტინა სოფიომ და დაუმატა: — მიბანდეს
და რაც გააჩვიოს...

ამ სიტყვებზედ კარი მივიხურე და თუქცა კვლავ გავი-
გონე, და-ძმას შორის რა მოხდა, მაგრამ წარმოადგენილი ვი-
სე მქონდა, რომ პროფირს მთელი წამიხა უნდა გამოეკრა.

თავი IX

გამოსვლის უმაღ მე გავექნდი იმ სააკათ მყოფოსკენ, სა-
დაც კარგად მყოფი აღმინა გიყებთან ერთად დაემწყვდიათ.
პირველსავე მისვლასზედ, სააკად-მყოფოს მოსამსახურემ კარი გა-
მიღო და ღიმილით მითხრა:

— თქვენს მოწყალეებს. უეჭველია, ავად-მყოფის ნახვა უნ-
და?.. დაიგვიანეთ, ძალიან დაიგვიანეთ. დაუმატა იმანვე.

— ვინ არის აქ უფროსი, ვის აბარია ეს სააკად-მყოფო?
გკითხე მე.

— უფროსი?.. გამეორა იმან ჩემი კითხვა, მოიქექა თავი
და დაუმატა: — უფროსი, ბარონ ზ...იცა...

ის ლაპარაკობდა წყნარად, არა ჩქარობდა და მე ვიღარ
მიუხრებდა, მე, რომელიც ამბის ჩქარა შეტყობის სურვილით,
ვინთებოდი.

— მასწ წაძიყვანე იმასთან. მოუთმენელად წარმოკსთქვი.

— იმასთან?... იმასთან არ იქნება... იმიტომ რომ «ისინი» ქალაქში დგანან...

მე მახვარებდა ამ კაცის გაუგებრობა. სააკათ-მყოფო ისე თავ-დანებებული როგორ იქნებოდა, რომ ერთ-ერთი ექიმი მოუშორებლად იქ არ ყოფილიყო.

— «ისინი» განა აქამდის აქ იქნებიან? ღიმილით გააკვივს იმან და ამისხანა:—ისინი განა პატარა ვინმე ბძანდებიან, ლენკაღია.. უმთავრესი ექიმია, ესე იგი, ნახაღნიკი.

— მასწ, აქ ექიმი არაღინ არის?

— არის, მაგრამ, ეს არის ეხლა გავიდა აქ, ახლავს, ნაცნობები ჭყავს და იქ ქალაღდის სათამაშოდ დაჭპატიყეს.

— ავით-მყოფებისთვის თავი როგორ დაუნებებია? წარმოკსთქვი მე.— იქნება ექიმები რა წუთში დასჭირდეთ?

— აქ რა ავით-მყოფებია?... მოჭყვა ისევ მოსამსახურე.— სულ გაყები არიან, კგენი ადამიანებათაც კი აღარ ჩაითვლებიან... მაგათი ავით-მყოფობა აშვარაა, ექიმი რად უნდათ?... თუ ვინმე გაჭირვეულდეს, უჩრობას დაიწყებს, გადაკაცვამთ გაყის პურანგს, დაკასხამთ ცივს წყალს და ამითი გათავდება.

მე თვალ-წინ წარმომიდგა უბედური ავით-მყოფების მდგომარეობა და მათ შორის მარი, ამ უგულო მხეცების ხელში, რომელთაც მათსედ რჩუნვა მინდობილი ჭქონდათ. სწორედ კგაყდებოდი.

— დაუძახე ექიმს, ჩქარა, საჭირდა.

— მე არ შემიძლიან. გადაწყვეტით მიპასუხა იმან.

— შენ არა სთქვი, ექიმი აქვე ახლავს არისო, უკვეღია ის გბძანებდა, თუ საჭირდა შევიქენ, დამიძახეო.

— დიაღ, მაგრამ მე კარებს ვერ მოკშორდები, რადგანაც,

დამიწყო იმან განმარტება, შეიძლება რომელიმე გოყი...
 — მაშ სხვა ვინმე გაგზავნე. გავაწვევებინე მე.—ჩქარა, თუ
 ღმერთი გწამს, საჭირო საქმე მაქვს.

— აბა ესლავ ვინ გაგვზავნო?... აგეწ ათი სხათი სრულდება.
 მოსამსახურეებს სძინავთ.

— მაშ რა ვქნა, მითხარ მაინც, რომელს სასლშია, ვის-
 თან.

— აი ეგ შეიძლება... აქვე გასლავთ, პირ-და-პირ. გაბრუნდებით
 მარჯვნივ, გასცდებით ერთს ქუჩას, მეორეს... მესამეს და მე-
 ოთხეზედ მარცხნივ... მაგრამ არა, მოითმინეთ, ამერიას...

— თუ ღმერთი გწამს! შენ ნამდვილათ არა გცოდნია...
 გააღვიძე ვინმე, დაუძასე, ფულს ვახუჭებ.

— წასვლას ვი შეიძლება, მიპასუხა იმან, რა ვი ფულის სსე-
 ნება გაიგონა,--რატომ, წაკალ, წაკალ, მაგრამ აქ ვილას დად-
 გება?

ამ ვითვასზედ შემოელა კარები და ოთახში შემოვიდა
 უჭიმი. ის ცოტა გადაკრულსა ჰგვანდა, რადგანაც რაცრაცებდა
 და პირიდან არყის სუნნი ამოსდიოდა.

შემოსვლის უმაღლ იმან შემომსუდა და მკაცრად მკითხა:

— რა გინდათ?

— ერთი ავად-მყოფი მოიყვანეს, ჩემი ნათესავია და იმის
 ნასკა მინდა...

— ამ შუა ღამისას? შემომსუდა იმან.—განა არ იცით, რომ
 ამ დროს ვიზიტები აღკრძალულია?

— ჩემი შემთხვევა ჩვეულებრივი ვი არ არის!.. თქვენ არ
 შეიძლება, რომ უარი მითხრათ... მხოლოდ ნება მიბოძეთ შე-
 გატყობინოთ...

— მაშ ჩემს ოთახში მოხმანდით. გამიძლვა წინ და ჩვენ შე-

ველით ერთს ჰატარა ოთახში, სადაც მოზრდილი ღამის საკმაოდ ანათებდა.

მე წარმომიდგა თვალ-წინ ღამისი, უმაწვილი სახე, რომელიც ანაღაცა უცნაურს სახეებს დაესერა და სრულის ანატის ბეჭედი დაესვა.

— ვინა ბძინდებით. შესვლის უმაღ მკითხა მასპინძელმა.

მე დაუხსახელე ვინც ვიყავ.

ამ სიტყვებზედ ის თითქოს მოცოცხლდა, ერთს წუთს ჩაბეჭდა და შემდეგ ხელების გამომშვერით წამოიძახა:

— ლევან, ნუ თუ შენა ხარ?

მეც დავაკვირდი და მომაგონდა ერთი ჩემი ამხანაგთაგანი, რომელიც სწორეთ უნივერსიტეტში იმ წელიწადს ათავებდა გურს, რომელსაც მე შეგვიძლია. ერთმა შემთხვევამ ჩვენ მასთან დაგვამეგობრა, მაგრამ შემდეგში ხანმა დაგვამოკრა და თითქმის სრულიად გადაგვავიწყა ერთმანეთი.

წარმომადგინეთ, რა რიგად გამიხარდებოდა იმისი ნახვა, გამიხარდებოდა მით უფრო, რომ ვიჭტორ, ასე ეძახდნენ იმ ეჭმის, იყო ანატისა და საბედლო კაცი.

პირველისავე მისაღების შემდეგ მე დაწვრილებით გუამბე მარის თავს-გადასასვლელი და ვიჭტორმა სრულის თანაგრძნობით მიიღო ნამბობი.

იმან შემატყობინა, რომ ნება არა ჰქონდა მარის ჩემთვის ეჩვენებინა, მაგრამ ეს ისეთი მდგომარეობა იყო, რომ ამ შემთხვევაში კანონს ვერ დაემორჩილებოდა, თუნდა იქვე ანაღაცაზედ ჩამოეკიდნათ. მიამბო, რომ დღეს სასაკათ-მყოფოში ყოფნა იმის რიგი ყოფილიყო, იმას მიეღო მარის, რომელიც სხვა გიყუბთან ერთად დაემწყვდიათ, მაგრამ უბედურის ქაღის სვეწინისთვის ველარ გაქლო და ცალკე ოთახში გადაეყვანა.

ჩვენ გაგწიეთ ზეგით პალატებში და მივედით იმ ოთახის კარებთან, სადაც მარცხ იყო.

ყოველ ფეხის გადადგმასზე, ყოველ მიახლოებასზე დასა გვარს სისარულს და მასთანვე მტანჯავს სიამოვნებასა ვგრძნობდი. გულს ფართხალი გაჭქონდა, თითქოს ციება მოკრული ვძაგძაგებდი, კრძღა შეგრულსავით გბილება ძალზედ მომეჭირა და ამოსუნთქვისაც გი მეშინოდა.

მარისთან ხელახლად შეყრის ბედნიერება ისე ახლო იყო და მე გი ისე უბედური, ისე განდეგნილი ბედისაგან, რომ თვით ამ ამოსუნთქვისაც გი მეშინოდა, ჩემს მოღალატედ არ გარდაქცეულიყო, მოახლოებული ბედნიერება არ გაეფოტო და ნეტარება საუგუნოდ არ დამეკარგა.

კარებთან ვიქტორია შესდგა და მითხრა:

— აი ოთახი, და მე გი თავს დაგანებებ. დილამდის აქ იყავ და ხვალ ჩვენს უფროს შეკატეობინებ ამ საქმეს... თუ ვინაცობაა მარის განთავისუფლება აქედან ვერ მოხერხდა, მაშინ სხვა გზა ვნახოთ.

ამ სიტყვებზედ ის გაბრუნდა და, სამდენადაც მისი ფეხის ხმა წყნარდებოდა, იმდენად მე გული მიცემდა.

კარები, მარტო კარები-ღა მამოკრებდა მარის! ეს ცოტა ბედნიერება არ იყო, მაგრამ წარმოიდგინეთ იმ წუთებში, რა გაუბედავი შევიქნე. სამდენჯერმე კარის გასაღებად მიტანილი ხელი ჩამომივარდა, სამდენჯერ ხელი მოკვიდე თითონ კლიტეს და გული ჩამჩინისებდა მხოლოდ ერთსულ გადამეტრიალებინა, ცოტა გადამეწია, მაგრამ დადუნებული და თვით მოჭმელებას მოკლებული მარტოები გაუნძრევლად რჩებოდა. გული გი ფართხალებდა და ძალზედ დაგა-ღუბი გაჭქონდა.

ბოლოს, როგორც იყო გაბედავ და ძალა დაკატანე ჩემს-

თავს. გაელო კარი და თვალ-წინ წარმომიდგა მარი!... მარი, რომელიც თეთრს თავის უფალს ტანისამოსში, გაშლილის სშირის თმებით, ნახევრად მიწოლილი საგებელზედ და ფეხ-მკრთალი, ანგელოზს ემსგავსებოდა!..

მე დავიბენ, წავბარბაცდი და რადენსამე ხანს თვალზე დახელებული ვიდექ.

როდესაც გონს მოკედი, ჯერ კიდევ კარებს ან გაკვდენოდი და მარი გი წამომდგარიყო, დაჭყრდომოდა სტოლს და გაშტერებული შემომყურებდა.

— ლევან! წუნარად, თუმცა მღელვარებით წარმოსთქვა იმან. — თქვენა ხართ?.. ცხადია?..

— მარი! მეტი ვეღარა მოვახერხე-რა და გაეჭინდი, რომ გუფში ჩამეკრა.

ღმერთო, რა იგრძნო ჩემმა გულმა მარისთან მიახლოვებაზედ?.. რა მტანჯავო, მოუსვენარი და აღმაშფოთებელი სიტუბოება!.. მე კვხველადი, ვტიროდი, ვიციროდი... ვგრძნობდი ცუცხლს, რომელიც ძარღვებში, გულში, მთელს სხეულში დარბოდა, ვგრძნობდი მის სიმხურვალეს, სიცხეს და ძაღს, მაგრამ ამასთანავე რაღაცა უძაღლეს, ციურს ბედნიერებას, სიამაყეს!.. მარი სულში მეჭირა, ის მეკვროდა მეკრდზედ, დამმოჩინებოდა და სწორეთ აძითი ვგრძნობდი ჩემს თავს მეივეთ, ჭკუენის უფლად!.. იმ წუთებში ისეთი ძაღს მომეცა, კეფხვს, ლომს რომ შეკვროდი, სულ-და-სულ შეკვებებოდი და, უეტველია, გამარჯვება მე დამჩნებოდა!.. ასე აპატიოსნებს, აამაყებს, ასეთს რწმუნებას აძლევს თურმე ვაცს წმინდა უებრო სიყვარული! მარის მე რუყარდი, — ჭკუენა ჩაღად მიმანდა. ვის რას შეკვებებოდი?! მთელს ჭკუენას, ჯოჯოხეთს, ზეტას საბრძოლველად გამოვიწვევდი...

არ ვიცი, როგორ დიდ-სახს გავრძელდა ეს მდგომარეობა, როდესაც მარი პირველი მოვიდა გონს, პირველი გამეშვიბინა, და პირველმა დაიწყო.

— კმარა ლეკანი! ნუღარა მტანჯავ... შენ სომ არ გიყვარვარ და რაღა მამცირებ?

— მარი! რას მეუბნები? გატაცებით ვუხვასუსე. — თუ შენ არ მიყვარხარ, თუ შენი დამცირება მინდა, მაშ რაღა მიყვარს, ვილას ამაღლებას ვისურვებ?

— ვისაც წიგნებსა სწერდი, ვის წინაშეც ჩემს გულ-წრთელს სიყვარულს მასხარად ხდიდი. რისთვის მომეჭეტ ეგრე, რა დამაშავე?

პირველში არ მესმოდა, მარი რას ამბობდა, მაგრამ მისინკე მომაგონდა მარის წერილი, რომელიც წინა-დღით მომივიდა და უკვლავი ამკარა შეიქნა. სოფიოს და პროფირისგან შედგენილმა წიგნებმა, კინაღამ მე და მარი საუკუნოდ დაგვამოკრეს.

შეყარებულს გულს მალე სჯერა საყვარლის სიტყვა, მას უნდოდა და დაწინდით სედავს. მე და მარისაც დიდ სახს ღაპარაკი არ მოგვინდა, რომ ერთმანერთი დაგვიწმუნებინა ჩვენს სიმართლეში. ესევე გვსურდა ორთავეს და აღძრული თქმების გაქარვებას ეს უფრო მეტად შეელოდა.

ორთავემ სისარულით გავიგეთ, სისარულით დაკრწმუნდით, რომ ჩვენი სიყვარული წმიდა და პატრიოსანი ყოფილიყო.

— მაშ გიყვარვარ, გიყვარვარ? მეუბნებოდა მარი და მესუობდა, რომ მოალერსებით გამამღარყო თითონ და მეც გაკედლე. ყოველ მოხვევანსედ, მისი რბილი, ვუხვსავით მხვი თმა ეფინებოდა ჩემს სახეს. ყოველი ბეწვი ცალკედ და უკვლავ ერთად

ნაზად მიცივლივდება, სასიამოვნოდ მიღუტუნებდა და მთელს სამოთხეს გადმიშლიდა.

თავი X

პირველი ალერსის შემდეგ მარჩიმ მიაძხო თავისი თავ-გადასაკალი, რომელსაც აქვე გადმოგცემთ. «როდესაც» დაიწყო მარჩიმ, «შენის დასწრებით მე და ჩემ ქმარს შუა ის უსიამოვნო ლაპარაკი მოხდა და პრთაუირმა გთხოვთ, რომ მარტონი დაგეტოვებინეთ, კარგა სიჩუმის შემდეგ, იმან დაიწყო:

«—მაშ არ იშლი და მაგ მასხარას ლაპარაკს აწყულოიხარ?

— მე არავის ლაპარაკს არ აწყულოივარ. გუჰასუსე მე და დაგუმატე: — მე წინაღვე არ მინდოდა შენ მოგთხოვებოდი, მაგრამ ვერ მოვასხესე... ესლა-კი გადავწყვიტე, უეჭველად თავი დაგანებო.

— მე რე ცხოვრებას რითი ავირებ? მეითხა იმან და დამაცტქერდა. — ეს ხომ იცი, რომ შენი სამშობლო არავითარს საკანეს არ მოგცემს?

მე გუჰასუსე, რომ რუსეთში წავიდოდი, საქმეს გავიჩენდი რასმეს და ცხოვრებისთვის მოკემზადებოდი.

— ეგ სულ იმ ბიჭუტების ლაპარაკია, რომელნიც რაღაცა ამაღლებულს აზრებს ეუთარებიან და საქმით-კი მხოლოდ იმასა ცდილობენ, რომ ლამაზი ქალები გვერდით იულოიონ.

— თუ თქვენ ოთხმოცის წლის ბუბერი მაგასვე ცდილობთ და საძრახისად არ მიგაჩნიათ, მაგისთვის ემაწვილ-კაცს რაღათა ჭკიცხავთ? გაჯაკრებით მიუგუე და დაგუმატე: — იმითან ცხოვრება არა სჯობს?... კაცი სასიამოვნო სახეს მაინც უუუ-რებს!

ამ სიტყვებზედ პროფირი ანთო და ჩუბა ვასუხიც სწორედ იმის გასაჯავრებლად იყო ნათქვამი... იქნება გამა-მტყუნო ამ გვარ ქტევისთვის, მაგრამ რა მექნა, როდესაც ჩემ-საკე უნებურად მისი წყენა მწყუროდა, მისი შეურაცხ-ყოფა მასიამოვნებდა.

— მაშ, იქნება მართლა გგონია, რომ ლევანს უყვარხარ? დაიწყო პროფირმა და ავაზაკურის, ბოროტის თვლით და-მიწყო ცქერა.

— ეკ სულ ერთია ჩემთვის: კუპასუხე მე და დავუმატე: — იმას თუ არ უყვარვარ, სხვა შემიყვარებს და ეს სხვა, ვინც უნდა იყოს, შენზედ უკეთესი ხომ იქნება!

ამ სიტყვებმა სრულიად გააბრაშეს პროფირ და გაანხს-ლებით დაიძინა:

— იქნება შენა გგონია, რომ გესუმრები?... აჰა, წაიკითხე. ამოიღო რაღაცა ქაღალდი და გადმომიგდო.

მე ავიღე ეს ქაღალდი, დავხედე და თვალებისა არა მჯეროდა... ეს იყო სწორედ ის წერილი, რომელიც შენს მა-გიერ შეედგინათ, რომელშიაც ისე მასხარად მიგდებდი, ისე მამცირებდი და შეუბრალებლად ფეხ-ქვეშ სთელავდი ჩემს გრძნო-ბას.

კარგად იყო მოსაზრებული ეს წერილი. მართლაც ისე კერა მომტყესდა-რა, როგორც შენდამი წმუნების შერყე-ვა... ჩემს თავს უღონოდ, დამცირებულად და მასხარად გახ-დილს ვხედავდი... მერე ვისგან?... ვინც მთელს ქვეყანას მერ-ჩია, მთელს ჩემს სიტყვებსაც შეადგენდა, ვინც მაკავშირებდა ამ სოფელს, და სიტყვებსაც შესაძლებლად მიხდიდა!..

როდესაც პროფირ ან სოფიო ჩემს დამცირებას ცდი-ლობდენ, ამას ვიდევ ვიტანდი, რადგანაც მე თავადაც ამითვე

გუზასუხები, ამ გაკრადვე ვაქცეოდი, მაგრამ წარმოიდგინე, ამ გაკრი საქციელი მეგობრისგან, როგორ უნდა მიმეღო?

ამ წერილზედ თავს ბრუ დამეხვია და იმავე ადგილს, უსიტეოდ, გაუნძრეკლად ჩავიკეტე, ცრემლები მახრჩობდა, რადგანაც გაცხელებული თვალები იქამდის გამიხურდა, რომ მომდგარს ნამს მსწრაფად აშრობდა და უკუ აგდებდა.

ბოლოს პროფირ მოვიდა, მომივიდა სული და წუნარად მკიოსა:

— ახლა რაღას იტყვი?

— არ ვიცი. იმედ-გადაწვევით და დაფანტვით გუზასუხე. ან სხვა რა უნდა მეზასუხნა?

— გჯერა კიდე ლევანის სიყვარული?

ამ სიტყვებმა, შენმა სახელმა, სიყვარულის გახსენებამ გული ჩაოდენადმე მოაღბო; გადმოძვარდა მწვაკი, მღუღარე წვეთი, მას მოჭყვია მეორე, მესამე და გზა გასწილი ცრემლი მოსწყდა შეუწყვეტელ ნაკადულად. მე ვტიროდი, ვტიროდი გაუწყვეტლივ, მოუსვენრად და მთლად: წოწოდი ამ ტირილის დროს.

— რას მეტყვი? წუნარადვე გაიმეორა პროფირმა: — ამის შემდეგ ლევანის ნახვას კიდეც ისურვებ?

— არ ვიცი... დამეხსენ, მომშორდი, ოღონდაც კი მომშორდი და რაც გინდა ჭქენ! გუზასუხე გულ-დაწვევითილმა და იმედ-დაკარგულმა. მარტოდ დაჩჩენა მეჭირებოდა, რომ მარტოდ მივცემოდი ჩემს გლოვას და მწუხარებას.

— იმ კაცმა შენ დაგამცირა. ცოტა სიჩუმის შემდეგ დაიწყო ფროფირმა. — მე მოგაშორებ იმას.

მეტად შეწუხებული ვიყავ, მეტად დიდი კარამი მასწავ-

გულზედ, რომ მასშინ ჰროფირის სიტყვების მნიშვნელობა მო-
მეაზრა.

— წადი, წადი! რაც გინდა ჰქენ გუჰასუხე იმას და იმანაც
აღარ გამამოკრებინა ეს სიტყვები.

ჰროფირ საჩქაროდ გავიდა და მე მარტო დავრჩი, დავრდომილი, იმედ-გადაწყვეტილი... ყველაფერს ავიტანდი, ყველაფერს გაგუძლებდი, მაგრამ შენგან მასსარად აგდება მე-
ტად თავ-ზარ დამცემი იყო.

პირველი აზრი, რომელიც თავში მომივიდა, იყო, რომ თავი მომეკლა, რადგანაც უშენოდ სიტყვებს არ მესმოდა, მაგრამ, როდესაც ჩემს მდგომარეობას დავაკვირდი, დავრწმუნ-
დი, რომ ბრძოლა კიდევ შესაძლებელი ხდებოდა და გადავწყვი-
ტე, განმეგრძო, განმეგრძო უკანასკნელ საშუალებამდე.

მე მიხდოდა ბრძოლა გამეწია ყველასთვის, ვინც-გი ჩემს კაცობრიულს უფლებას ფესით გადალასკას ეჭადდა, დავრწმუნე-
ბული ვიყავ, რომ თუ აქ ამ წნეობით აღჭურვილი ხალხი გარს მესვია, ჰკუყანასედ სსკა ხალხიც იპოვებოდა, ისეთი ხალხი, სადაც სიძარითლეს მკვიდრი ნიადაგი ექნებოდა და გადავწყვიტე მეზოვნა ეს ხალხი.

კარგა ფიქრის შემდეგ, ისევ შენ წარმომიდგე თავლ-
წინ და პირველი სიტყვები იყო საყუადური იმ საქციელისთვის, რომელსაც ჰროფირისაგან მოტანილი წიგნი მიაშკარავებდა, მაგ-
რამ მალე აზრი შევიცვალე და გუნებაში ეტკმა გამიზბინა. მე ვიძახდი: იქნება ტყუილია, იქნება ის წერილი ჩემი ქმრისაგან არის შედგენილი; ჩქარა ეს ეტკიც განჩრა და მისი ადგილი დაიტკირა რწმუნებამ, რომ შენ ეგრე მკაცრად ვერ მოიქცეოდი, მაგისთანა უგაცურს საქმეს ვერ ჩაიდენდი.

ეს იყო გონების ნაწარმოები თუ გულისა; გადაწყვეტილი

ვერ გეტყვი, მაგრამ მათგან რომლისაც უნდა ყოფილიყო, გასამარჯვებლად დიდი ბრძოლა არ დასჭირდება.

ასე იქნებოდა თუ ისე, მომატეუებდა ჩემი გრძნობა, თუ არა, ეკ საჩქმის მიმდინარეობისთვის სულ ერთი იყო, რადგანაც მე ველარა მახერებდა. გადაწყვიტე, რომ უნდა გავნათავისუფლებულიყავ და ამას მივმართე მთელი გონება.

იქნება სოფელი რომ ცოტა მეტ ღირსების მქონებულიყო, ცოტადნად ვაწის ჰატივის-ცემის დამსახურება შესძლებოდა, ჩემის თავისთვის დამეტანა ძალა, გულის მოძრაობა გულშივე ჩამეკლა და ჩემს უბედურებას დაკომორობილებულიყავ, მაგრამ როდესაც ჩემს უღონობას აშკარად დასტინოდენ, ჩემის გულის მოძრაობას განგებ თვს-ქვეშ ლახავდენ და მაგასთან ისე, რომ უგჭველად თავიანთის მოქმედებისთვის ჩემი ყურადღება მიექციათ, უფრო მეტად და მეტად მახრახებდენ, მეტის სურვილით მინდებოდა წინა-აღვსდეგიყავ.

სოფელი ისე არ გაივლიდა ჩემს წინ, რომ მასხარად ამგდები, დასამცირებელი დიმილი არ გამოჰსატოდა პირის-სახეზედ; ისე ხმას არ გამცემდა, რომ თავის უპირატესობა არ შეემხნევიან ჩემთვის, ისე ხმას არ ამოიღებდა, რომ მწკავად, გესლიანად არ ეხსვლიტა!... ყოველი იმისი სიტყვა, ყოველი იმისი ლაპარაკი, ყოველი იმისი საქციელი ჩემ შესახებ იყო, ვითომც უნებობით ამაღლებულისა, უჩირჭო ყოფაქცევის აღამიანისა სულითა და სოცით დაცემულისადმი!...

მე ვხედავდი ყველა ამას და არც თითონ ის ცდილობდა დაემალა ჩემთან, გგრძნობდი, რომ მე იმასე ბეჭრით, ძალიან ბეჭრით მაღლა ვიდექ და უნდა ამეტანა მისი საქციელი, რადგანაც მომხრე, თანამგრძნობელი არა მყვანდა.

სოფელი, მართალია, უწინაც ამასე უკეთ არ მექცეოდა,

მაგრამ მაშინ ჩემი საკუთარი ოთახი მქონდა, განმარტობს მანტ შექმნა, მაგრამ ესა ოთახიც-გი წამართვეს!

სადაც ოდესმე ისე მიეყარდა სიმარტოვე, ოცნება, მოსვენება, სადაც შემოსულა ვერავის შექმნა, იქ ესა სოფიო თავისუფლად შემომეტრებოდა და მთელი დღეების განმავლობაში არ მსვენებდა.

თითონ პრეფერირიც-გი იქამდის გამომივალა, რომ ყოველი პატივის-ცემი ჩემდამი დაჭკარვა და ისე მეჭურებოდა, როგორც უფალი თავის მონას.

ყოველ ნახევრედ მატყობინებდა, რომ ის ბატონია ჩემი, რომ მთელი ჩემი სიცოცხლე, მოსვენება, ამოსუნთქვაც კი, იმანედ არის დამოკიდებული და მაგასთან ისე მკაცრად, ისე უზრდელად, რომ კაცს ერთი-ორად მომეტებულად აგრძნობინებდა, ერთი-ორად მომეტებულად გულის უხეთქავდა.

ასე მიდიოდა ჩემი ცხოვრება რადენსამე ხანს და, ისეც თავ-მობურებულს, თან-და-თან უფრო მიძნელებოდა ცხოვრება, მიგრებებოდა სული.»

თავი XI

ერთს საღამოს სოფიო შემოვიდა ჩემს ოთახში, წამოწვა ჩემს ლოგინზედ და მკაცრად დაიწყო:

«— ასა, როდემდის უნდა აწვალა ჩემი ძმა?»

მე შევხედე იმას და ეს სიტყვები აქამდის სამაგლად შეხვენენ, რომ გაჯავრებაც კი ვერ მოვასხერხე და წყნარად გუჟასუხე:

— ეკ კითხვა მე უნდა მომეტა, მხოლოდ შენი ძმის აღ-

გილს ჩემი თავი უნდა მეგულისმნა და შენვე მკითხავ?..

— კმაწა სისულელე! მკაცრად გამაწყვეტინა იმან და ახსი ტყეებმა მთლად ამანთო და უკანასკნელი მოთმინება დამაჯანჯვინა.

გონება არეული მთლად ეცასცასებდი და ანგარიშ მიუცემლად მიჯარდი სოფიოს, რომელიც ჩემს მიასლოვებაზედ ფესზედ წამოკანდა და გაფითრდა.

— როგორ მიბედავ მაგ ლაზარას, ურცხო, უსიკრცხვილო! და მეტი კელანა მოკასურსე-რა.

უეჭველია, საშინელი სასე შედო, რადგანაც სოფიომაც კელანა გაბედა-რა და მხოლოდ რადსაც ბუტბუტებდა.

— გადი, გაუთრიე აქედგან! დაუუყვირე და წამოიღვინეთ ჩემი გაკვირება, როდესაც სოფიომ წუნარად თავი მოინარა და ტუსტუსით გავიდა.

მე ჟურ გიდეგე ეძლეკასებდი და გული ვერ მომებრუნებინა, როდესაც ისეკ ვარები გაელო და ჩემდა გასაკვირველად ისეკ სოფიომ შემოყო თავი და ისე შემოვიდა თითქოს არა მომხდარყო-რა.

— მე თქვენ აღგიკრძალეთ ჩემს ოთახში შემოსვლა, რადად მოდისარო?

— ძალიან ბატონობაა, თქვენმა მზემ! მივასუსა იმან.— ჩემის ძმის სასლში შესვლას თუ გასვლას როგორ აღმიკრძალავ?

— თქვენი ძმის სასლში არც გიკრძალავთ, მაგრამ ჩემს ოთახში ვი არ შემოვიშვებთ! კესმისთ თუ არა: არ შემოვიშვებთ.

— აქ ყველა ოთახები ჩემი ძმისაა. წუნარად გაიძეორა იმან და მოიკეტა კუშეტიკაზედ.

მე მაშტერებდა იმისი თავ-სედობა და ასე ჩქარა იმ ში-
შიდგან ამ გამხვარტანებადისინ მისვლა! უეჭველია პირველის
შეკრთომის შემდეგ იმან გადაწყვიტა, რომ უბრალოდ შეეშინდა
და მე სრულიად მოსაჩივლებელი არ ვიყავ.

— ჩვენგან ერთ-ერთი უნდა გავიდეს ამ ოთახიდან. გა-
დაწყვიტეთ ვუთხარ მე და დავუმატე:—მე არა მსურს თქვენ-
თან ერთს ოთახში ყოფნა.

— მას თქვენ მიბძანდით, მიბძანდით სადაც გნებავსო
და მე კი უნდა გამოგიტყდეთ, აქაც ძალიან კარგადა ვარ.
სთქვა ესა და გასწოვდა, რომ უფრო მოსვენებათ დამეკლავ-
იყო.

უგანასგნელა ოთახსაც ძართმეკლავ, აქაც შემომეჭრენ.
მეტი ღონე აღარ იყო უნდა დამესომო და ამისთვის გამოეპრუნ-
დი, მაგრამ იმავე ადგილზევე გაჩერდი, რადგანაც კარებში
პროფირი გამოჩნდა.

— სად მიეჩქარები, მკითხა იმან და დამიწყო ყურება.

— წარმოიდგინე, ოთახიდან მაგდებს! წამოიძახა სო-
ფიომ.

— როგორ თუ მაგდებს? შეიჭმუნსა წარბები პროფირმა.

— ასე იძახის, რომ ჩემი ოთახიაო!.. თითქოს ოთახიც და
მთელი სახლიც შენი არ იყოს!

პროფირმა ამოიხსრა და მოიბუხა. სოფიოს სმასედ
დაატყო, რომ შოგოთი უნდა აშლილიყო და ამ გვარი შოგო-
თისა კი მეტად ეშინოდა იმას.

— მარის როგორ შეუძლიან შენის სახლიდან გამაგდოს?
დაიწყო ისევე სოფიომ, მაგრამ, რადგანაც პასუსი ვერ მიიღო,
ისევე იმანვე დაუმატა:

— არ გესმის?... იქნება შენგანა აქვს ნაბძანები? მეცაწად და

გარკვევით წარმოასთქვას სოფიამ და ღოგები წითლად წამოუკვერდა: — არ გესმის, შენ გელაპარაკები?

— რა ვქნა, სოფიო!.. მე როგორ ვეტყვი, როგორ მივცემ მავის ნებას? საწყლად დაიწყო იმან და მომიბრუნდა:

— რა არის ქალა, რომ ჩემს დას მოსვენებას არ აძლევს?..

მე ჰასუსი ვერ მეპოვა, რადგანაც ისე უსამართლოდ მეჩვენა ჰროფიერის სიტყვები.

მე შევხედე იმას, მსრები ზვიწიე და ძეორე ოთახში გავედი.

ჰროფიერმა მოსურა კარები და დაძმამ ჩუმიად ლაპარაკი დაიწყო. ეტუობოდათ, რაღაც არჩევასში იყვნენ. კარგა ხანმა გაიარა, სანამ კარები გაუღებოდა და საშუალება მომეცემოდა ჩემს ოთახში დავბრუნებულყავ.

ოწნიე გამოვიდენ, ოწთავ ჩემს გვერდით გაიარეს. ჰროფიერს თავი ჭქონდა დახრილი და აშკარად ეტუობოდა, რომ შინს მარიდებდა. ამის მაგიერ სოფიერს თავი მაღლა ჭქონდა აწეული, სახე უბრწეინავდა და რაღაც გამომწვევი გამარჯვების კმაყოფილება დასთამაშებდა. რა კი მე გამისწორდა, შემომხედდა, ტუჩები როგორღაც აუთამაშდა, დაეპრანჭა, თითქოს უნდა ეთქვა: ცოტაც დამატადე და გიჩვენებო!

მე გავადეენე თვალი და უნებურად გავიფიქრე: «რა განუზრანსავსთ, რომელის ახალ ბორბტებისთვის მიუძმართავთ?»

მე დაუფიქრდი ამ საგანზედ და გადაწყვეტით წარმოვსთქვი: — მაშ გგონია, რომ გამარჯვება შენ დაგჩნება?.. ვნახოთ, ვნახოთ, მართლა იმოდენი ღონე გაქვს, რომ დამძალა?

შეკვდი ჩემს ოთახში და ჩაცმული ჩავწექ ჩემს ქვეშახლებში.

სანთლის შუქი მიშლიდა. მე მიყვარდა ბნელაში ოცნება და ამისთვის სანთელი გავაქრე.

გარგა ხანს არ მეძინა და სიამოვნებით შევსტყუდი მთავრის შუქს, რომელიც გაღებულის ფანჯრებიდან ნახს სსიკვბად შემოწოლილიყო. ბაღნიდგან, რომელიც იქვე იყო განმართული, ყვავილების სუნნი ტრიალებდა და უნოსკას ატებობდა.

მე ოცნებას ვეძლეოდი, არ ვიცი ყვავილებას სურსელებამ იმოქმედა ხემსედ, თუ სასოგადოდ დავიღაცე მთელი დღის მოუსვენრობით, თავს ბრუ დამესკა და წყნარ-წყნარად ბუჩანში წავედი. აშკარადა ვგრძნობდი, რომ არ მეძინა, თვალეზი ვერ მომესუჯა, მაგრამ ბალიშისთვის თავი ვერ მომეშორებინა, ვერ გავნძრეულიყავ. მთავრის შუქს, რომელიც სასესედ მოძადგა, აშკარადა ვსედავედი, ყვავილების სუნს აშკარად ვგრძნობდი, სკამს, სტოლს, ყოველს საგანს, რაც ოთახში იყო ყველაიყრას ვარსევედი, მაგრამ იმათთან მისეკა რომ მომეწადინა, ვერ შევსძლებდი. ვიწქე გავნძრეველად და ვფიქრობდი, რა მომდიოდა, რად ვიყავ ასეთს მდგომარეობაში?... ცოტახანმაც გაიარა, წარმომიდეგა, რომ ვკვებობდი და შემეშინდა. მე მინდოდა დამევიჩრა, მაგრამ ამაოდ ვცდილობდი ტუჩების დანძრეკას, მინდოდა გამოვარდნილიყავ და გავქტეულიყავ, მაგრამ თითქოს საგებელსედ ვიდაცას დავეკარ... უბთახშად ყურებმა დამიწეეს უცნაურად წივილი და ჩქარა გავარჩიე სხვადასხვა წარის ხმა, რომლებსაც თითქოს იქვე რეკავდენ... ცოტახანმაც გაიარა და საშინლად დავიძიმდი. თითქოს ძარღვებში სთსლას მაგიერ ტყვია ჩამასხესო. გულსედ მომიჭირა, რადაცა მასრჩობდა და ყოველს ღონისძიებასა ვსმარობდი დამევიჩრნა, გავნძრეულიყავ...

ამ წვალებაში ვიყავ, რადესაც ოთახის კარები შემოქლო

და იქ გამოჩნდა პრაფირის სახე, რომელსაც ხალხთი ხეგვა, თავი თეთრის ხელტახტით გადაეკრა და ეშმაკს დამგზავსებოდა. ის შესდგა რამდენსამე ხანს, უური დაიგდო და მას შემდეგ წინადად გამოხსნა ჩემკენ. მე მეგონა, რომ გული ამოვარდნას მივირბოდა, ისე ძალზედ მიცემდა. მე ვნდილობდი მეთქვა პრაფირისთვის, მენიშნებინა, რომ არ მომკარებოდა, მაგრამ ის მანინტ მიახლოვდებოდა.

სასეკრად მოკუყუელს თვალებში რაღაცა უცნაური ბორბოტი ცეცხლი ენთებოდა, ცხვირის ნესტოები ებერებოდა და ძალზედ სუნთქავდა. პირისახესედ რაღაცა პირუტყუელი წადილი უთამაშებდა და ლოყებზედ აღმური ასდიოდა.

ის მოვიდა, დაისარა თავი და ხატივებით დამიწყო ყურება, ისეთის თვალთ, რომელიც თითქოს შეკმას მივირბოდა.

გერ პრაფირის სახე შეინძრა, და წინა-წინადად დაიხარა. ის მიახლოვდებოდა, კვრძობდი მის სუნთქვას და საშინელს ზიზღს აღმიძრავდა. კიდევ წუთიც და გასურებული ქმენა აშვარად ვიგრძენ. წუთიც და იმის ულვაშები, ნოტიო, სველი, შახო ჩემს ტუჩებს... ამ წუთს აღარ ვიცი რა ვიგრძენ. უკანასკნელი ღონე მოვიკრიფე, საშინლად დაიეყირე და გულ-გასეთქილი ზესედ წამოვარდი.

პრაფირმა სმა არ გამცა, მომხვია ხელები და ისურვა ჩემი დამოხსილება, დამცირება.

მე ვნდილობდი ხელიდგან გამოკსსეტომოდი გამხეტებულს, მაგრამ პრაფირმა მაგრად სამავლო ხელები და ყოველ ღონისძიებას სმარობდა წაკეტე.

ჩვენ კობრძობით შეუდგომლად, დაუსვენებლად, მაგრამ ჩქარა ვიგრძენ, რომ ღონე ძალაატობდა და გულის ხეთქით წარმომიდგა იმის საზიზღარი სახე, დამკვანარი ტუჩები და თამ-

ბაჭოს ბოლით გაყვითლებული უღვასები, რომელიც უნდა ხელახლად შემომხებოდა.

მე სრულიად გადვიწყებულე ჩემს თავზედ იმედი, მაგრამ მომაგონდა, რომ აღამიანი ვიყავ, რომ ასე სასწარლად მამცირებდენ და უკანასკნელი ღონე მოვიკრიფე, გავიბრძოლე და პრეტორიუსს ხელიდგან დაესხლტი.

ანგარიშ მიუცემლად, აგარდი ფანჯარაში და გადაესტი. »

თავი XII

კვლევი მალაღი არ იყო და არც კი წავტეულვარ... მაშინვე გავიქეც ქუჩისაკენ, ბაღის კვლელზედ გადავიჭერ და ჰერკულს შემხედრს კაცს მივუბრუნდი:

— მიშეუღეთ, დამიფარეთ, დამისვენით!

იმან შემომხებდა, თანაგრძნობით მომიბრუნდა, მანუგეშა, მსწრაფლად ფაიტონს დაუძახა, რომელშიაც ჩავსხედით და უთხრა:

— სასტუმროში!

ჩვენ მივედით სადღაც, მოგვცეს ოთახი და როდესაც შევედით, მხოლოდ მაშინ შევნიშნე, რომ ჩემი უცნობი სამხედრო წოდების ყმაწვილი კაცი იყო.

პირველად მაშინ ვიგრძენ სიმარტოე ყმაწვილ-კაცთან და პირველად ნათლად წარმომიდგა, რა საცოდავები, რა უპატრონონი ვართ ქალები!

შესვლისათხანავე ჩემმა უცნობმა მოითხოვა შანხანსკი; გადივრინა უღვასები და მომიბრუნდა:

— შინც სომ დაღვი, ჩემო კვლურსო?

ეს სიტყვები მეწინა, რადგანაც მე იმისაგან ძმობას, შემწეობას მოკვლადი, მეგონა ადამიანი ადამიანს გამოემესარ-
ხლებოდა, მისვდებოდა ჩემს მდგომარეობას, გამომიშვეკდა სა-
ნუგეშოდ ძმუწას ხელს და ის გი შანზანსკით ავირებდა ჩემს
გარტობას!?

იმისმა საქციელმა მეტად გული მატკინა, მეტად დასამ-
ცირებლად დავინახე ჩემთვისაც, იმისთვისაც და მთელის გა-
ცობაში მისთვისაც!..

ნუ თუ უკვლანი ასეთნი არიან, უკვლა მარტო პირუტ-
ყულის მოძრაობით ხელმძღვანელობს?! კვითხავდი ჩემს თავს
და გული სისხლით მეკვებოდა, ნადეკლა მისივდებოდა.

მე მოვავრე უმაწვილს გაცს, რომ მე უზატრონო, დეკ-
ნუღმა ქალმა იმიტომ მივმართე ამ უმაწვილ-გაცს, რომ გამო-
მსარჩლებოდა, დაკეთარე უსამართლობისგან და არა იმისთვის,
რომ მასთან სასტუმროში შანზანსკი მესვა.

— ე, ჩემო გარგო, უზრუნველად მივასუსხ იმან:— დირს
მაგაზედ ფიქრი? ამ სოფლად უოკვლისფერი ამაოა!.. მეწმუ-
ნე, სჯობს უკვლა დაკვიწყოთ.

ამ სიტყვებზედ ურცხვად მოვიდა ჩემთან და ხელის გა-
დახვევას ღამობდა! მე აღარ ვიცოდი, რა მექნა ურცხვისთვის,
აშკარად კხედავდი რომ მის წინ სვეწნა, მუდარა, საბუთი უკვ-
ლაფერი ამაო იყო, მისთვის ქალი მხოლოდ სათამაშო დროს
გასატარებელი საგანი იყო, ისეთი საგანი, რომლის წინაშეც
თავის შეგებება უბრალო დროს დაკარგვა, გამოუცდელია იქ-
ნებოდა.

ის იყო გაცი, უოკვლის იმ შეხედულებით და შიმაართუ-
ლებით, რომელიც უმეტესი ნაწილი ამ წოდებისა.

როდესაც პროფირი ამავე გვარად მამცირებდა და მე

თავის სათამაშოდ, თავის სიამოვნებისა და გართობისათვის გაჩენილად მიუყრება, ეს კიდეც ისე საწყენი ან იყო, როგორც ჩემი უცნობის მოქმედება. უცხოეთის იყო მოხუცებული, სულელი, ჭკუა და გონება გამოცდილი და მასთან ისეთი მახინჯი, რომ ყველა ქალს შეზარავდა მისი შესედაც, — და ჩემი წინა დი იყო უმარადი, ტკბილი მოსაუბრე და არა ულამაზო... მას ყოველთვის შეეძლო ეზოვას ისეთი ქალი, რომელიც სინაურულით მისცემდა თავის გულს, შესწირავდა სინცოცხლეს და მასთან შეერთებას ბედნიერებად ჩასთვლიდა... მამ რაღა ამოქმედებდა ამ უმზავს ასე საზიზღრად?!

ამეარაღა ვხედავდი, რომ აქ თუ მეატრად არ მოვქცეულიყავი, კვლარას გაგხდებოდი და ამისთვის მივიღე რამდენადაც შეეძლო განრისხებული სახე და მტკიცეთ, გადაწყვეტილი ვუთხარ:

— გთხოვთ, აქედან გახვიდეთ.

ჩემმა ხმამ და სახემ იმოქმედა. ჩემი წინა დი აღშოთიდა, გაწითლდა და ბოდიშის სდა დაიწყო.

— რაღა, რას მიბძანებთ?!

— გადით მეთქი! გაგუმეორე უცნობს და მიუყუთითე კარებსედ.

ჩემმა სიტყვებმა გასჭრა. მთლად შერცხვენილი უცნობი წამოვარდა, ქუდს წამოაუღო ხელი, ბოდიშის მოსდით გაკარდა გარეთ. მე დავრჩი მარტო და ჩემს თავს წარსულის ანგარიშს ვაძლევიდი, როდესაც სასტუმროს ბიჭი შემოვიდა.

— თქვენ აქ აშინებთ დაწინას?

— ამაღამ, დიაღ.

— ბარგი არა გაქვთ-რა, არ შეიძლება.

— ჩემს ბარგთან რა ხელი გაქვსთ?

— ის ხელი გვაჭკვს, რომ იცხოვრებთ, იცხოვრებთ და რადესაც კალი დაგუდებთ, ერთს დღეს ადგებით და გადახვალთ... ფული ვიღასა ესთხოვთ?

— გეშინიანთ, რომ გავიჭრები, თქვენს ფულს გავიყოფებ?

— არ გეშინიან ვი, მაგრამ მაგის მაგალითები ბუკრი უფილა... აგერ, ერთი მაიორი იყო, რც-და-ათ თუმანდის დახარჯა, წავიდა და ესლაც გარბის...

— რამდენი დირს ნომერი?

— დღე-ღამეში სამი მანათი.

მე გამიკვირდა ასეთი ფასი, პატარას, უწმინდურს და მოუწოებლს ოთახისთვის, მაგრამ ბიჭის თაკიდგან მოშორება მინდოდა. ჯიბეში ჩაოღენიმე ფული გამომყოფოდა და მე მივეცე ნომრის ფასი, მაგრამ ბიჭი ფულს ხელში ატრიალებდა და თითქოს კიდეც რაღაცას უფოდა.

— რაღა გინდა? მოუთმენლად კვითსე მე:—ნომრის ქირა ხომ წინათვე მოგეცე.

— ბილეთი გაჭკვით?.. სასტუმროებს სასტიკად ადგარძალული აჭკვს, რომ უბილეთოდ არავინ დააყენონ.

მე არ მესმოდა რა ბილეთი, მკითხავდა, რად მინდოდა ბილეთი? ცოტა დაპარაკეს შემდეგ, მხოლოდ ეს გაგიგე, რომ რაღაცა ქალადს მთხოვდენ, ურთმლისოდაც არ მაყენებდენ.

გუსწოარდებოდი სახლის პატრონს, არასიკერს ვაკლებდი და ჩემს ვინაობასთან რაღა ხელი ჰქონდათ?.. მაგრამ, რადგანაც ბიჭის მოშორება მინდოდა, სიცრუეც ვი დავიწყე.

— ხვალ გადმოვიტან ბარგს და ჩემი ბილეთიც იქ არის.

— უეჭველად ხვალ მაინც მოგვეცით ბილეთი, თორემ ცუდი იქნება... მაგისთვის დიდი შტრახფი გვაჭკვს დადებული... ხვალ უთუოდ იყოს ბილეთი.

— კარგი, კარგი, ვუზასუსე კარის მისურვით გასარებულმა, რადგანაც მეტი ძალა რომ დაეტანა, სწორეთ ვითხრათ, იმ უელამისას აღარ მეცოდინებოდა, სად წავსულიყავ.

ძლივს დავრჩი მარტოვს და ძლივს მომეცა საშუალება ჩემს მდგომარეობას დაგვირგებოდი. ქმარს გამოვექეცე, წამოვედი, მაგრამ რა მომელოდა? ცოტა საფიქრელი არ იყო.

ნათესაგებთან ვერ დავბრუნდებოდი, სამშობლო არა მყვანდა, რადგანაც დედის ადგილი დედა-ნაცვალს ეჭირა, მამა კარგა ხანი იყო, რაც მომიკვდა და სხვებს ვი რა გული შესტეოდით? ისინი ისე მიუყრებდნენ, როგორც ერთს უბედნიერესს, როგორც მდიდარის კაცის ცოლს, რომელსაც ეს ცხოვრება უზრუნველ ედებოდა ეშლებოდა.

გარეშე პირებს?.. მართლაცაა ქვეყანაში კეთილი ხალხიც ბევრია, მაგრამ რა ვიცოდი, რომ პირველი შემსვედრი ზემოთ ნათქვამს უცნობედ უარესი არ იქნებოდა?

ძნელი იყო ჩემი მდგომარეობა, სასხარი არსადა სჩანდა და ქმართან დაბრუნებას ვი სიკვდილს ვიჩქევდი.

ამ გამოუსვლელს აზრთა სვეულებში დავფათურებდი, როგორც უსინათლო უდაბნოში, ვეძებდი გზას, საშველს და ვეკვლივ კანონი, სამართალი და რაღაცა დებულება მეფეთებოდა, რომელიც კაცს მუშაობის საშუალებასაც ვი უსზობს.

ასე გაიარა იმდამდე, რომ თვალის ან მომესუჭა, და ისევ იმ ადგილს ვიჭეკე, სადაც პირველად დაჯდომას შემემთხვა.

ის იყო მზემ წვერი ამოჭყო, როდესაც ჩემს კარებთან რაღაცა ხმაურობა, წუნარი ჩურჩული გაისმა და ცოტა ხანს შემდეგ ბიჭის ხმა გავიგონე:

— ჩაის არ მიირთმევთ?.. სამოვარი მზად არის.

— არ მინდა. ვუზასუსე მე და ისევ სიჩუმე ჩამოვარდა.

ჩუჩრული გაძეორდა და რაღაც წკრიალი შემომესმა და ამ ხმამ რაღაცა უსიამოვნოდ გამიძვინა მთელს სსეულში. გავიგონე იმავე ბიჭის ხმა.

— მაშ კარები გააღეთ, ოთახი უნდა დაკლაგო.

მეშინვე მივსვდი, რომ რაღაც განსაკუთრებითი შემთხვევა უნდა ყოფილიყო, თორემ ასე ადრე ოთახის დაღაგება რა უნდა ყოფილიყო და ვერც თითონ ბიჭი გაბედავდა ჩემს დაუძაჟდასებლივ შემოსვლას.

მეტი ღონე არ იყო უნდა კარი გაშეღო. მაგრამ მეშინვე უკან მოვაწყდი!.. ჩემ წინ იდგა რამდენიმე პოლიციელი და იმათ შორის სოფიო!

— მადლობა ღმერთს, რომ გიპოვნეთ, შე გიყო, დასაბმელო შენა! დაიძახა იმან შემოსვლის უძალ და მიუბრუნდა პოლიციელებს: — წამოიყვანეთ.

პრისტავი წამოადგა წინ და მკითხა:

— თქვენა ხართ მარამ პეტრეს ასული, მეუღლე პრლოფირ — შვილისა?

— დიად, გუასუსე მე.

— რას უღაპარაკებით? შეუტია პოლიციელს სოფიომ. — გუუბნებით გიყია, და უნდა წამოიყვანოთ.

— ბატონო, ესენი სრულად დაღაგებით დაპარაკობენ და... დაიწყო პრისტავმა, მაგრამ სოფიომ არ გაათავებინა და დაუუკირა:

— გიყია მეტჭი, გუუბნებით, გიყია!.. თქვენ დაპარაკის ნება არა გაქვთ, ბძანება უნდა აღასრულოთ.

პრისტავმა შესკდა სოფიოს, რომლის საქციელიც ამ კარსაც კი საზინდრად ეჩვენა, მაგრამ აღარა უზასუსა-რა და მე მომიბრუნდა:

— ნაბძანები მაჭკას, დაგიტიროთ...

მე არ მესმოდა რასა ღაპარაკობდენ, რისთვის მეძახდენ გიყს, რად მიტყრდენ, როდესაც დანაშაული არა მქონდა-რად და დაბნეული შევეურებდი ხან ერთს და ხან მეორეს.

— რისთვის მიპირებთ დატყრას, რა დამიშავებია? ხოლმეს კვითხე მე.

— მაგას იქ გაარჩევენ. მივასუსხ- მბძანებელმა და დაუმატა: — წამობძანდით.

— სად წამოვიდე, რათა, რა განდათ ჩემგან?.. მე არ წამოვალ. დაფანტვით ვუშასუსებდი.

— არ შეიძლება. უნდა წავიყვანოთ.

— რას ელავანაკები? შეუტია ისევე სოფიომ. — წამოიყვანე და რადას უყურებ?

— როგორ წამიყვანს?..

— ძალით. ბოროტად მივასუსხ მუღმა.

— დიად, თუ არ დამყაბულდებით, იძულებული ვიქნები... აგრე მაჭკას ნაბძანები.

— ნაბძანები? ვისგან?.. ჩემი ქმრისგან?.. განა იმას რა უფლება აქვს?..

— თქვენის ქმრისგან კი არა... აღარ გაათავა პოლიციელმა და სიტყვა გადაასხვავებია: — მოდინართ თუ არა?

— არასოდეს.

— მაშ ბოდიშს მოვიხდი. მიბრუნდა კარისკენ და დაიძახა: — შემოდით!

რამდენიმე პოლიციელი, რომელნიც შემოცვივდენ, მომეხვიენენ და ძალით წაყვანას მიპირებდენ.

— რას ჩადით, როგორ მიბედავთ! წარმოვსთქვი და გონება დაკარგული დაგეცდი...

ეს შეუჩინებელი ყოფილა — მაკლდა, რომ უკანასკნელი ძალაღმომსპობიყო...»

თავი XIII

«როდესაც გამოვფხვნი, ჩემი თავი სააკადემიკოსში ვიხილე. დასუსტებული, უძლური ქვეშისგანვე და განძრევის თავი აღარა მქონდა.

ჩემს გარშემო კიდევაც ავად-მყოფები, გძელის ხალხთებით, ფერ-მისდილნი დადიოდნენ. საკვირველი ეს იყო, რომ ის ავად-მყოფები უცნაურად იქცეოდნენ, ზოგნი მათგანი უმიწეზოდ იცინოდან, ზოგი ტიროდა, იფშენებდა ხელებს, სტეპდენ ტაშს და ვინ იცის, რას არ სხადიოდნენ.

ზოგნი კიდევ დადიოდნენ წინ და უკან ღრმად ჩაფიქრებულინი და განუწყვეტლივ, შეუჩერებლივ წაღებულად ტუტუნებდნენ.

ერთი ყმაწვილი ქალი, რომელსაც თვალები აძვრებოდა და მწარედ ჩაფიქრებული იყო, მომიასლოვდა და მომესალმა.

მერე შესდგა, შეშინებული თვალები მიაშტერა ერთს ადგილს, ცხსცაცხმა მოუმატა და სული ერთს მხარეს გაიშვირა. ისეც ფერ-წასული, სრულიად უსიცოცხლოს დაემგზავს და შიშით წარმოსთქვა:

— აუერ!.. აუერ... ლიზა!.. ჩემკენ მოდის... მოწამლვას მიპირებს... მეშინიან, მეშინიან... ა-ა!.. დაიყვირა იმან ძალზედ და შემომიბრია, მომწვდა და დამიწყო ნძრევა.

— შენა სარ ლიზა, შენა?! შენ დამღუბე, შენ მიპირებ მოწამლვას?!

მე საშინლად შექმნიდა და ყვირილი დავიწყო.

შემოცვიკდენ მცველები, სწვდენ საცოდავს, გადასტეკს რა-
ღაც გძელ სახლებიანი ჰერანგი, რომელითაც შეჭკრეს. ავად-
მყოფი არა დგებოდა, იბრძოდა და ყვიროდა, მაგრამ მცველებ-
მა ერთბაშად შეასხეს წყალი და სურათი გამოიცვალა. გაჭირვე-
ულებული უცებ შეკრთა, დაიწყო სვეწნა და წარმოუთქმელმა შიშ-
მა სასე დაუმძინჯა, მაგრამ იმის სვეწნას ვერს არავინ უგდებ-
და და გაუთლელი, უგულო მოსამსახურები დაუდგინად მიათ-
რეკდენ, თითქმის მათ სელში ავად-მყოფი კი არა, რამე უგუ-
ლო და უსულო საგანი ყოფილიყო.

ქალს ხმა ჩაუწყდა, ადგანაც ტირილმა, წყვეტებამ და
შიშმა სრულიად ღონე გამოაცალა და ჰერანგის მაგრად მოტე-
რილს სახლებს, მეტად შეეკუმშა გულის ოვანარი, სულს აგ-
მენდინებდა და სუნთქვას უშლიდა. ესლა სვეწნის მაგივრად მარ-
ტო კვანთა მწარედ ტანჯულისა მოისმოდა-და.

მეტად შემწარდა უბედური, მეტად შესაწყალბელი იყო,
რომ მის წამების მნასკელი განუებულს მსურებლად დაერჩე-
ნილიყავ.

მე წამოვარდი, მივედ მოსამსახურეთაიან და სვეწნა დავუ-
წყო, რომ ჰერანგის სახლები შეშლილისთვის ცოტაც არის
მოეშვათ, შეემსურებინათ მისი მდგომარეობა.

— რა? მკაცრად შემომიტია ერთმა მცველმა, დამიბრიალა
თვალები და მიუბრუნდა ამხანაგს: — კუმბა, ჰერანგი მოიტანე
ერთი, ამასაც გადავაცვათ.

ამ გუარს საქციელს პირველად ჩხედავდი, თუმიც მთელს
სიცოცხლეში კაცობრიულად არავინ მომქცევია. აქ ისე მეჭურ-
ხოდენ, რაგორც ჰერანგი, რომლის საკუთარი სურვი-

ლი, წადილი მოსპობილი უნდა ყოფილიყო და უოკელი კატობრიული გრძნობა დასშული.

მე ჯერ კიდევ ზარ-დაცემულსავით ვიდექ და გონებაზედ ვერ მოვსულავიყავ, როდესაც მცველმა ხელ-ახლად შემომიბრია:

— წადი, წადი შენს ადგილზედ, თუ შენც ისევე არ გინდა.

მე დავინახე, რომ ამ უგულოს, უზრდელს და მეტადრე თავის დანიშნულებისთვის მოუძნადებელს ხალხსზედ არაკითარს გონიეროვს და საქართველოს სიტყვას გაკლენა არ ექნებოდა და განუძების მეტი არა მჩნებოდა-რა.

მე გადავწყვიტე, რომ, რა წამს ეჭიმი მოვა, შევატყუობინებ ჩემს მდგომარეობას, გაგებებინებ ჩემს ყოფას და ჩემს განთავისუფლებას დავაყაბულებ.

წარმოიდგინეთ ჩემი მდგომარეობა, როდესაც ეჭიმების მთელი კომისია შემოვიდა და მათ შორის ერთი გაბღინებული კაცი, მხრძანებელის კილოთი მოლაპარაკე მოვიდა ჩემთან, მიუბრუნდა მეორე ეჭიმს და ხელით ჩემზედ აჩვენა:

— საინტერესო სუბიექტია!.. ვაწი შეშლას ძნელად შეამჩნევს, მაგრამ სანდისხან კი იმ სიბრწავედის მიდის თუჩმე, რომ აღარავის ინდობს.

მე მივხვდი, რომ ესეც გიყადა მოვლიდა.

— ბატონო, მეგონახლო, მე გიყი არა ვარ, დამიჯერეთ... ქმარი არ მიყვარს, კამოკეპეტ და... დავიწყე პირ-და-პირ, მაგრამ უფროსმა ეჭიმმა გამაწყვეტინა.

— კარგი, კარგი, ჩემო კარგო, დამშვიდდი... ისე დაიწყომან, თითქოს ბავშვს ელაპარაკებოდა და მსოლოდ იმისთვის მთანსმდებოდა, რომ არ გაკჭირკეულებულიყავ.

— გეუბნებით, რომ გიყი არა ვარ... სრულიად კარგადა ვარ!...

— მე არ ვამბობ, რომ გიყვი ხარ... დამშვიდდი ჩემო კარგო!.. მოისვენე...

— არ მინდა დამშვიდება, არ მინდა მოსვენება!... გამაჭირვეულა ეჭიმის სიტყვებმა. — თქვენ ამბობთ, რომ გიყვი არა ვარ და საგოყეში ვი მამწევდევო?... რა უფლებით, რომელის ძალით?

— სად არის გიყვები, რას ამბობ?... დამშვიდებითვე მკითხა ეჭიმმა, თითქმის იქამდის შეკმლილიყავ, რომ ასე აშკარა მდგომარეობასაც ველარ ვამჩნევდი!

— განა აქ არ მოგწონს?... დაიცადე ცოტა, მოისვენე და გაგიშვებო.

— მე ესლავე მინდა გასვლა, ესლავე წავალ. დავუყვირე მე და ეს სიტყვები ეჭიმმა უეჭველად სიგოყის სიბრახედ ჩასთვალა, რადგანაც გაუბრუნდა გვერდზედ მდგომს ეჭიმს და ჩუმად უთხრა:

— საწყალი! რა ემაწვილია, რა ღამაში და ასეთი უბედურება!.. ძალიან ახირებული ავად-მყოფია... ღირს-შესანიშნი სუბიექტია.

— მართალი გახლავსო, უზასუხა მეორე ეჭიმმა, და დაუმატა: — მაგრამ, მე ისე მგონია, რომ ნაზად აღზრდილის ქალისთვის მეტად ძნელი იქნება ამ საერთო სახლში.

— მაგას მართლეს ამბობთ.

— მას თუ მიბძანებო, ცალკე ოთახში გადავიყვანო.

— თქვენ იცით. უზასუხა უფროსმა ეჭიმს და გაიარა.

ემაწვილი ეჭიმი მომიასლავდა და მითხრა:

— გინდათ ცალკე ოთახში გადავიყვანოთ?

— მე ის მინდა, რომ გამიშვანო.

— კვ არ შეიძლება, თქვენ ავად ხართ.

— ან ვარ ავად, მე სრულად არ მსურს აქ დარჩენა!

— ეგ არ იქნება, არ შეიძლება.

— მას გიყავდა მთელით?!

— არა, ბატონო, გიყავდა კი არა, ავად ხართ... გადადით ცალკე ოთახში... ავად-მყოფებს მოუვლელი და მეც თქვენთან მოვალ... თანახმა ხართ?

მეტი რა მჩვენებდა, რომ არ დაკთანხმებოდი?

მომცეს ეს ოთახი, რომელშიაც ესლა მსუდავ და შენს მოსკლამდის რაც გამოვიარე, იმას თუ მიხვდები, თორემ მე მესაუდიც ვერ გაიმბეჯ.

მარის ლაპარაკის გათავებაზედ ჩვენ შევამჩნიეთ, რომ მზეს წვერი ამოეყო, და დრო მოახლოვებულყო, როდესაც საქმისთვის უნდა წავსულიყავი.

ჩვენ გადავწყვიტეთ, რომ პირდაპირ გუბერნატორისათვის უნდა შეგვეტოებინა ეს უწყსო და უმგზავსო საქციელი და ვიმედოვნებდით საქმე რიგიანად, ჩვენდა სასიამოვნოდ, გათავდებოდა.

ერთბაშად კარებში რაგუნის ხმა გავიგონეთ და ორნიც ინსტიტუტურად შევეკრით. მე რაღაცამ უსიამოვნოდ მიხვლიტა გულში და უეჭველია, მარისაც ესევე არ ასცდა, რადგანაც სიტყვა ნახევარზედ შესწყვიტა და მთლად გაფითრდა.

რაგუნი მოისმა მეორედ და იმულებული ვიყავ კარები გამეღო.

წარმოიდგინეთ ჩემი გაკვირება, როდესაც კარებში ჰოლიციელი გამოჩნდა და მკითხა:

— თქვენა ბძანდებით ლეკან —მე?

— დიაღ.

— მას წამომეუკით.

— სადა?

— წამომყევით მეტეი. ბრძანებით მითხრა იმან.

— კარგი, მაგრამ სად მიგყვართ?

— მაგას იქ შეიტყობთ.

— სად იქ.

— ახ, უსიამოვნოდ და მოუთმენლად წარმოსთქვა იმან, გადიქნია თავი და დაუმატა: — თქვენთან სალახარაკოდ არცა მცაღიან და არც ნება მაქვს.

კხედავდი, რომ ლახარაკი ამაო ხდებოდა, უნდა დაკომარხილებულიყავ.

მივედ მარისთან, რომელიც მკვდაცხაკით იჭდა ლოგინზედ და დაფანტვით შემომეუწებდა, გამოკართვი ხელი და გამოკესალდე.

— ნახვამდის მარო! იმედი მაქვს დღესვე მოკალ და გამოგიყვან აქედგან.

მარო შეკრთა, წამოკარდა და ისტერიკულის ტირილით გადამეხვია.

— დაიცა, სად მიხვალ!?. მეც წამოკალ!..

— აჩა, მარო, ნუ გეშინიან!.. ეხლა ის დრო ხომ აღარ არის, კაცი უმიზეზოდ და უკვალოდ დაიკარგოს. დღესვე ვნახამ ვინც საჭიროა და უკვლათერი გათავდება.

— მე კი ისე მგონია, რომ ჩვენი ნახვა უკანასკნელია! იმედგადაწყვეტით წარმოსთქვა იმან და ისევ მომეხვია.

მე აღარ ვიცოდდი რა მექნა და რა მეტქვა. იქავ დავინახე ჩემი მეგობარი ექიმი, რომელსაც ხელი მოკვიდა.

— მარო, აი ვალერი აქ არის... შენ ნუ გეშინიან, თუ გინდოდეს რამე, ამას უთხარ.

— გაძლეკო სიტყვას, რომ ყოველი საშუალება ვინმარო
თქვენს საშუალებად. წარმოხსოვება კალერამ.

— ოჰ, ექიმო!... განა გიყი ანა ვარ, ტყუილად მამწევდ-
ვენ, ტყუილად არ მიშვებენ აქედან?.. უთხარით, დაამტკიცეთ
ჩემი სიტყვები ღვთის გულისთვის.

— შეშლილი არა ხარო, მაგას ვამბობ აქა, ვიტყვი ყველ-
გან და გაძლეკო სიტყვას, რომ მაგისთვის მთელი ქვეყნის
შეძრავს, გადმობრუნება რომ მომინდეს, კიდევ დავამტკიცებ.

— ძობძანდით, მეტად მაგვიანებთ. ხაროთო სიტყვა პო-
ლიციელმა.

— გავედრებით! მიუბრუნდა იმას მარო. — ერთი საათი, ერ-
თი წუთი კიდევ დამატადეთ, ნუ წაიყვანთ ლევანს... დამატადე
უღმერთოკ, დაესტებე მაგის ხილვით!.. რა დაგიშავეთ, რად
მართმევთ, რად მანამებთ?!

— წამობძანდი. ისე დამშვიდებით გამიმეორავ პოლიციელმა
თითქოს მის წინ არა ხდებოდა-რა. მარო მომხსნია ყელზედ,
ჩამეკონა გულში. მე ვეღარ ვავნებრეულიყავ, რომ ეს ბედნიერე-
ბა არ წამრთმეოდა და ისე კიდევ. მაგრამ ვიგრძენ, რომ ვსუს-
ტდებოდი, გული მიჩვილდებოდა.

საკვირველია, თუმიცა ჩემ თავს ვარწმუნებდი, რომ ჩქარა
უნდა დავბრუნებულიყავ, ჩქარა უნდა შეეერთდი მარის, მაგრამ
მეც გული მეუბნებოდა, რომ ეს უკანასკნელი ხილვა იყო მარისა.
საჭიროდ დაინახე ვავშორებოდი მარის, თორემ წუთს
შემდეგ რას ვიქმოდო, აღსნა ძნელად-და შემეძლო.

უკანასკნელად ძალზედ მოკვსვიე ქალს ხელები, ძალზედ
მივიკარ გულთან და ხანგრძლივის გოცნის შემდეგ, ერთბაშად
გაკეშვებინე.

— წავიდეთ, მივბრუნდი პოლიციელს და ტავსწიე კარების-

კენ, სადაც ერთი კიდევ შეესდგება მოვისხედე მარისკენ და საჩქაროდ გაველ.

თავი XIV & XV

.....*)

თავი XVI

სრულმა ათმა წელიწადმა განვლო, რაც კებდომდი ჩემს გრძნობას, სრული ათი წელიწადი გული მიღუღდა მათის გადასდის სურვილით, რომელთაც არც ჩემი უმწველი-კაცობა შეიბრალებს, არც სამართლიანი მოთხოვნა მიიღეს მსუდველობაში!.. გადალახეს ყოველისფერი, ფეს-ჭვეშ გასრისეს, მსოფლოდ იმისთვის, რომ არ ვიყავ ძლიერი და გამოცდილი, ცხოვრების განყვნილებას არ შეეჩვეოდი. ყოველის ღონის-ძიებით ეცადნენ შემზინებოდნა კაცობრიობაც და მისი დებულებაც და შემძულდა კიდევ.

წამართვეს ყოველისფერი, მოკუძღურდი, დავეცი ჯანით, ხორციით, და როდესაც მოსვენება მეჭირებოდა, კუნჭულიც ველარ მეზოვნა, რომ თავი შემეფარებინა, მომეგონებინა წარსული და მასზედ წყნარად ამომეკენეს... ჩემი სახელის და გვარის წარმოთქმისაც კი მეშინოდა, რადგანაც ყველას გაგიტხვის ღირსად მიაჩნდა, ყველა ერიდებოდა მას, როგორც სახელს ბოროტის, უწმინდურის, მავნე სულისას!..

ესლა დაკვივარ სოფლიდგან სოფელს, სადაც ხალხს ვერ იმ დამტირებადისინ არ მიუღწევია, სადამდინაც ქალაქებში

*) ამ ორს თავს ვსტოვებთ, რადგანაც მათი დახეჭვდა ამ უამად მოუხერხებლად მიგვაჩნია. ავტ.

მცხოვრებნი მისუღან და იქა კეჭიმობ, იქ უწერ სანიკრის ქალღმობს დანიგრულებს, დაუკრძომილებს... ჭკუყანა ჯერ კიდევ სრულიად არ დატეიულა, მათში კიდევ მოიხრკება გულ-კეთილი ხალხი და მათთვის ზრუნვა კი ღირს ზრუნვად, ისინი მანუგებებენ, დანაღვლილს გულს შუებას აძლევენ...

ერთს საღამოს მივაღწიე ერთს სოფელს, რომელსაც უწინ ისე კარგად ვიცნობდი, მაგრამ ესლა ყველაფერი გამოცვლილი იყო, ყველას ეცვალა თავისი ფერი, თითქოს ყოველივე განუხეულიყო.

მთებს, მინდვრებს, ტყეებს დაეკარგათ თავისი შნო, თავისი ღაზათი, თავისი მიძინადველობა... ნიაკიც კი ვეღარ ავრჩილებდა შუბლს და გამაცროცხლებელს ნექტარს ვეღარა სძრავდა სხეულში. თვით წყალიც კი ვეღარ მოხშეოდა თავისებურად და ნაზის «ნანინას» მატეკრად, მწარედ და ყრუდ გლოვის ხმას გამოსცემდა... რა იყო, რა მომდიოდა, ნუ თუ ყველაფერი გამოცვლილიყო?..

თუმცა ხეობა არ ემგზავსებოდა კიწიო სამარეს, ოთხკუთხიკ ამოჭედილს შავის მიწით და მის მაგიერ ფაერთო და განიერი ადგილი გადაშლილიყო, ზედ ცხოკელები დადიოდნენ, სცხოვრებდენ, მაგრამ ყველა დაღონებული, შეწუხებული, ჩათუთქვილი მეჩვენებოდა. მათ შორის ცოცხალ-მკვდარი მუც ვიყავ, რომელსაც მარტოობა, მთელი სიცოცხლე ერთგვარი, შეუცვლელი მარტოობა ხვედრად მჩვენოდა... ხვალინდელ დღეს ისევე ის, რაც დღეს იყო, მეორე წელიწადს ისევე, რაც პირველს და ყოველთვის ასე, სულ ასე!..

სოფელში არავინა სჩანდა, თითქოს ყველა სახლებში მიგუნტულიყო, დაღალულიყო, და სანთელიც კი ვერ ანთოთ, რომ მის შუქზედ რომელსამე უბედურებას არ მიეგნო!..

დაბნელებული სოფელი უფრო ჩამოებნელების ღუჭბლიანს ცხს, რომელსაც ჭმუნვის მარაგი შავად გადაჭკროდა. თითქოს ზეცასაც მოსწეონდა აძენი უსამართლობის ტყერა და ბნელის ზეწარი გადაეფარებინა, რომ წუთს მანც არის თვალი მოეშორებინა დედა-მიწისთვის...

მე მივედ წელის პირად და ჩამოკვებე იმ კიდეზედ, სადაც ჩემს სიუმაწვილეში ყოფნა ისე მიუვარდა ხოლმე, სადაც იმდენი სანატრელი და სიცოცხლით სავსე წუთები გამეტარებინა. წყალი იმ ადგილს მეღვრად, დაქანებული, მერე ერთბაშად კლდეს შეწევეტილი, აქაფებული, გრგვინვით უკუ იღვრებოდა. აქვე ასწრობდა ახლად მოსული ტალღა, რომელიც წინას ეკგერებოდა, შებრძოლებოდა და დიდ მორევად ტრიალებდა. ეს ადგილი მიუვარდა და... ჩემს უმაწვილობაში დავტყუდო, ვუფურებდი ხოლმე მთელის საათობით და რაღაც შიშის გრძნობით თვალი ვერ მომეშორებინა ტრიალ-ტრიალით მიმდინარის წელისთვის, რომელიც ადგილ-ადგილ ჩაღრმავებულს ჯერღმულს ემგზავსებოდა და თითქოს პირ-დაღრენილი მთელს ქვეყანას შთანთქმას ეჭადდა.

დავფიქრდი და დავდუმიდი. წარსული ბავშვობიდგანვე მოგონებანი თვალ-წინ გამიცხროკლდენ, სხვა-და-სხვა სურათები შესცვლიდენ ეწითი მეორეს, ის სურათები, რომელსაც გული თითქოს ხან თამაშობს, ჯაღობს, ჭყარსავით სუბუჭი, აქეთ და იქით დაჭჭრის, დანაკარდობს, ხან დამძიმებული, დასუსტებული, წუნარად იწყევა და მწარე კენესას ეძლევა.

ამ ფიქრებში ვიყავ, რომელსაც გიგრძენ, რომ მსარზედ ხელი ვიღამაც დამადო. მე შევერთი, მივიხედე და ფეხზედ წამოვიჭერ. ჩემს უკან ვიღაცა დედა-კაცი იდგა, მაგრამ, დიერთო ჩემო! რა სახე ჭჭონდა?!.. ფერ-მიხდილს, სახე შეშინებულს

უგვანდა, თვალები მოუსვენრად და უსაგნოდ აქეთ-იქით იყურებოდა, გაშლილი თმები ჩამოსცვივნოდა ჰირისასეზედ და ქარი თავის-უფლად უწეწავდა. თეთრი განიერი კაბა მთლად გაჭკროდა გამსდარს და გაგნაჭულს ტანს, რომლისთვისაც დარდსა და ვარამს ძელებისა და ტყავის მეტი აღარა შეეჩინა-რა.

— მას ან მომატეუე, მოხვედ? წარმოსთქვა იმან წუნარად და იღუძალებით; მერე დაიდო ტუნსედ ხელი და განაგრძო: — მაგრამ, სუ... აჩაინ გაგვიგონოს, აჩაინ შეგვიტყოს... ყოველ ქვას იქით დარაჯები სხედან, ჩვენ გვითვალთვალებენ.

ამ სიტყვებზედ ის შეკრთა და შეშინებულის თვალებით აქეთ-იქით ყურება დაიწყო. ამ სმამ ჰირველში, როგორღაც ტკბილად მიაღერსა, წარსული, დავიწყებული სიტკბოება მომაგონა. დაფეროფილს გულში თითქოს ნაპურწკალი გააღვივა.

აღუღებული გაქანდი იმისკენ, მივარდი და მთრთოლვარე ძეგლები მინდოდა მომესვია, მაგრამ მისვლის უმაღ ქალმა ხელები მომაგება და შემაყენა. მერე შემომხედა და ზიზლით წარმოსთქვა:

— ანა, ეს ის ანა ყოფილა!.. ის უმაწვილი იყო, ლამაზი და... ეს კი ბებურია, მახინჯი.

ამ სიტყვებმა გონს მომიყვანეს, ვიგრძენ. რა უბედურიც კიუვ და გულში მწკავად რაღამაც გამგმინა, ჰირში სიტყვა გამოიწყეიტა, ქალი გაბრუნდა და მე გაქვავებული შეგსტქერდი, სმა კვლარ ამომელო, თუმცა ბაგენი მითრთოდენ და სიტყვის წარმოთქმა მინდოდა, მენატროდა. კარგა ხანს შემდეგ ძლივს მოკასერსე დამეძახნა:

— უბედური!.. შესდექ, მომიცადე!..

ქალი შესდგა, უური დამიგდო, მობრუნდა ჩემკენ და წუნარად მომიასლოდა.

— ეს ხმა?! წარმოსთქვა იმან იდუმალებით, — ეს იმის ხმა იყო, ის არის... მაგრამ ვინ ისა?... ღმერთო, უკელათერი დამავიწყდა, აღარა მახსოვს-რა... ჭო, დიად, ის არის, ისა, სიხარულით წამოიძახა ჩემკენ ხელებ გამოშვერილმა, მაგრამ მაშინვე ისევ შესდგა და მწარე განუსაზღვრელმა სეკდამ სახე დაუბრანჭა, და წარმოუთქმელის ნაღველით დაუმატა: — არა, არა, ის არ არის!... როგორ არა, რომ ის არის... ის არის, მაგრამ სახე როგორ შეუცვლია?... რად შეიცვალე, რატომ არ გინდა ნამდვილის სახით მეჩვენო, ჭა? ჩამჩურჩხულებდა ცხსცხსით, რა დაგიშაკე, რა?... მწარის მწუსარებით და მღუღარე ცრემლებით გაათავა.

ამ სიტყვებზედ მთელი ჯოჯოხეთი ანთო ჩემს გულში, წარსული აღზნებულს საკირესავით მომედო, სწვადა გულს, ტეინს, მთელს არსებას. ამ წუთებში თითქოს დარჩენილი მალა მთლად ერთად მოგროვებულყო, რომ ერთბაშად ჩაკებოგე.

— მარი... წამოვიძახე უბედურმა და სიტყვა შემწყდა.

— მარი?! შეერთა ის. ვინ დამიძახა?... შენ იყავ? ვისი ხმა იყო? ვისი ხმა გავიგონე?

— ჩემო მარი, ჩემო! ვცადე კიდევ ლაპარაკი, მაგრამ ცრემლები მადრჩობდა, სული მიგუბდებოდა?

— მარი?... ვინ შეძახის? მარი მოკვდა, მარი აღარ არის... წინარად წარმოსთქვა ქალმა, მომიანხლოვდა და იდუმალებით მითხრა: — მარი უმავილი იყო — სიემავილე წაართვეს, მარი ჯამაზი იყო — სილამაზე მოჭპარეს, მარის ლეკანი ჭყვანდა და ლეკანი მოსტაცეს... მარი ცოცხალი იყო და სიცოცხლე მოუხპეს!... აღარ არის მარი, საწყალი მარი!.. აჰ საბრალო ქალმა ბეჩავად აიწია მხრები და დაღონებული გაჩუმიდა.

— ლეკან... ლეკან რაღა იქნა... მარის იმანაც დაანება თა-

კი... გაქვცა... სად აჩის ლევან?... სადა? იქნება შენ იცი?...
 ო-ო, მითხარ, რად მიძალავ? რა დაგიძაგე?! მაგრამ რასა
 გკითხავთ?... თქვენც ხომ კაცი ხართ და კაცებს კი გულის მ-
 გიერ ჭკა უძეგსთ, ვეკლას ჭკის გული აქვს. მარი ჩაფიქრდა
 ცოტა ხანს და მერე წინარად წარმოასთქვა:—ჭო, ლევან ხომ
 წყალში დაიღრჩო, ამ კლდიდან გადაკარდა! დაიღრჩო ლევან.
 სთქვა და გახუდდა, დაიღო შუბლზედ ხელი, თითქო რადსაც
 იგონებდა.

ველარა მომეხერხებინა-რა, გამშრალს სიტყვა ვეღარ წარ-
 მომეთქვა. მარტო ერთს გრძნობას შეგეზყარ, ერთი გრძნობა-
 და მიგუწავდა გულსა და ღვიძლსა. ეს გრძნობა ის იყო, რომ
 სრული უბედური ვიყავ.

ერთბაშად მარი შეერთა და ცახცახი დაიწყო. თვალები
 რადაც ბოროტის ცუცხლით ანთო.

— ლევან! დაიძახა იმან წარმოუთქმელის მწუხარებით. — ლე-
 ვან! განიმეორა იმან. — ლევან, ლევან! აიძალა ხმა და გაჭ-
 ქანდა წყლისკენ. — აგერ ლევან, აგერ!.. სად მიხვალ, სად მირ-
 ბიხარ, დამიცადე... ვერ მოასწრო ამ სიტყვების გათავება, რე-
 დესაც მიხლოვდა კლდის ნაპირს და ერთბაშად შესდგა.

— მეშინიან, მეშინიან! უცებ დაიწვილა იმან და ცახცახი
 დაიწყო.

— მარი, მარი! ძლივს მოკასერხე მისკენ გაქანება, მაგრამ
 მშინვე უნდა შეკმდგარიყავ, რადგანაც საცოდავი კლდის ნაპი-
 რიდან ისე გადაიზნიქა, რომ იმის სიცოცხლე ბეწვით-ღა
 კვიდა.

— ნუ მოდიხარ, ნუ მოდიხარ?!.. წიოდა ის. მეშინიან,
 წყალი მღეფვარებს, წყლისა მეშინიან!.. არ მომეკარო. დაი-
 წვილა ქალმა და ისე გადაიზნიქა კლდეზედ, რომ მტირკედი მომ-

რახვან და კელარა დაიხსნიდა-რა.

მე გაგვიკავდი იმეუ ადგილს და აშკარათა ვგრძნობდი, რომ სისხლი მიყინულდებოდა. მტანჯავის გულისთ ვუყურებდი მარის ყოველ მოძრაობას, ერთის ფეხის წადგმაც და მისი დაღუპვა აუცილებელი იყო. ყოველი სუბუქი ნიავი კახას უფრიალებდა იმას და მე კი გუფს ნაღველით მივსებდა, რადგანაც მასთან ერთად მარის სიკვდილსა ვხედავდი.

ვესეუბოდი, ვემუდარებოდი, რომ მობრუნებულყო, ვტიროდი, ვკვებოდი, გულ-ღვიძელში თითქო ლასკარს მიტრიალებდენ, მაგრამ შუება არ მეძლეოდა, მარი არა ბრუნდებოდა.

ის ჩაჭყურებდა ვუბრსაკით შავს მორეკს, ჭ რაღაცას თითქო სატროფიალო სიტყვებს ჩასწურებოდა. მსოფლოდ მაშინ შეინძრებოდა, თუ მის ვუფს სმაურობა რამ მისწვდებოდა და საცოდავად ვვიროდა: მეშინიან, არ მომეკარო! რამდენიმე წუთმა გაიარა ამ ჯოჯოხეთურს მდგომარეობაში, როდესაც რამი კიდაცა ვატი მომიასლოკდენ და რა მარე იმისთანა განსაცდელში დაინახეს, საშველად ვაქანენ.

მარემ შემოიხედა, დაინახა ისინი და გაიმეორა.

— მეშინიან, არ მომეკაროთ, არ მომეკ... აქ ქარმა მეტის ძალით წამოჭჭროლა, ქალს ფეხი დაუვდა კიდეც ჭ გადავარდა...

წუთს შემდეგ მოუსვენარმა მდინარემ ჩაიხვია...

ცოტა ხანიც და მარი ერთი კიდეკ ამოაგლო, თითქოს ჩემთვის უნდა დაენახებინა და მეტად ვგრძნობინებინა ის ჯოჯოხეთი, რომელიც მაშინ გამოვიარე და საუკუნოდ ჩასძირა, ჩასძირა, რომ თავის დღეში აღარ გამოვრებოდა.

ჩემის ცოდვით სავსე ვაცემმა, რატომ არ გამიშვეს, რომ მარისთან ერთად ჩემი გულიც დამცხრალყო, მეც მასთან ერთად საუკუნოდ ჩაკლამულიყავ.

დავრჩი მარტოდ და უპატრონოდ, დავრჩი იმისთვის, რომ ყოველ-დღე სიცოცხლე წვეთ-წვეთად მომწამლავდა, მეგონა, როგორ მიხლოვდებოდა სანატრელი სიკვდილი და მასთან ხანი რა მწკვავად გრძელდებოდა!.. დავრჩი მისთვის, რომ, როგორც ცოცხალ-მკვლავს გვეს მესოხა, მესოხა, როგორც მიწისგან დაწყვედილს, რომელიც ჩასამარხად პირსაც კი აღარ მიღებდა.

დავრჩი, მაგრამ რისთვის?... სიკვდილი არ მერჩივნა?..

ასე გაათავა, მკითხველო, თავისი მოთხოვნა ერთმა ჩემმა ნაცნობმა მოხუცმა, რომელსაც ერთს სოფელში შევხდი ავად-მყოფს და ფრთხილ დასუსტებულს.

მისმა საუბარმა მწარედ ჩამაფიქრა, სანუგეშო სიტყვაც კი ვეღარ მომესერებინა.

ის მეტად უბედური იყო, მეტად ჭკრპნობდა თავის მწუხარებას, რომ უბრალო სიტყვებს, თუნდა თანაგრძობლობითაც ნათქვამს, მისთვის მნიშვნელობა-ღა რამ ჭქონოდა.

მე განვმორღვი მას. კარგა ხანმა გაიარა მას შემდეგ, მაგრამ უბედური მოხუცი ესლაც რომ მაგონდება, გულის შეშტაცებს ხოლმე და ჩემს ყურებში მწარედ გაისმის იმისი უკანასკნელი სიტყვები:

— «გადავრჩი, მაგრამ რისთვის?... სიკვდილი არ მერჩივნა?...» იჭნება მართლაც კრჩივნა უბედურს...

მკითხველებს შეიძლება სურდესთ გაიგონ პრლოფირს და სოფიოს რა მოუვიდათ.

არმაც-და-ხუთის წლის სოფიომ გათხოვებით გული და-იმშვიდა და პრლოფირშუკა კი ვიღაც გამოცდილს ქვრივს ჩაუვარდა ხელში, რომელიც საკმაოდ მეცადინეობდა მისი სიმდიდრე მარდათ გაეფლანგა.

ა. მოჩუბარძე.

პთავარ-ეპისკოპოსის იოსებ საგვებლი

რ

ქართულის სტამბის საქმე მე-XVIII საუკუნეში.

(დასასრული) *)

ჩვენ ვსთქვით, რომ ქართული სტამბა გაიმართა და საბეჭდად სრულიად მზად იყო. უმთავრეს აზრად მისის გამართვისა, როგორც წინადაც მოვიხსენიეთ, დაბადების წიგნის გამოცემა ჰქონდათ. მაგრამ მზად იყო დასაბეჭდად ეს საღმრთო წიგნი?

ჩვენ უკეთეს მოვიხსენიეთ, რომ უწ. სინოდმა ხელ-წერილი ჩამოართვა ბაქარსა, რომ ახლად დაბეჭდილი ქართული საეკლესიო წიგნები გასწორებულ იყვნენ და სრულიად შეთანხმებულ სლავიანურს ტექსტზედ. ამ პირობის შესრულება ძნელი არ იყო; მეფეების არჩილის და ვახტანგის შრომით დაბადების წიგნი, როგორც ვსთქვით, მომზადებული იყო, რაც აკლდა (ზირაქი და მკაბულნი) ხელახლა ნათარგმნი; რაც ძველადან (ათონელთა მიერ) ნათარგმნი ეზოვნათ, შესწორებული იყო და განმართულ 1663 წ. და 1681 წ. და დაბეჭდილი სლავიანურ დაბადების ტექსტთან შეთანხმებით. მაგრამ ქართულ დაბადებას ჯერ მანც ბევრი რამ აკლდა: 1) ჯერ კიდევ ბევრი

*) «ივერია» № 2, 1884 წ.

განსხვავება იპოვებოდა ქართულ ნათარგმნის და სლავიანური დაბადების ტექსტთ შორის (ზოგან აკლდა მთელი მუხლი, მთელი წინადადება, სიტყვა, ან მარცვალ და ამ გვარი შეცდომანი მანც ბეგრი დაჩენილიყო); 2) ქართული დაბადება გაყოფილი იყო თავებად, და მუხლებად კი არა, ამიტომ რომ თვით სლავიანური დაბადება არ იყო მუხლებად დაყოფილი და 3) დასასრულ, თვით სლავიანური ტექსტი დაბადებისა, დაბეჭდილი 1663 წელს, საკსე იყო შეცდომებითა, რადგან დაბეჭდვის წინ ეს წიგნები არ იყო შეთანხმებულ ბერძნულ ტექსტთან (70 მთარგმნელთა). რას დაემსგავსებოდა ქართული დაბადების გამოცემა, რომ მხოლოდ სლავიანურ ტექსტზედ გაემართათ იგი?

ბაქარიც და მოსკოვში მყოფი ქართველთ სამღვდელთა გრძნობდა ამას და ამის მიზეზით არჩილის და ვასტანგისაგან მომზადებული ხელ-ნაწერი დაბადებისა მიანდევს განათლებულს მეფის შვილს ვახუშტის, უკვდავ ქართველთ მემკვიდრეს, რომ დაეყო ყველა თავები დაბადებისა მუხლებად, «რადგან, ვახუშტისაკე სიტყვით, «მას მეფესა არჩილს პირველს (რუსულს) დაბადებისა ზედა გაემართეს უმუხლოდ, რამეთუ არცა მას აქვნიდენ.» ამას უნდოდა შრომა ხანგრძლივი, ძნელი, და მასთან ცოდნა და სიფრთხილაცა. ამისთვის ვახუშტიმ არ მიიღო ეს შრომა, რადგან, როგორც თვითონ ამბობს, პირველად «საეროთაგან არა ჯერ არს დიდისა ამისებრთა შემართვად თვინიერ ზედ-მიწევნილთაგან კიდუ; მეორეთ, შეუძლებლობისათვის; რათა ხელმეყო და შეუსრული მეტევა; მესამედ, რათა არა შრომის სასყიდლისა წილ წყევს და შეურაცხება მომელო.» მაგრამ რადგან ბაქარი და სამღვდელნი დაჩემებითა არა ერთ გზის სთხოვდენ, ვახუშტი, «იძულებული სიყვარულისაგან და არა მიძნეველი შემოთქმულთა და არცა შრომისა ზრუნვასა», უკა-

ნასკნელ დათანხმდა და შეუდგა ამ შრომას და კიდევ, ვგონებთ, შესარულა იგი. მაგრამ ამ შესწორების დროს ვახუშტი სრულიად დაწმუნდა, რომ საბეჭდავად მომზადებული არჩილის და ვახტანგის ხელნაწერი დაბადება სავსე იყო შეცთომილებითა, რადგან თვით სლავიანური ტექსტი დაბადებისა, რომელსედაც გასწორებული იყო ის ხელთ-ნაწერი, ვახუშტის სიტყვით, «თვინიერ ბერძენთაგან თარგმნილი იყო, არა სწორ; რამეთუ მას უამსა არა ზედ-მიწეკნილთაგან ქმნულ იყო»; მან ნახა «მრავალნი შეცვალებანი და ნაკლულეკანი მრთელნი მუხლნი, ლექსნი, სიტყვანი და მრავალნი ასონი და არა ერთ-ორ, არამედ მეტ-ნაკლებნი მრავალნი იყვნენ». ვახუშტიმ უჩვენა ეს ნაკლულეკანება ბაქარს და მოსკოვში მეოთხე ქართულ სამღვდლუკებას და ჰკითხა მათ, დარჩენ ეს შეცდომილებანი, თუ გასწორდენ და ხელახლა იქმნას განსილულ მრთელი დაბადება. ამასთან ვახუშტიმ გამოსთქვა აზრი, რომ დაბადება შესწორებულ უნდა იქმნას ბერძნულის, ლათინურის, ებრაულის, სომხურის, ასურულის და ბულგარულის და აგრეთვე ახლად გასწორებულ სლავიანურ დაბადების მიხედვითა.

აქ საჭიროდ ვრაცხთ ცოტა ხნით შეაყენოთ მკითხველი და პირდაპირის ჩვენის საგნიდგან გადავიდეთ რუსული დაბადების გასწორების და გამოცემის ბედ-იღბალზედ, რომელსაც პირდაპირი გავლენა ჰქონდა ქართული დაბადების გასწორების და გამოცემის ბედ-იღბალზედაც.

სლავიანური დაბადება პირველად დაიბეჭდა ოსტროუსკში 1481 წ. და ხელახლად, თითქმის შეუცვლელად გამოიცა იგი მოსკოვში 1663 წ.; ამ განმცემისზე იყო შეთანხმებული და გასწორებული, როგორც ზემოდ ვსთქვით, ქართული ხელნაწერი დაბადება, არჩილის და ვახტანგისაგან მომზადებული დასა-

ბეჭდათ. მაგრამ მოხსენებულ სლავიანურ დაბადებას მრავალი ნაკლებობა ჰქონდა; იგი არ იყო შესწორებული ბერძნულს ორიგინალზედ, შეცდომებით იყო სავსე, მუსლებდაც არ იყო დაყოფილი, ამისთვის მეთვრამეტე საუკუნეში მთავრობამ ხელი მიჰყო დაბადების წიგნის გასწორებას. ჰეტრე დიდმა მიანდო (1712 წ.) ეს საქმე თეოფილაკტე ლაშატიისკის, რომელსაც მისცეს თანაშემწენი; მან მართლა აღასრულა მინდობილობა მეფისა; შესწორა რუსული დაბადება ბერძულ, ლათინურ ტექსტებზედ; ძნელ ადგილების გასაკებად სარგებლობდენ წმ. მამების და ასალ კერძოებულ სწავლულთ განმარტებით. თუმცა ესენი დაბადების გასწორების დროს ხელმძღვანელობდენ უმეტესად ბერძული ტექსტით (LXX მთარგმნელთა), მაგრამ რადვანაც ეს უკანასკნელი მეტად გაიჩიოდა სლავიანურის ტექსტისაგან, გამსწორებულნი სარგებლობდენ სხვა-და-სხვა გამოცემეებითა, რიანტებითა, რომელნიც უფრო დახლოებულნი იყვნენ სლავიანურ ტექსტთან; ტობიტის და იუდითის წიგნი გადათარგმნილ იქმნა ვულგატიდგან (ლათინური დაბადება), აგრეთვე მესამე წიგნი ეზდრასი, რომელიც არ იზოგება ბერძულ ენაზედ, გასწორდა ლათინურზედ; მეოთხე წიგნი მაკაბელთა სრულიად არ იქმნა მიღებული. საზოგადოთ ლათინურ და ებრაულ დაბადებიდგან ძალიან ხშირად სარგებლობდენ. ვასუშტის სიტყვით რუსული დაბადება შესწორდა აგრეთვე ასურული და ბუღჯარული დაბადებით, თუმცა რუსის მისტორიენი ამასეც არას ისტენიებენ. ამ ნაირად რუსული დაბადების წიგნი გასწორდა ჰეტრე დიდის მეფობაში და 1723 წ. მზათ იყო დასაბეჭდათ; მაგრამ ჰეტრეს სიკვდილის გამო გაჩერდა ეს საქმე. თეოფილაკტემ განაგრძნო შრომა დაბადების გასწორებისა. ჰეტრეს სიკვდილის შემდეგ და 1735 წ. სრულიად მოამზადა დასაბეჭ-

დათ და სინოდის დათანხმდა. მაგრამ ამავე წელს თეოფილაქტეს მეფის წინააღმდეგობა დააბრალეს და დაატუსაღეს. მისმა მტერმა გავლენიან მიტროპ. თეოფანე ზრკოპოლიმან არ მიადებინა სინოდს გასწორებულ დაბადება ჯ დაარწმუნა, რომ მოსსენებულ დაბადება გასწორებულიყო მსოფლიო ბერძულ 70 მთარგმნელთა ტექსტით. დანიშნა რამდენიმე კომისია (იაკობ ბლონიცვი, ვარლამ ლიაშკევსკი), რომელთაც სრულიად მოამზადეს დასაბეჭდათ დაბადება 1750 წლამდის და 1751 წელს დაიბეჭდა. ამ უკანასკნელ კომისიებმა თეოფილაქტესგან გასწორებული უმეტესი დაარჩინეს ტექსტში, ზოგი დაბადების წიგნს ძირსა და გვერდზე მიუწერეს, როგორც შენიშვნა.

ეკვი არ არის ვასუშტის სახეში ჭჭონდა თეოფილაქტესგან გასწორებული დაბადების წიგნი, როდესაც იგი უჩვენდა ბაქარს და სამღვდელთა კრებას, რომ არჩილის და ვასტანგის სელნაწერი დაბადება შესწორებულიყო სხვა დაბადების წიგნებთან ბერძულ, ლათინურ, ბულგარულ და ებრაულ ტექსტებზედ. მოსსენებულ კრებამ მოიწონა ვასუშტის წინადადება, როგორც თვითონ იტყვის თავის ბოლოსიტყვაობაში (*memento*): «ხოლო მე რა ესე წინა დავსენ, იგულა თვით მეუემან ბაქარ და ყოველმან სამღვდელთმან ეპისკოპოსმან, არქიმანდრიტმან და წინამძღვარმან და მღვდელმან, რომელნი იმყოფებოდენ მოსკოვს ქართულნი ყოფად ეგრეთ», ე. ი. გასწორება ქართული დაბადებისა და თვით ეს საჭმე, როგორც სჩანს, მასვე მიანდგეს და მისცეს მას თანაშემწენი სამღვდელთა პირთაგანნი. ამ უკანასკნელში არავინ არის დასახელებული; მაგრამ ეკვი არ უნდა გეჭონდეს, რომ არქიეპისკოპოსს სამებულს ეჭირა უმთავრესი ადგილი. *) ეს სჩანს ზემო მოყვანილ ბაქარის მოწმობიდან იო-

*) რუსის საეკლესიო ისტორიის მწერალი არქიეპისკოპოსი ფი-

სქების შრომასკად და აგრეთვე იმ ხელ-ნაწილის დახადების ნაწილებიდან, რომელნიც მე თვით მქონია ხელში და რომლის უმეტესი ნაწილი გარდაწერილია თვით სამეპელის ხელით; რადესაც დახადების დაბეჭდვა გათავდა (1743 წ.), ეს ხელ-ნაწილები სამეპელს უანდერძებია თავის ძმისწულისათვის (ავთანდილ ქობულაშვილისთვის), რომელიც ქართველთაგან შედგენილ გუსარის პოლკში მსახურებდა, როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ. გაუგებარი და გასაკვირველი იქნება ვიფიქროთ, რომ სამეპელი, რომელიც ამ საქმისთვის ამას წინეთ გამოიჩინეს, რომელმაც მხოლოდ ამ საზოგადო შრომისთვის დასტოვა შემოსავლიანი და თავლ-სახინო ადგილი ნოვგოროდის მიტროპოლიტის თანაშემწისა, რომელიც თვით მართავდა ეპარქიას, რადგან მიტროპოლიტი (პროკოპოვიჩი), როგორც სინოდის წევრი, მუდამ პეტერბურგში იყო და სსვკ საქმეში გართული, და გარდმოვიდა მოსკოვში უბრალო არქიმანდრიტის ადგილზე, რომ მას არ მიეღო თავლ-სახინო ღვაწლი დახადების გასწორებაში, მით უმეტეს, რომ ამ ნაირ შრომისთვის იგი მომზადებულიც იყო განვითარებით და სწავლით და შეჩვეულიც, რადგან მან, როგორც ესტეკით, ამას წინად რამდენიმე წელიწადი მოახმარა სტამბისა და ბეჭდვის საქმეს, საეკლესიო წიგნების გამართვას და გასწორებას.

მაშ რატომ არ იხსენიებს მის სახელს და შრომას ვახუშტი? ჩვენ არ შეგვიძლიან გადაწვევტილი და ჭეშმარიტი აზროვნებნით მკითხველს; ეს უნდა დარჩეს შემდგომათვის გამოსაკვლეკად; ჩვენ მხოლოდ მოსაზრებით ვიტყვი, რომ უმთავ-

ლარეტი ქართული დახადების გასწორებას მიაწერს სამეპელს და სხვას არავის იხსენიებს (Исторія Русск. церкв., часть II, стр. 23).

რესო დაბადების გამმართკალთ ვახუშტისა და სამებელის შორის დაიბადა უკმაყოფილება, რომელიც ბოლოს გათავდა განხეთქილობით მათ შორის. ვახუშტი თვითონ, თუმცა განუკვევლად, გვიჩვენებს, რომ მისის შრომით ისინი იყვნენ უკმაყოფილონი, «რომელნიც შრომის სასყიდელის წილ მიაგებდენ მას წყევასა და შეურაცხებასა», «მადლობისა წილ უმადლობასა, ღოცვისა წილ გმობასა, ქებისა წილ ყვედრებასა. ვგონებთ ამასაკე გამოხატავს ვახუშტი თავის ბნელს ფრაზებში: «გინება, გმობა, სიძულვილი, უმადლობა, შური შემოიყვანს წინააღმდეგსა ღვთისასა, რომელ არს სიბოროტე და ბოროტის მოქმედი მიიღებს თვითვე ბოროტსა» და სსკ. ეტვი არ არის, რომ დაბადების წიგნის გასწორებად დაჭბადა უკმაყოფილება, რომელიც დაატყდა თვით ვახუშტის. რამ აღძრა ეს უკმაყოფილება და ვინ იყვნენ უკმაყოფილონი. მხოლოდ მიზნებით შეგვიძლია ამხედ სჯა. იმავე ვახუშტის სიტყვებში (მისს *memento*-ში), თუმცა ბნელად და მიუარულად, ნახვენების მიხედვით უკმაყოფილებისა: «ნუ შეთხზავთ, რამეთუ შეუთხზველ არიან, ვითარცა ანგები და მოკლება და არავის ხელწიფების შეთხზვა მათი». ეს ფრაზები უნდა ეკუთვნოდენ იმ პირთა, რომელნიც უკმაყოფილებას აცხადებდენ და ამ სიტყვებშივე გამოხატება თვით საგანი უკმაყოფილებისა. უკმაყოფილონი ჭხატავენ აჩრსა, რომ საღმრთო წერილის წიგნი, შეუცვლელათ უნდა დარჩეს, მის შეთხზვა, ანუ შეცვლა, ანუ შერყევა არავინ უნდა იღვას თავს და გაბედოსო. ამით უზასუხებს ვახუშტი და უჩვენებს, რომ პირველად ეს შრომა (დაბადების გამოცემა) არს შრომა ღვთისა მიერ და ყოველთა წმინდათა სწავლა, მასასადამე არის კეთილი საქმე და არა ბოროტი, სათნო ღვთისა და სასარგებლო და არა ღირსი ღანძღვისა და

გინებისა; მეორედ, ყოველი კაცი უნდა სცდილობდეს, რომ აღასრულოს მცნება ღვთისა: «რათა შეიწყნაროს კეთილი და განაგდოს ბოროტი»; თუ რამ ბოროტი გაერთა საღმრთო წიგნებში, კაცისგან შეცთომით შემოღებული, უმეტრებისა გამო, თუ სსვაიმე მიზნით, შეცთომანა, შეტი ან ნაკლები, ესე ყოველივე უნდა განგდებულ იქმნას საღმრთო წერილიდგან, როგორც ბოროტი, და წინააღმდეგ მისა ყველანი მოკალებნი კართ აღკადგინოთ ჭეშმარიტი აზრი წერილისა, თუნდაც ამისთვის საჭიროდ სხნდეს შეცვლა სიტყვათა, წინადადებათა, ენისა, ანუ მიმატება რისამე, განკვეთა, ანუ მოკლება; რამეთუ (განავგრძობთ ვახუშტისავე სიტყვით) კეთილ ანს კეთილი უბოროტო (ე. ი. კეთილი ანს საღმრთო წერილი, განწმედილი ყოველგვარ შეცთომათაგან და არა შერეული ბოროტ ღვაწლთან კაცთა უმეტრებისა და ცრუ-მოწმუნეობისა გამო), რამეთუ თვით უფალიცა ჩვენი ქრისტი ესო იშვა, ივნო, მოკვდა, დაეფლო, აღდგა, ამალდა ამისვე წილ ჩვენთვის, რათა განავადოთ ბოროტი და შეიწყნაროთ კეთილი». თქვენ კი (თითქო ეგრე ეტყვის ვახუშტი მოწინააღმდეგეთა) შეგიწყნარებიათ ბოროტი (შეცთომილებანი, სიცრუე), რომელი ანს არა ანსა (ე. ი. სიცრუე, შეცთომილება, ამისთვის რომ ნამდვილი ანსებობა მიეწერება მხოლოდ ჭეშმარიტებათა), და ანსებსა შინა კეთილსა შეიმთხვეოთ (ე. ი. უმეტრებისგან შემოღებული შეცთომანი მიგანნიათ, როგორც ჭეშმარიტება), რომელიც ანს წინააღმდეგი ღვთისა ცოდვას და მათ კი, ვინც სცდილობს განაშოროს ჭეშმარიტებას სიბნელე და ცთომილებანი, თქვენ ღანძლავთ, გმობთ და მით ცოდვასა დამატებთ ცოდვასა, რამეთუ გინება, გმობა, სიძულვილი, უმადლობა, შური შემოიყვანს წინააღმდეგსა

ღვთისასა, რომელ არს სიბრძნე და ბრძნის მოქმედი მიიღებს თვითვე ბრძნისა.

ამ ნაიზაღ კვლევი არ არის, რომ ვახუშტის მიერ დახატვის განმარტვა ბერის არ მოსწონებია, რადგან ვახუშტი, ერთობა ბერის ცვლილება მოასდინა არჩილის და ვასტანგის სელნაწერ ქართულ დახატებაში; როგორც შემოთ ვსთქვით, ვახუშტი სელმძღვანელობდა თეოფილაქტეს ვასწორებული რუსული დახატებით, სადაც ამ უკანასკნელმა ლათინურის, ებრაელის, ბერძნულ და ბულგარულ ტექსტების საიუდეოლოგად და სსკა-და-სსკათა ღვთის მეტყველთა განმარტების შემწეობით იმდენი ცვლილება მოასდინა რუსულ დახატებაში, რომ მხოლოდ ამ ცვლილებათა დაწვრილებით ცალკე აღწერამ იმდენივე წიგნი შეადგინა, რამდენიც იყო თვით დახატვის ტექსტი. ²⁸⁾ რასაკვირველია ქართველთ სამღვდლოებაში და ერის კაცებშიც იქნებოდნ ისეთნი, რომელთაც ეგრეთი რეკა დახატვის ტექსტისა არ მოეწონებოდათ, მით უმეტეს, რომ ვასტანგს და არჩილს დიდი აკტორიტეტი მიუძღოდათ, როგორც მეტნიერ და განათლებულ გვამთა, რომელნიც ამის ვარდა იმდენად ტექსტის რეკასად არა ზრუნავდნ, რამდენად ათონელთ მამათ თარგმნილის სამღვთო წიგნების შეკვებასად და მათ აღდგენასად თავის უწინდელის სასიით. იგინი დაკარგულთა და საქართველოში აღარ მოიბოკებოდნ. მათ უფრო აღმდგენელი უნდა ვუწოდოთ ძველის ტექსტისა, და ვახუშტი კი, მიმბაძავი თეოფილაქტესი, იყო გამმარტველი საღმრთო წიგნისა, რომლის სელში საღმრთო დახატვის ტექსტი ძლიერ ირეოდა სსკა-და-სსკა ლათინურ და ებრაულ ორიგინალების მისეღვით. შემოთ

28) Истор. Русск. церкви. Филарета, ч. II.

ჩვენ მოვიხსენიეთ, რომ ამ მიზეზის გამო თეოფილაქტესაგან გასწორებული დაბადება არ იქმნა მიღებული საბეჭდავით, მით უმეტეს, რომ (ტექსტის მეტის-მეტი რევიისა და გასწორებულ ადგილებთან სიმრავლისა გარდა) ცვლილება ტექსტისა დაფიქსირებულიყო უფრო კვრიზიულ (კათოლიკეთა და პროტესტანტთა) ლათინურის დაბადების ორიგინალებზედ და არა ბერძნულ ტექსტზედ (70 მთარგმნელთა) და ეს იყო მიზეზი, რომ თეოფილაქტეს დაბადება სელასლა მისცეს ორს კომპისიას გასასწორებლად მხოლოდ ბერძულს ტექსტზედ 70 მთარგმნელთა.²⁹⁾ ამავე გარემოებისა გამო შეიძლება სოგს ქართულთაგანს არ მოსწონდა ვასუშტის დაბადება, თეოფილაქტეს გასწორებული რუსული დაბადების წიგნისაგან თითქმის გარდმოწერილი და რათ უნდა იყოს სრულიად ჭეშმარიტებას მოკლებული ჩვენი მოსაზრება, რომ იასკე სამებელი მოსკდა იმ დასაშვი, რომელიც უკმაყოფილო იყო ვასუშტის მიერ თეოფილაქტეს დაბადებიდან გამდმოწერილის ქართულის დაბადებისა, მით უმეტეს, რომ სამებელი, პროკოპოვიჩის თანაშემწე, ალბათ ერთი აზრისა იყო მასთან ამ საგანზე და თხოულობდა, რომ დაბადება გასწორებულიყო არა ლათინურ და სსვ. ორიგინალებზედ, არამედ მხოლოდ ბერძნულ ტექსტზედ 70 მთარგმნელთა, რომელიც მიღებულია სრულიად სამართლ-მადიდებლო ეკლესიათაგან.

ეს გარემოება უნდა ყოფილიყო მიზეზი, რომ ვასუშტმა არ მოიხსენია არც სამებელი, არც სსვა პირნი, რომელნიც უკვლად შრომობდენ დაბადების გასწორებაზე. ამ განსუთქილების ამბავი დაფარულია ჩვენთვის. მაგრამ თვით ფაქტი განსუთქი-

²⁹⁾ Ист. Русск. цер. Знаменскаго, стр. 393.

ლებსა კი უეჭველი მოკლენას. სადამდინ მიაღწია განსეთქი-
ლებამ და ან რით გათავდა იგი, ჩვენ არ ვიცით; შეგვიძლია
მხოლოდ მიგნებით ვსთქვათ, რომ მოწინააღმდეგეთ ბეკრი უსა-
მოკნება შეამთხვიეს ვასუშტის და მის მომხრეთა; მაგრამ ვა-
სუშტის მომხრენი, თუ არა უმრავლესნი, უეჭველია, უფრო
გაკლენიანნი მანც იყვნენ, რადგან ამ რაზმს ეკუთვნოდა თვით
ბაქარი, გავლენიანი პირი გრაფი ოსტერმანი (როგორც ეს გა-
მოჩნდება შემდეგის გამოკვლევისაგან) და თვით რუსის მთავრობას
(სინოდი, სენატი, კაბინეტი მინისტრებისა); რომლის ნება-
რთვით და დასძარებით სწორდებოდა და იბუკდებოდა დაბადების
წიგნი, ჯ რასაკვირველია, რომ მოწინააღმდეგენი დამარცხდნენ. მათ
პირი შეეკრათ ჯ დაბადების წიგნი დაიბუკდა ისე, როგორც ხედავ-
და საუმჯობესოდ ბაქარი, ვასუშტი და რუსთა მთავრობა, რომ-
ელთაც თანა უგრძნობდა არა ყოველი სამღვდელთა. ჩვენ
ვფიქრობთ, რომ ეს მოწინააღმდეგეთ დამარცხება აქვს სასეში
ვასუშტისა, რომელსაც იგი თუმცა არა გამოჩენით არამედ მიფა-
რულად და ყრულ სწერს: «გინება, გმობა, სიძულვილი, უმად-
ლობა, შური შემოიყვანს წინააღმდეგსა, რომელ არს სიბორო-
ტე და ბოროტის მოქმედი მიიღებს თვითვე ბოროტსა, ვი-
თარცა მოწმობს თვითვე ესე (დაბადების) წიგნი».

თუმცა ვასუშტი არ იხსენიებს არც სამებულსა და არც
სხვა სწავლით და ღვაწლით ცნობილ სამღვდელთა პირთა, რომ-
ელთაც მიუღიათ შრომა დაბადების წიგნის გასწორებაში, მაგ-
რამ მას ცხადათ აქვს დასასელებული ვიღაც ანდრია ივანოვის
შვილი, როგორც თანაშემწე მისი ამ საქმეში. ამ პირს ვასუშ-
ტი იხსენიებს ასე: «თანა შეწევნითა განმძარტველისა საბუკ-
დველისა სამეფოსა ქალაქის მოსკოვის ღვინებულის ანდრია
ივანის ძისათა ხელყვავით შრომად და შეკასრულეთ...» ვინ

არის ეს ანდრია ივანეს შვილი, რომელსაც ეგრეთ დიდი ღვაწლი მიეწერება დაბადების გასწორების საქმეში? რუსეთში მკოფ ქართველთ სამღვდელთ პირთ. სიაში ჩვენ არ ვიცით არც ერთი რამდენადმე შესანიშნავი გვამი ამ სახელით და გვარით; სჩანს მხოლოდ ერთი იპოდიაკონი, ვასტანგოტან გარდასული რუსეთში 1725 წ., მოსსენებულის სახელით და გვარით (ანდრია ივანოვი, ³⁰) სამთავრის მიტროპოლიტის რომანოვის კრებაში), მაგრამ არ სჯიდა სჩანს, რომ ეს დაბალი იერარქიის წევრი ეგრე განვითარებულიყო მეცნიერებასა და განათლებაში, რომ მას შესძლებოდა მონაწილეობა მიეღო ეგრეთ მძიმე საქმეში და საეკლესიო არის, რომ იგი სამუდამოდ რუსეთში დაჩენილიყოს, რადგან მოსსენებელი მიტროპოლიტი რომანოვი, რომლის კრებაშიც იგი ირიცხებოდა, დაბრუნდა საქართველოში. ამასთან მას ვერ მიეწერება «განმმართველობას საბუქტდველისა» (როგორც ვიცით ეს საქმე მიეწერება მხოლოდ ბაქაჩის და სამებელს) და «სამეუფოსა ქალაქის მოსკოვის ზეჩინებულობა.» სჩანს, რომ ვასუშტს სახეში ჭყავს ძალადი პირი, რომელიც ცნობილი ყოფილა მოსკოვში და გამოჩენილი საზოგადოთ რუსეთში. ჩვენის აზრით (რომელზედაც ჩვენ მტკიცედ ვდგევართ) ეს არის გამოჩენილი მოქმედი პირი ამ დროებისა და გავლენიანი გვამი რუსეთის მეფეების კარისა გრაფი ანდრია ივანეს ძე ოსტრემანი, რომელსაც განუსაზღვრელი გავლენა ჰქონდა იმპერატორისა ანნა იოანოვნის დროს. ვასუშტი მისთვის მიაწერს მას «საბუქტდველისა განმმართველობას», რომ იგი მართლაც იყო მფარველი განათლებისა და სტამბის სკლის მომმართველი რუსეთში. მაგრამ უნებლივ იბადება კითხვა, რა

³⁰) Архив. св. СѢВ. 1732 г. № 256.

ღვაწლი ან შემწობა შეეძლო მიეცა ოსტერმანს კახუშტისთვის ქართული დაბადების გასწორებაში, როდესაც მან არ იცოდა არც ქართული და არც ჰქონდა მიღებული ღვთის მეტყველური განათლება და (როგორც მრავალნი მისტორიენი აღიარებენ) არ იღვა მკვიდრად თვით საწმენობაზე და ქრისტიანობაზედ ბეგრს არ ზრუნვიდა.

ამ კითხვის ასახსნელად საჭიროა გავიხსენოთ, რომ რუსეთში მეოთხე ქართველი სამღვდლოების კრების დადგენილობის ძალით დაბადება უნდა გასწორებულიყო სსკა-და-სსკა ენაზე დაწერილის დაბადების შემწობით და მასთანადე საჭიროყო მოეზოვნათ ამ ენების ზედ-მიწეებით მცოდნე პირნი, რადგან საეკლკა, რომ რუსეთში მეოთხე ქართველთ შორის ყოფილიყვნენ სავმოდ გაწვრთნილნი ამ საგანაში. თუმცა დაბადების გამსწორებულთა წინ ედვათ თეოფილაკტესგან გასწორებული სლავიანური დაბადება, მაგრამ მოსსენებულ ენათ ცოდნა მაინც საჭიროდ სჩანდა, რომ უფრო რიგიანად შეესწორებინათ ქართული დაბადება თვით ორიგინალზედ, განსაკუთრებით იმ ადგილებში, სადაც თეოფილაკტეს მიერ გასწორებული დაბადება მეტად განსხვავდებოდა ქართულ ხელნაწერ დაბადებისაგან. ადვილი მოსანახავი არ იყო იმ დროს ამ გვარნი ენათა მეცნიერნი, რადგან თვით რუსეთში ცოტანი იყვნენ და კინც იყვნენ, ისინიც დატვირთულნი იყვნენ საკუთარ მოვალეობით მოსკოვის და კიევის აკადემიებში, სადაც იგინი ასწავლიდენ მოსსენებულ ენათა და ამასთან მათეე ჰქონდათ მინდობილი სლავიანურის დაბადების გასწორება. რა საკვირველია აქ ოსტერმანის დახმარება ძალიან საჭირო იქნებოდა; მას შეეძლო ეშუამდგომლა მთავრობასთან, რომ ენათა მცოდნე პირნი მიეცათ ქართული დაბადების გამსწორებულ გომისიისათვის; ამის

გარდა მისივე დასმარებას საჭირო იყო სტამბის რიგიანად გასმართავად, ქართული ასოების ჩამოსასხმელად, ნახატების მოსაჭრელად და სხვ. და რადგან რუსეთის მთავრობა ეფერებოდა ქართველობას პოლიტიკურ მოსაზრებათა წყალობით, გასაკვირველი არ არის, თუ რუსტრემანი მართლაც ესმარებოდა ბაქარს და ვახუშტის ამ გვარს საჭიროებაში. ეს აზრი უფრო ჭკვიანობად გამოჩნდება, როდესაც უფრო ცხადათ გავიგებთ, რაში მდგომარეობდა თვით გასწორება ქართულის დაბადებისა.

დაბადების გასწორება (ვიტყვიან ბაქარის სიტყვებით, რომელიც გამოთქმულნი არიან მისს წინასიტყვაობაში) შესდგებოდა შემდეგში: ამოვიღევით მეფის აჩილბას ნამუშავენი დაბადება სულით წერილი და შევამოწმეთ დედანსა ფრიად კეთილსა და სარწმუნოსა მრავალთა წმინდანთა ფილაროფოსთა და ღვთის-მეტყველთა ძიერ გამოძიებით თარგმნილსა და გამართულსა ბერძენთა სარწმუნოებასა ზედა და განვიმართეთ ახლად ყოველივე სიტყვა მეტ-ნაკლებნი თავად-თავად და რიცხვ-რიცხვად სამოწმითა ესრეთ უნაკლულად.

რომელ დედანზედ უჩვენებს აქ ბაქარი? ეს დედანი იყო, მისის სიტყვით, «ფრიად კეთილი» და «მრავალთა წმინდანთა ფილაროფოსთა და ღვთის-მეტყველთაგან გამოძიებით თარგმნილი და გამართული ბერძენთა სარწმუნოებასა ზედა»; მაგრამ არ უჩვენებს კი, რომელ ენაზედ იყო დაწერილი ეს დაბადება. ამ კითხვაზედ, ჩვენ ვგონებთ, ზასუნს გვადგეკს ვახუშტი თავის **memento**-ში, სადაც იგი სწერს: «ბძანებითა მეფისა... დიდის პეტრე ალექსის ძისათა მრავალთა ენათა მცოდნეთა და ღვთის-მეტყველთა მოკლეთ დაბადება რუსული, რამეთუ არა შეთქმულიყო სხვათა; ხელ-ყუთ განმარტავად და განმარტათა ბერძენთა, ებრაელთა, ასურთა და ბულღართ-

აგან და მას მეფესა აჩილს ვიწველს დახადებასა ზედა (1663 წ.) გაემართეს უმუხლოდ, რამეთუ არცა მას აქენდენ და ამის მიზეზისათვის არა სრულ ყოფილ-იყო». ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს დახადება, ჰეტრეს ბრძანებით გასწორებული, არის ის ფრიად კეთილი და საწმინდო» დედანი, რომელზედაც უჩვენებს ბაქარი და რომელზედაც (თუმცა არა ცხადათ), აქ მოყვანილ სიტყვებში მოწმობს თვით ვახუშტი. ეს ცხადია როგორც მოყვანილი ვახუშტის სიტყვებიდან, ისე საზოგადოთ მართელი მისი **memento**-ს კონტექსტისაგან, რომლის დედა-აზრი მდგომარეობს იმაში, რომ არჩილმან შესაწირა ქართული დახადება შეცთომილებითა აღსაკუ 1663 წ. გამოცემული სლავიანურ დახადებაზე და ამის გამო იგი გამოჩნდა არა საწმინდო; მაგრამ როდესაც ჰეტრეს ბრძანებით სლავიანური დახადება გასწორდა სსკა-და-სსკა ენებზედ, მე (ვახუშტმა) წინადაუდეგ ბაქარს და სამღვდელთა კრებას, რომ ქართული დახადებაც გასწორდეს ამ დედანზეო და ამაზედ ყველანი დათანხმდენ და გასწორება მე მომანდგესო. ისიც უნდა მივიღოთ სახეში, რომ სინოდმა ხელ-წერილი ჩამოართვა ბაქარს, რომ ქართული დახადება გასწორებულიყო სლავიანურზედ, როგორც შემოთა ვსთქვით.

ამ ნაირად უეჭველია, რომ მოხსენებულ დედანი, რომელზედაც გასწორდა ქართული დახადება, იყო ხელასლა გასწორებული სლავიანური დახადება და სახელდობრ ის თეოფილაკტისგან (მისის თანაშემწეებითურთ) გასწორებული (დიდი ჰეტრეს ბრძანებით) სლავიანური დახადება, რომელზედაც ჩვენ უკვე ზემოდ ვუჩვენეთ მკითხველთა და არა ის, რომელიც შემდეგ კომპისიისაგან (იმპერატ. ელისაბედის დროს) გასწორდა 70 მთარგმნელთა ბეჭდულ ტექსტზედ, რადგან ამ უკანას-

გხელ კომისიამ დაბადების თარგმნას სული მიჭყო რივიანად მსო-
ლოდ 1742 წლიდან, როდესაც, როგორც გამოჩნდება, ქარ-
თული დაბადება უკვე გასწორებული იყო, ღ ძლივს გაათავა 1750
წელს. ამ ჩვენს დასკვნას სრულიად არ ეწინააღმდეგება ბაქარის
სიტყვები, რომ მოსხენებული დაბადება იყო «მრავალთა წმინ-
დათა თილმოსოფოსთა და ღვთის-მეტყველთაგან გამოძიებით
თარგმნილი და გამართული ბერძენთა საწმინთოებისა ზედა»;
როგორც შემოთ ვსთქვით, თეოფილაკტემ სლავიანური დაბადე-
ბა შეასწორა სხვა-და-სხვა ენაზედ ნაწილ დედნებზედ და ძნელი
ან საეჭვო ადგილების თარგმნაში სულმძღვანელობდა გამოჩე-
ნილ ღვთის-მეტყველთა და წმინდა მამათა განმარტებით, მაგ-
რამ ამასთან უზიარტესობას მაინც ბერძულ და ძველ სლავიან-
ურ დედნებს აძლევდა.

თუ ამ გვარად, ქართულ დაბადება გასწორდა სლავიანურ
დედნებზედ, მას რომ უნდა აიხსნას რუსის მესტორიეს თი-
ლარეტის და პლატონ იოსელიანისაგან მოყვანილი ცნობანი,
რომ ქართული დაბადება გასწორდა იოსებ სამეპელის მიერ ებ-
რაულ, ბერძულ, ასურულ და სლავიანურ დედნებზედ³¹)?
ან როგორ უნდა გავიგოთ თვით ბაქარის სიტყვები, მისს წი-
ნასიტყვაობაში მოყვანილი, «რომელ (მისგან გამოცემული) არ-
ღარა უდარეს საგონებელ არს სხვათა ბიბლიათა, ანუ ელენთა,
ანუ ასურთა, ანუ ბუღდართა, ანუ სომეხთა, და სხვათა ყო-
ველთა». ნუ თუ შეეძლო ბაქარს ეგრე თქმა, თუ რომ მის
მიერ გამოცემული დაბადება არ შეთანხმებულიყო მოხსენებულ
ენებზედ დაწერილ დაბადებასთან? ჩვენის აზრით ეს ვარაუდობა
არ აიხსნება მსოლოდ იმით, რომ მოხსენებულა თეოფილაკ-

³¹) Исторія Русск. цер., ч. II, стр. 23

ტეს სლავიანური დაბადება, რომელიც გასდა დედნად ქართული დაბადებისთვის, გასწორებული იყო დედანთა შემოკრებით. ჩვენ შეგვიძლია უყოყმანოდ მივიღოთ ის აზრი, რომ ქართული დაბადების გამოცემული მართლაც ხმარობდნენ მოსხენებულ ენებზე დაწერილ დაბადების დედნებსაც, სხვათა შორის სომხურ დაბადებებსაც, რამდენადაც შექმნათ და საჭიროდ ხელაგდენ, განსაკუთრებით იმ ადგილების ასახსნელად, სადაც ქართული ხელ-ნაწერი დაბადება არჩილისა და ვასტანგისა და თეოფილაკტეს სლავიანური დაბადება არ ეთანხმებოდნენ ერთმანეთს და მეტად განსხვავდებოდნენ, ანუ საზოგადოთ ყოველხელ და ძნელ ადგილების უფრო გამოჩინებით და გასაგებად გადასათარგმნელად, და არ არის სრულიად ჭეშმარიტების დირსებას მოკლებული ჩვენგან შემო გამოთქმული აზრი, რომ ამ შემთხვევაში რუსების ლინგვისტები, რომელთაც მინდობილი ჰქონდათ სლავიანური დაბადების გასწორება, შემწეობას აძლევენ თავის ცოდნით ქართულ მთარგმნელებს და ამ შემთხვევაში თვით რუსის მთავრობა (გრაფის რსტრქმანის შუამდგომლობით) ეხმარებოდა მათ.

რას ცვლილება მოახდინეს ქართულის დაბადების ასლად გამსწორებულთა არჩილის და ვასტანგის მიერ დასახელებად მომზადებულ ხელ-ნაწერ დაბადებაში?

უკვლახედ უფრო შესამჩნევი ცვლილება, რომელიც უკნო ყველა საღმრთო წიგნებს, რომელნიც შეადგენენ დაბადებას, იყო ის, რომ მართლი წიგნი დაიყო მუსლებად, მსგავსად თეოფილაკტეს დაბადებისა; ეს იყო უმთავრესი ცვლილება, რომელსაც სჭირდებოდა დიდი შრომა, ყურადღება და ცოდნაც. ამის გარდა არჩილის ხელ-ნაწერ დაბადებაში სხვა ცვლილებაც ბევრი მოხდა. ბევრი მუსლები, რომელნიც სრულიად გამოშვე-

ბული იყვნენ იმ ხელ-ნაწერში, შეიძინენ, ბევრი შეცვლილი ადგილი გასწორდა, აგრეთვე გასწორდენ წინადადებანი, სიტყვანი და ასონი მეტ-ნაკლებნი მრთულ წიგნში თეოფილაკტესავე სლავიანურ დაბადების თანხმად. რომელნიცა აკლდნეს, მოუმატეთ (იტყვის ვასუშტი), ვითარცა განმართულ-იყო რუსთაგან თავთავად და მუსლ-მუსლად და სიტყვანი შეცვლილნი, რომელნიცა ქართულსა ენასა ზედა უმჯობე იყო, ეგრეთ დაუტევეთ და ნადირთა, მსეტთა, თევზთა, სეთასასელნი, წაიცა ვერცხანით, ანუ საკუთარნი, ეგრეთვე დავსხენით, სხვანი ყოველნივე განვძარბეთ და შევასრულეთ, ვითარცა ძაღვებდა, ანა უღებ ვევენით შრომანი ჩვენნი». — ყველასე მეტი ცვლილება მოასდინეს შემდეგ არჩილის მიერ ნასწორებ წიგნებში: შესაქმე, გამოსვლა, ლევიტელთა; რიცხვთა, მეორე რჯული, ისონავე, მსაჯულთა, რუთი, ოთხი მეფე, ორი ნეშტი, სამი ესდრა, ნემი, ტობია, ივდით, ესთერ, იობ, იგავი, ეკლესიასტე, ქება ქებათა, სიბრძნე, ისო ზირაქი და სამი მკაბულთა. ამ წიგნებში გასწორდა ანა მსოფლად შეცთომები, თვით ენასაც მოხვდა შეუბრალებელი კალამი გამსწორებულთა, რის გამო მოხსენებულ წიგნების გასწორებას მოანდომეს წელიწადზედ მეტი დრო განუწყვეტელის შრომისა; ამათში წიგნი ტობიასი და იუდითისა გაწმენდებულ იქმნა ვულგატიდგან; მესამე წიგნი მკაბულთა, როგორც თეოფილაკტეს სლავიანურ დაბადებაში, გასწორდა ლათინურზედ. საზოგადოთ მოხსენებულ წიგნების გასწორების დროს, ალბათ სარგებლობდენ გარდა რუსული დაბადებისა სხვა-და-სხვა ენებზე დაწერილი დედნებითაცა. — უფრო მტირე ცვლილება მოხდა იმ საღმრთო წიგნებში, რომელნიც უკვე დაბეჭდილ და გამოცემულ იქმნენ ტფილისში ვასტანგის სტამბისგან (1709—1720 წლებში), სახელდობრ: ფსალმუნი-

(დავითნი), წინასწარმეტყველებანი და სრული ახალი აღთქმა. გარდა მოსსენებული ცვლილების გამსწორებელთა შეამკეს დაბადების წიგნი შენიშვნებითა; ყოველ წიგნის სათაურში დაბეჭდეს მოკლე შინაარსი მისი და შესაბამი საჭირო განმარტება, თავები და მუხლები წიგნებისა დაჭყვეს დასაწყისად და გვერდზედ მიუწერეს ეგრეთვე განსამარტებელი საძიებელითურთ. — დაბადების ბოლოს დაბეჭდეს: 1) მოკლე კალენდარი (ათორმეტი თვე), ყოველ დღეზედ ნახვენებია, რომელი სახარება და სამოციქულო წიგნისთვის ცისკრად და წირვანზედ; 2) «სახარებანი საზიარნი, ოდეს სსენებას ჭყოფდეთ რომელთათვისაცა»; 3) «სახარებანი ვითარ ჯერ არს კითხვად შეიდეულთა ყოველთა წელსა»; 4) «საძიებელი» აღთქაიტური ლექსიკონად უმთავრესთა პირებისა, ადგილებისა და მოქმედებისა, რომელნიცა მოსსენებულნი არიან დაბადებაში; ამას უჭირავს დიდი ადგილი და ალბათ გადმოღებულია ევროპიელ მწერალთაგან, რადგან აქაიქ ჩართულია პროტესტანტული აზრები (მაგ. გვ. 1067); 5) ქრონიკონი; 6) სელთა ვრცელი ასსნით; 7) ვასტანგ მეფისგან განმარტივებული დროთა ანგარიში; 8) «შეტომილთათვის», სადაც გასწორებულია კორექტურული შეტომილებანი, რომელნიც დაბეჭდილნი არიან რვა გვერდზედ. ამას გარდა დაბადებაში დაბეჭდილია მოკლე წინასიტყვაობა ბაქარისა და ბოლოსიტყვაობა ვასუშტისა, რომელშიაც იგინი მოკლედ გვიამბობენ დაბადების გასწორების და დასტამბვის ამბავს.

სრულიად დაბადება გასწორდა კომისიისაგან 1742 წლის დამლეკს, მაგრამ ბეჭდვა მისი ნაწილ-ნაწილად დაიწყო უფრო ადრე და 1743 წელს 1 მაისს უკვე დაბეჭდილი იყო სრული დაბადება, არ ვიცით, რამდენ ეგზემპლიარად.

რაც შეეხება გამომცემელი დაბადების შინაგან და გარეგან.

ღირსებას, ჩვენ ამასუდ არა შეგვიძლიან-რას ესთქვასთ გადაჭრით; მხოლოდ თუ მივიღებთ სასესიო თვით გასწორების ისტორიას, ძნელი არ იქნება მივსვდეთ, რომ ზაქარის დაბადება სრულიად უნდა განირჩეოდეს ძველ ქართულ წმინდა ათონელთ ' ძამათა-გან ბერძულადგან (LXX მთარგმნელთა) თარგმნილ დაბადებისაგან, რადგან გამსწორებულთა სულში არ ჰქონდათ ძველი ვარნიანტები და არც ათონელთ ძამათა დაბადება. ზოგი წიგნები კი ასლად სთარგმნეს, თუმცა ესენი რამდენჯერმე თარგმნილიყვნენ მეექვსე და მეთერთმეტე საუკუნეებთ შუა და იმ დროის ხელ-ნაწერი და ნათარგმნი წიგნები ესლაც მოიპოვებინ. ამისთვის ფრად საინტერესოა, რომ ზაქარის გამორცემული დაბადება შესწორდეს იმ უძველეს ქართულ ხელ-ნაწერებთან და გარჩეულ იქმნეს მათი განსხვავება და შედარებითი ღირსება. ეს იქნება შრომა ძნელი, მაგრამ ნაყოფიერი და საყურადღებო.

თვით შრიფტი და ასოთა მოყვანილობა გამორცემული დაბადებისა, თუმცა მოსაწონია, მაგრამ სილამაზით და გარჩეულობითაც დაბლა დგას ტფილისში (ვასტანგის სტამბაში 1710 წ.) გამორცემულ წიგნების შრიფტზე. მათ შორის ერთი (ყამნი) ჩვენ წინ გვიძეკს წვრილის, მაგრამ მშვენიერის და ადვილად გასარჩევი ასოებით კარგ ქალაქდზედ დაბეჭდილი, შემკული ნახატებითა, წითელ მეღნით ანუ იყრადითაც დასტამბული.

იოსებ სამეგელის ღვაწლი არ გათავებულა დაბადების გამოცემით; ბეჭდვის საქმეს მან სრულიად შესწირა უკანასკნელი წელნი თავის სიტყვებისა ღრმა სიბერემდის, სანამ თავლი უტრიადა და ძალა და ღონე შესწყდა. მაგრამ ჩვენ არ ვიცით, რომელი წიგნი და რა რიგ გამოიტყა მისგან შემდეგ წლებში (1743—1749 წ.). ჩვენ გვინახავს მხოლოდ ერთი წიგნი მისგან დაბეჭდილი, იოანე დამასკელის თხზულება «მიუწვევლობისათვის ღვთისა» და სხვ., დაბეჭდილი რუსეთში სინოდის ნებაართვით (1744 წელს) შემდეგის წარწერით: «სათვასეთა და წარსაკებელითა იოსებისათა გაკეთდა საბეჭდავი ესე და დაბეჭდა წმინდა ესე იოანე დამასკელი დიდსა სამეუფოსა ქალაქსა მოსკოვს დასახადითგან 7252 წ. ქრისტეს აქეთ 1744, ქორონიკონსა 432, მაისს 28».—რას ნიშნავს ეს წარწერა? რომელ სტამბაზე ამოხბს წარწერა, იმ სტამბაზედ, რომელშიაც დაბეჭდა ერთი წლის წინ დაბადება, თუ ეს ახალი სტამბაა, გაკებული იოსების ხარჯით? ამასუდ ბეჯითად მიგება არ შეგვიძლია, მაგრამ თვით წარწერა იტყვის, რომ ეს სტამბა არის ახალი სტამბა, იოსებისაგან გაკეთებული, მისის ხარჯით, სტამბა იმეფებდა მოსკოვში და არა ესესვიატკში. *) რა ბედი ეწვია ბაქარის სტამბას, ჩვენ არ ვიცით; მაგრამ ვგონებთ, რომ

*) უეჭველია, რომ ამ სტამბიდან გამოვიდოდა სხვაც ბევრი ქართული წიგნები, მაგრამ ჩვენ ამასუდ არა ვიცით—რა. იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ჩვენი ძველი მწერლობის და ისტორიის მოყვარენი ყურადღებას მიაქცევენ ძველ ნაბეჭდ წიგნებს და წარმოგზავნიან «წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში», სადაც არის ქართული ძველ ნაწერების ბიბლიოთეკა, ან თვით ვგზემპლიარებს, ანუ იმ წიგნების წინა-სიტყვაობის სწორედ გადმოღებულ კოპიოებსა შესანახავად მომავალ გამომძიებელთათვის.

ეს სტამბა 1756 წ. ანუ შემდეგ წლებში გარდავიდა ანტონი ჭათალიკოზის ხელში, რომელმაც კლადიმირის არქივის-კოპიის დროს ისარგებლა იმით ქართული წიგნების დასაბეჭდათ. იოსების სტამბაზედ ჩვენ ორიოდ სიტყვას ვიტყვიტ ჭკემოდ.

თვით იოსებზედ 1744 წლიდგან სიკვდილის დრომდე მხოლოდ რამოდენიმე ცნობები არის შენახული სინოდის არხივში; ამ ცნობებიდგან სჩანს, რომ 1744 წ. ის დაახლოვებია განთქმულ ქართველ მისსიონერს იოანე მანგლელ კპისკოპოსს და, როგორც სჩანს, სიკვდილამდე მტკიცე მეგობრულის კავშირით შეკავშირებულან ეს ორნი ჩინებულნი ქრისტიანობის აღორძინებაზედ მზრუნველნი და დაუცხრომელნი მოღვაწე პირნი.

რადგან მოხსენებული პირი, იოანე მანგლელი, გამოჩენილი პირია, როგორც გამაგრებელი და დამფუძნებელი ქრისტიანობისა და ქართველთაგანაც პატივცემული, ჩვენ მოვიყვანთ მოკლე ცნობებს მასზედ. მანგლელი იოანე იყო გვარით სსაკაძე *) (გიორგის შვილი). დაიბადა 1666 წელს. ერის კაცობის სახელი მისი იყო იოსებ. სიურძითგანვე შედგა ბერათ, როგორც ის სწერს თავის ანდერძში და იმყოფებოდა დავით გარესჯის (ბერათ-უბანისა) უდაბნოში; ამ უდაბნოში მიიღო იეროდონაზობა და იწოდა იოანედ. ბაქარის თხოვნით მიიღო კპისკოპოსობა მანგლისისა (ამანგლელობა). როდესაც 1723 წ. თათრებმა აღაოხრეს მისი სამწყსო, ის წავიდა კახეთში და

*) მისი მკვიდრობა მხა ნიკოლოზ-სსაკაძე გარდავიდა და მსახურობდა რუსეთში ქართველთაგან შემდგარ გესარის პოლოში 1750 წლამდის. Арх. Синод. 1725 г. № 193.

დაემკვიდრა დროებით ხიზსის მონასტერში და ერთი წლის შემდეგ, ან ცოტათი ადრე, გარდავიდა ლკეებში ქრისტიანობის გასაგრძელებლად. წმინდის ცხოვრებით და მკვერ-მეტყველობით მან მოიპოვა მთიულეთის პატრიარქის და ეპისკოპოსის მათში დარჩენილია მოთხრობა მისს საკვირველ სასწაულთ-მოქმედებაზედ. ვახტანგის და რუსის ხელმწიფის (ეპატერინა ალექს.) თხოვნით იოანე დაემკვიდრა 11 სამღვდელთ ბირთა 1724 წლიდან დეკემბერში (დარუბანდი), სადაც, როგორც თვითვე იტყვის ანდერძში «თავის ხელთ ნიხაბით ხელში აუშენებია საუდარი» და შემდეგ უგურთხებია; შემდეგ 1729 წელს აღაშენა მის ადგილზე ქვის ტაძარი მიძინებისა თავადი დოღგორუკოვის სარჯით (სიგრიტით 43 საყენი, სიგანიო 6) და მეორე დიდი მოწამე ეპატერინას სახელზედ. არ ვიცით რის გამო 1737 წელს გარდავიდა ასტრახანში, სადაც აღაშენა ღვთის-მშობლის სახელზედ ეკლესია, რომელსაც 1744 წელს ეწოდა მონასტერი და დააყენა წინამძღვრად მონასტრისა თვისის კრებულის ქართველი არხიმანდრიტი გერმანე (მონასტერი ესე დაიწვა 1749 წ.) აგრეთვე უიზლარში, სადაც სცხოვრობდა (და ესლაც ბეკრი სცხოვრობს) დიდ-ძალი ქართველობა აღაშენა 1738 წ. საუდარი და დააფუძნა სასწაულბელი «ქართველთათვის», რომელსაც ჳმართვიდა ვილაც არქიმანდრიტი დანიელი. მიზანი, რომელსაც ეკლტოდა იოანე, იყო ქრისტიანობის აღდგენა კავკასიის მთებში და განათლების დაცვა, კავკასს იქით გარდასახლებულ ქართველებში (დეკემბერში, უიზლარში, ასტრახანში). კრებული მისი თან და თან იზრდებოდა და წრე მისის მოქმედებისა ფართოვდებოდა.

აი, ამ ეპისკოპოსი იოსებ სამებელი, რომელსაც

ივანი შეიყარენი მოსკოვში 1744 წელს. *) ამ ორთ ჩინებულთ გვამთ შორის დაიბადა ძალადი აზრი—დაფუძნება მუდმივი, განუწყვეტელი მისსიისა ქრისტიანობის აღსადგენად კავკასიელ ხალხთა შორის. აქ, მოსკოვში, შეადგინეს მათ პრეპტი ამ დიდის საქმისა და ეს პრეპტი იოსებ სამეხელის ხელ-მოწერით წარდგენილ იქმნა ამ უკანასკნელისგან (სამეხელისაგან) უწ. სინოდში 1746 წელს ³²). ეს პრეპტი მიიღო სინოდმა და დაარსდა ეგრეთ წოდებული ოსეთის ქრისტიანობის აღმადგენელი კომისია, რომელსაც მიეცა ჯამაგირი და საშუალება. კომისიაში დაინიშნენ ქართველი სამღვდელთაგანნი, ზოგნი მანგლელის კრებულისაგანნი, რომელთაც კარგად იცოდნენ ოსური ენა, ჩვეულება და ზნე ხალხისა და მდებარეობა მათის ქვეყნისა. ³³) არსიმანდრიტად მისსიისა ითვლებოდა ქართველი ბერი ჰასოპი და მასთან კიდევ ორი ქართველი იგუმენი და რამდენიმე მთავარ დიაკონები. მისსიის საქმეს ხელს უწყობდა თვით იოანე მანგლელი, რომორც უფროსი მისსიისა და მმართველი. ყიზლარში, სადაც იოანე უკანასკნელ დროს დაემკვიდრა, მისსიისთვის გაკეთდა სახლი, ბაღები, გაჩნდა სათევზო და სათიბავი მიწებები ³⁴). 1751 წელს, რომელსაც

*) სინოდის არჩევში 1745 წლ. № 289 მოხსენებულია, რომ იოანე მანგლელს და სამეხელს იოსებს გადაუყენებიათ წირვიდგან მღვდელი დავით ივანოვი, რომელსაც სხვისა ქალი მიუთხოვებია ვილაც სომხისთვის. ამაზედ აცოდინებენ ერთად სინოდსა.

³²) Исторія Русск. церкв. Филарета ч. II, стр. 24 и Знаменскаго, стр. 381.

³³) Матеріалы для Ист. Буткова, I, 266 и др.

³⁴) ibidem.

გარდაიცვალა მანგლელი იოანე, მისსიას უფროსობა მიეცა სინოდისგან ზემოსსენებულს ჰახომს³⁵), რომელსაც დაუწერეს დარიგებაცა, როგორ მოიქცეს (ინსტრუქცია). თუმცა მართლმადიდებლისთვის იყო დანიშნული მისსია, მაგრამ მისსიონერებს სასუბი ქვეყნით უკვე კავკასიელი ხალხები. ჰახომის შემდეგ მისსია მიენდო ქართველ არქიმანდრიტთა: გრიგოლსა (1767 წ.), ამის შემდეგ პორთიკს, მის შემდეგ რუსს ლებედევს, რომელსაც თანა შემწედ ჰყვანდა თითქმის მხოლოდ ქართველნი; 1793 წელს შედამსუდგელობა კომისიისა მიენდო ქართველ არქიმანდრიტს გაიოზს, თელავის სემინარიის რექტორად ნამყოფს, რომელმაც დაბეჭდა ქართული შრიფტით ოსურ და ქართულ ენაზედ ზოგიერთ საეკლესიო წიგნები³⁶). გაიოზის შემდეგ მისსიას უფროსად იყო საქართველოს ექსარქოსი თეოფილქტე და ბოლოს მისსია გარდაეცა ეხლანდელ «კავკასიასა შინა მართლ-მადიდებლობითი ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოებას.»

ამ ნაირად იოსებ სამეხელმა ერთად იოანე მანგლელთან შირველმან დასდვა ის საფუძველი, რომელზედაც აღშენდა შემდეგ ზემოსსენებული გავლენიანი და საშუალების მექონი საზოგადოება.

ამ დროს სამეხელი იყო ღრმა სიბერეში; მისს მოქმედებაზედ ამ დროიდგან მისს გარდაცვალებამდის ცნობები თითქმის არ მოიპოვებინ. მოსკოვიდამ თავის კათედრაზე (ნოვგოროდში), კვონებთ, ის არ დაბრუნებულა და მოსკოვში იგი, ალბათ, გართული იყო იმ საჭმეში (წიგნების ბეჭდვაში), რომ-

³⁵) БУТКОВА I.

³⁶) *ibid.* стр. 270—273.

ღისთვისაც მან ნოვგოროდის კათედრა დასტოვა. 1749 წ., როდესაც სამეპელმა ღრმა სიბერემდე მიადწია, გარდასწევითა დაბრუნება საქართველოში, სწრაფ უნდოდა გაეტარებინა უკანასკნელი დღენი თავის ცხოვრებისა და იკლესში მიართვა არა-ზა სინოდსა, რომ გაეთავისუფლებინათ იგი და ნება მიეტათ უიზლიარში წასვლისა და იოანე მანგლელთან ცხოვრებისა «მი-სეზისათვის ღრმა სიბერისა», როგორც სწერს იგი თავის არ-ზაში. 37) სინოდმა ნება მისცა; მაგრამ სამეპელმა მხოლოდ შემდეგ 1750 წელს, 3-ს იკლესს მოახერხა მოსკოვიდამ წა-მოსვლა. თან წამოიყვანა თავისი ბიძა-შვილი არსიმანდრიტი კეთიმე, რომელიც მუდამ თავისთან ჰყვანდა, ღვიძლი და; ილუ-მენად ნამყოფი ქართველთ მეფეებისაგან მოსკოვში დაარსებუ-ლი სამოლოზნო ნოვინის მონასტერში 38); და ერთი ბიძა-შვილი ქალი; მასვე მოჰყებოდა ქართველთა გუსარის პოლკის მაიორი აკთანდილ ქობულაძე, ეგრეთვე ღვიძლი ბიძა-შვილი მისი; მასთანვე წამოვიდა ზემოხსენებული მღვდელი მესტამბე თეოდოპე და რამდენიმე სხვანიცა. წასულან გვონებთ, ედილის (კოლგის) წყლით. მაგრამ სამეპელმა ვერ მოაღწია საქართვე-ლოს; გზაზედ სარატოვის ქალაქში 1-ს სექტემბერს იმავე წლისას გარდაიცვალა იგი, ღვაწლითა შემკული, სიღარიბეში და გაჭირვებაში; თან ჰქონოდა მხოლოდ 30 მანეთი. თანხმად ანდერძისა დაუძარხავთ ასტრახნის სკაითედრო საუდარში, სა-

37) Архив. Синод. 1749 г. № 247.

38) *ibid.* Дѣло 1745 г. № 283. ეს მონასტერი დაა-არსა ვახტანგმა მეფის ძმის სვიმონის მეუღლემ ანნამ დაქვრივების შემ-დეგ; მონასტერში ირიცხებოდა 59 ქართველი მოლოზანი და ქეროვი (იხ. იქვე).

დაც მარხიან ჩვენი მეუენი: ვახტანგ VI, თეიმურაზ II, ერეკლეს მამა და რამდენიმე სხვანი ჩვენის ისტორიული ცხოვრების მოწადმართე პირნი.

მისგან დაჩენილის ქონების სიიდგან სჩანს, რომ სამებელს მოსკოვიდამ წამოუღია ქართული სტამბა; ასოები და დაზგები (печатные станки); სხვა წიგნებ შორის მას ეგრეთვე თან მოჰქონდა თურქე ქართული ანბანი 101 ეგზემპლიარი და ქართულადვე დაბეჭდილი საარქიერო კონდაკი (служебникъ архіерейскій), რომელიც გამოცემულ იყო მისგან, არ ვიციით როდის. ანდერძის ძალით სტამბა და სხვა რეზა შეუწირავს ნათლის-მცემლის (დავით გარესჯის) მოხანსტრისათვის, ერთი ვერცხლის საცეცხლური—აღაკრდის ეკლესიისათვის; წიგნები მიუცია თავის დის თინათინისთვის და სხვა ყოველსავე დანარჩენსე «სხვათ ხელი არა აქვსო». ანდერძი ჩაუბარებია თვისის მოძღვრის ლავრენტისათვის. ორი თვის შემდეგ სამებელის სიკვდილისა მის ძმის-წუელს ავთანდილ ქობულაძეს არზით უთხოვნიან სინოდისათვის, რომ იგი ცნობილ იყო შემკვიდრედ სამებელისა და დაშთენილის მისის ეკიპაჟის, შესამოსელთა და სხვა ქონებათა.

თუ მივიღებთ სახეში, რომ საქართველოში არქიერად არ აკურთხებდენ თუ 30 წლისა არ იყო და იოსებმა კი ეს ხარისხი მიიღო 1705 წელს, ჩვენ სრულიად დავრწმუნდებით, რომ სამებელი გარდაიცვალა არა ნაკლებ 75 წლისა.

მისგან ნაბეჭდი წიგნების ცნობაში მოყვანა და მათი ღირსების დაფასება ეკუთვნის მომავალსა, რომელიც, უნდა გეწამდეს, არ დაივიწყებს სახელგანს ჩვენს წარსულსა და მისთა გმირთა აჩრდილთა.

ერთი წლის შემდეგ 1751 წ. 28 მარტს გარდაიცვალა უიზლიარში 85 წელს მიღწეული იოანე მანგლელი, მეგობარი სამეპელისა და გამოჩენილი მასსიონერი *) და დასტოვა ანდერძი, რომ მისი გვამი დამარხდეს სამშობლოს ცის ქვეშ, იოანე ნათლის-მცემლის მონასტერში, სადაცა მან განატარა პირველი წელი ჭაბუგობისა, სინოდმა ნება არ მისცა «სიმნელისათვის გზისა» და დაუღეს მისგან აშენებულ უიზლიარის ჯვართ-ამღლების მონასტერში. მაგრამ შემდეგ 1752 წელს, 17 იანვარს სინოდმა შეიწყინა თხოვნა მისის ძმის გუსარის პოლკის აფიცრის ნიკოლოზ სააკაძესი და ნება მისცა მას განსვენებულს გვამის წაღებად და დაუღვად იოანე ნათლის-მცემლის უდაბნოში; მაგრამ რადგან ეს უდაბნო გაუქმებული აღმოჩნდა, წმინდა გვამი იოანესი დაუღეს სიონის სობოროში, კანკელ-ქვეშ. — ღრმა საწმენოების მექონმა და წმინდის ცხოვრების მიმდევრებან მწირობან თვისს შემდეგ დიდი შთაბეჭდილება დასტოვა. სასწაულები, რომელნიც იქმნენ მისგან სიკვდილის შემდეგ, როგორც მოკვითხრობენ, აღწერილია იოანე ნათლის-მცემლის უდაბნოს მწირობის გაბრეფის მიერ

*) არ იქნება ურიგო აქ შევნიშნოთ, რომ მანგლელის კრებული თან და თან იზრდებოდა მისის მისიონერობის წარმატების გვარად. 1736 წელს ამ კრებულში ითვლებოდნენ: არხიმანდრიტი ევდემოს, იგუმენი გერმანე, მღვდელ-მონაზონნი დანიელ და ილარიონ; მღვდელნი: იაკობ, ბართლომე, ნიკოლოზ, ბესარიონ; პროტოდიაკონი ბარნაბა, იეროდიაკონი მაკარი, რიზნიჩი გიორგი, კელუინიკი დავით; იპოდიაკონნი: იაკობ, გრიგორი, ქრისტეფორე, ვასილი; მგალობელნი: იოანე, გიორგი, იაკობ; არხიმანდრიტის დიაკონი მაკარი და მოსამსახურე მისი სპირიდონ. (Арх. Св. Синод. 1725 г., № 192.)

ქართულ ენაზედ ქმნილს წიგნში «ჯვარ-მოსილი», რომელიც შესდგება რამდენიმე თავისაგან.

ჩვენ გვინდოდა გავრცელებით გვეამბო ქართული სტამბის საქმეზე მეტოქაძევე საგუნეში, მაგრამ რადგან მეტად გაგრძელდა გამოკვლევა, იძულებულნი ვართ აქ შევიჩრდეთ და მხოლოდ რამდენიმე სიტყვით დავაზოლოთ.

იმავე წელს (1750), რა წელსაც მოკვდა სამეხელი, მიიჯვალა მეუღის შვილი ბაქარიც. ქართული სტამბის საქმე რუსეთში შეჩერდა. მაგრამ, როდესაც საქართველოდგან განდევნილმა სწავლულმა კათალიკოზმა ანტონ I-მა რუსეთს მიაღწია (1756 წ.) და ვლადიმირის კათედრა მიიღო (1757 წ.), შვიდი წლის განმავლობაში, რომელიც მან რუსეთში დაჭყო, სტამბა გამართა და დაბეჭდა ხელახლა უკვლას საეკლესიო წიგნები. გარდა თთვენისა (МѢСЯЧНАЯ МИНЕЯ), აგრეთვე დაბეჭდა ხუცურათ და მხედრულათაც რამდენიმე საღვთისმეტყველო და საერო წიგნები, სახელმძღვანელოები, ანბანები ქართული, ლათინური და ბერძნული და სხ. სხვა წიგნთა შორის ამ სტამბიდგანვე გამოვიდა 1760 წ. „კლდე საწმინტოებისა“ აპოკრიფისა, თარგმნილი მეუღის შვილის ვახუშტის მიერ. სტამბა ანტონისა იყო გამართული ვლადიმირში.

აქ არ შეგვიძლიან არ შევნიშნოთ, რომ ანტონ I-მა დიდის ღვაწლით და წარსაგებელით შეჭერება დაკარგული ხელნაწერი წიგნები, რომელთაგან შეადგინა წარჩინებული მცხეთის ბიბლიოთეკა. ამ ბიბლიოთეკას ეწოდებოდა „პატრიარქის ბიბლიოთეკა“; რიცხვი ტომებისა ამ ბიბლიოთეკაში მიაღწევდა 7,000-მდის. ამ ბიბლიოთეკისაგან ჩვენს დრომდის მოღწეულა მხოლოდ უმცირესი ნაწილი. უმეტესთ ბარბაროზთ ხელ-

თა განახნიეს და სამუდამოდ დათრგუნეს უმრავლესა ნაწილბ ამ ჩვენის წინაპართ გონების ნაწარმოებთა. *)

1761 წელს გაიხსნა ახალი ქართული სტამბა მოსკოვში ტფილელ მიტროპოლიტის ათანასის მიერ. ათანასე გვარით ამილასვარი, გაგზავნილ იქმნა ერეკლე II მიერ რუსეთში ელჩათ 1752 წელს. როგორც ეტუება ეს იყო მომხრე ერეკლეს მოწინააღმდეგისა რუსეთში მეოთფი ვახტანგ მეფის შთამომავლობისა (ალექსანდრესი), როგორც საზოგადოთ ამილასვარნი, ამ მიზეზის გამო სასტიკად დასჯილნი ერეკლესაგან; და ალბათ იმისთვის იგი არ დაბრუნდა საქართველოში და 1751 წ. მიიღო ქვეშევრდომობა რუსეთისა (ПОДДАВСТВО). თუმცა ერეკლემ ორჯერ მოითხოვა იგი უკანვე რუსეთის მთავრობისაგან, მაგრამ ათანასე მანც რუსეთში დარჩა (მოსკოვში).³⁹⁾ 1761 წელს, 21 დეკემბერს ნება-რთვა მიიღო სინოდისაგან სტამბის გახსნაზე მოსკოვში. კორტეჟტორად იყო ჩვენგან უკვე ცნობილი მელხისედეკ კავკასიძე, ზედამხედველად—ერის კაცი ეკგენი ამილასვარი; გამსწორებულად საქელესიო წიგნთა

*) აწინდელ მცხეთის დეკანოზმა მამბო მე, რომ ამ თხუთმეტი წლის წინეთ ურმებით გაიჯანეს ეს წოდებოი უფილისშიო, ვითომ გასარჩევად და დაფუძნებულ კავკასიის მეზეუმისათვის, გარნა იგინი ენლა არსად სჩანან. ერთს პირს უხანავს რამდენუმე ძვირფასი საუნჯეთაგანი, მეზეუმში წინეთ ნახელი, ლეიპციგის და პარიჟის მეზეუმებში; მაგრამ ნუ დავიფურებთ, რომ განათლებასზედ მალლა მევირალი ჩვენი საუკუნე ეგრე უწყალოდ და ბოროტად დასცინოდეს სწავლას, ერს და ისტორიას.

³⁹⁾ ამ ათანასეზედ ცნობები იხილეთ: Арх. Синода 1752 г. № № 129 и 296. № 301; 1762 г. № 197, 1761 № 142; 1764 г. № 336.

სლავიანურ ტექსტზედ — ძმის-წული თანასესი ციცინოვი დი-
მიტრი. 1765 წელს ამ სტამბაში დაბეჭდა: სამოციქულო
(ერთი ეგზემპლარი ინახება წერა-კითხვის გამავრცელებელი
საზოგადოების წიგნთ საცავში), ღვინო, ღოცვანი, ჟამნი
და ანბანი სამს ენაზედ: ლათინური, ბერძნული და რუსული,
რომელიც სინოდმა მიაწვას რუსთ იმპერატრიცას. ამ სტამ-
ბიდგანვე გამოვიდა დაუჯდომელი 1762 წ., პარაკლასი 1767
წ. და სხვ. — თანასე გარდაიცვალა მოსკოვში ჯვართ-ამაღლე-
ბის მონასტერში 1774 წ. 9 ივნ. და დამარხულია დონის
მონასტერში.

1786 წელს გაიხსნა ქართული სტამბა ს.-პეტერბურგში,
ქართველ ეპისკოპოსის გრ. ხარჭაშნელისაგან, რომელიც გა-
მოგზავნილ იყო დასაბრუნებლად საქართველოშივე ვახტანგ მე-
ფის და სხვა-და-სხვა სამღვდელთა პირთაგან საქართველოდგან გა-
ზიდული საქართველოს ეკლესიის გუთვნითა სიწმიდითა და
სხვა ნივთთა. დარჩენილმა სამუდამოდ რუსეთში, მან დაბეჭდა
რამდენიმე წიგნები; სხვათა შორის სახარება ქართული 1789
წელს. ⁴⁰⁾

ქართული სტამბა ჰქონდა რუსეთში აგრეთვე ქართველ არ-
ქეპისკოპოსს გაიოზს, რომელსაც იგი თან დაჰქონდა. მის-
გან დაბეჭდილ წიგნებში ჩვენ გვინახავს ოსურ და ქართულ ენა-
ზედ «საციცრო ღოცვანი»; ქართული გრამმატიკა კრემენჩუგ-
ში დაბეჭდილი; «მცნება... კასილიოს ბერძენთა მეფისა (მაკე-
დონელი) მისა თვისისა მიმართ.» და სხვ.

ამ საუკუნის დამდეგს პეტერბურგში გაიმართა სტამბა —

⁴⁰⁾ ხარჭაშნელზედ იხილეთ ცნობანი Арх. Синод. 1785 г.
№ 336.

შირველი საქართველოს ექსარხოსის ქართველ არქიელის ვარლამის მიერ, საიღამაც ბევრი ქართული წიგნები გამოვიდა სურთრად და მხედრულადაც. ერთს ამ წიგნთაგანში, («თთვენი», რომელიც შეიცავს ათას გვერდზე მეტს) ბოლოს დაბეჭდილია შემდეგი ლექსი დიმიტრი ბაგრატიონისა, რომელიც ინტერეს მოკლებული არ არის ამ სტამბის ისტორიისათვის და მისთვის აქ მოგვყავს:

«ღუთის შეწვენითა ზესთა ზენითა, მოსკოვს შემზადდა სტამბა ქართული,
 «ქსნის ერისთვისა დაგიითა მისა, ვარლამის ღვაწლით კმა გამართული,
 «გან იყო ძველად ახტადის მწესულად, აწ რუსთ სინოდის წევრად შართული,
 «გომღუნისთ ივერთა, ამერ-იმერთა წიგნს დღესასწაულთ მბეჭდველი სრული.»

«მასთან იონა, კინ არ იონა შრომის მოყვარე ცემბურობითა,
 «მიტროპოლიტმან გამშინჯ-გამჭკრეტმან, გედეონისძემ ძველთ გვარობითა,
 «ნიკიტოროითა მკითხველ სწორითა იგულს მოდგინეს საკმარობითა,
 «კეთილ-შობილმა პაიჭაძემან, მესტამბემ ყოვლით სასმარობითა.» და სხ..

თვით საქართველოში მეთორმეტე საუკუნეში, ვახტანგის სტამბის შემდეგ, წიგნის ბეჭდვა გახშირდა ყოველგან, განსაკუთრებით 1760 წლიდან. ყველაზე წინ იღვა სტამბა ვატრიაჩხის ანტონი I, ერეკლე მეფისა, დარეჯანისა. ეს სტამბა

ახრდა ახა-მაჰმადხანის შემოსვლის დროს. ამ სტამბაში იბეჭ-
დებოდა როგორც საეკლესიო, ეგრეთვე საერო წიგნებიც, ზოგ-
ნი მათგანნი ნასატებითა. იმერეთში სტამბა შემოვიდა მეფე
სოლომონ მეორის დროს. სტამბა იყო გამართული საჩხერე-
ში და ქუთაისში. საეკლესიო წიგნები იბეჭდებოდა სამღვდ-
ლო კრების ნება-დართვით.

თ. შორდანია.

სნეული ოჯახი.

—

აზრავს გოგონა ნინუა, ქმარიც ავით ჭყავს, შვილიცა,
რა ქნას მარტოვამ, უკუნესის მოხუცი დედამთილიცა...
მამას უსამს შებღზე სნეულებს, ხან ჭარხლის ფოთოლს ზღებსა,
ხან თხლის შეჭამანდს ჭვირდება თავისგან დანამზადებსა...
მაგრამ თითონაც უძღურობს, კერც გაახურა თონეა,
დღით მამკრალს, ღამე ნატეხსა, გამოკლავა ღონეა!...
გვერდით არავინ არა ჭყავს, ბევრჯულ ინატრს მშობელი,
არა ჭყავს: არც წყლის მომტანი, არც მჭადის გამომცხობელი!..
კუნესის ბეჩავი ნინუა, არსაით უჩანს მკურნალი,
სიცხით ეწეება ქმარ-შვილი და ეხოცება მწუერვალნი!...
აზრავს გოგონა ნინუა, ქმარიც ავით ჭყავს, შვილიცა,
რა ქნას ბეჩავმა, უკუნესის მოხუცი დედამთილიცა!...

მ. რ. პრისტავი.

ლაითი გზიანი შვეიცარია

ანუ

შვეიცარია და ნორვეგია

(დასასრული) *)

II

თვითმართველობა შვეიცარია-ნორვეგიაში შეადგენს საზოგადო წყობილების სამრეკველს, და ხალხს შეძლებს აძლევს მონაწილეობა მიიღოს თავის ქვეყნის მართვაში. შვეიცარიაში უკუ-ლა სოფლის მრეკელი (რიცხვით 2,954), ქალაქი, ან დაბა (95) ადგენს საზოგადოებას, ან მუნიციპალიტეტს, რომლის წევრებათ უკულა მცხოვრებელია, ვინც კი საზოგადო ხარჯს იხდის. ამასთანავე არსებობენ სამრეკლო, ანუ საეკლესიო რჩევანი, რომელნიც განაგებენ სკოლის, ეკლესიის და სასაფლავოების საქმეებს. მუნიციპალიტეტში თავმჯდომარეობს ადგილობრივი მღვდელი. მთავრობის წარმომადგენელი სამრეკლო რჩევასში არის ლენსმანი, მუნიციპალიტეტში—ბურგომისტრი, რომლებსაც აღსრულებაში მოჭყავთ რჩევათა გარდაწვევითელებანი. ადმინისტრაციული მხრით შვეიცარია იყოფა 24 მაზრად—თითოეული მაზრა იყოფა რამდენსამე თემად. მაზრებს აქვსთ

*) «ივერია» № 1, 1884 წ.

თავისი რჩევანი (ლანდსტინგი), რომელნიც წარმოადგენენ თვით-მმართველობის უმაღლესს ფუნქციას. ლანდსტინგი შესდგება ქალაქების და მრევლების დეპუტატებისაგან. დეპუტატების ამორჩევაში ხმა უკლასა აქვს. დეპუტატად ამორჩევა უკლასა, მსოფლოდ არა ნაკლებ ოც-და-ხუთის წლისა. დეპუტატების რიცხვი დანიშნულია: ქალაქებისთვის 2,500 მცხოვრებელზე ერთი, და სოფლებისაზე 5,000 მცხოვრებლისათვის. ლანდსტინგის წევრნი ირჩევიან ორი წლით. ამ ხანის გასვლის შემდეგ ერთი მათგანი კენჭის-ყრით სტაჟებს ადგილს და მის მაგიერად სხვას ირჩევენ. ლანდსტინგი იკრიფება ყოველ-წლივ შვიდი დღით, მეექვსე უფლება არა აქვს იგი დაშალოს; მაგრამ არა ჩვეულებრივ დროს ვი უფლება აქვს შეჭკობოს. ლანდსტინგის წევრებს ჯამაგირი არ ეძლევათ, სამგზავრო ხარჯის გარდა. ლანდსტინგის თავმჯდომარე ინიშნება მთავრობისაგან. გუბერნატორი მონაწილეობას იღებს ბაასში, მაგრამ ხმა ვი არა აქვს. ლანდსტინგს ეჭვემდებარება ყველა საქმეები შესახებ ეკონომიური მდგომარეობისა, მეურნეობისა და ვაჭრობისა, გზებისა, საზოგადო ჯანმრთელობისა, საზოგადო აღზდისა, საზოგადო წესიერებისა და ქვეყნის გამაგრებისა. ამის ხელშია აგრეთვე ხარჯის გაწერა, მოკრეფა და სხვ.

შვეციის დიდრონ ქალაქებს აქვთ მინისტრული განსაკუთრებული თვით-მმართველობა და თავის წარმომადგენლებს არა გზავნიან პროვინციალურ რჩევებში. ქალაქის მუნიციპალური რჩევა შესდგება ასი წევრისაგან, რომლებსაც ირჩევენ ქალაქის ხარჯის მძლეველი მცხოვრებლები; ხმის რაოდენობა არის დამოკიდებული ხარჯის რაოდენობაზედ, ე. ი. ერთი კრონი (1 შ. 45 კ.) აძლევს კაცს ერთს ხმას; მაგრამ ამასთანავე ერთს კაცს ას ხმაზედ მეტი არ შეიძლება ჰქონდეს. მუნიციპალურ

ჩრევაში თავმჯდომარეობს გუბერნატორი, ვიცე-გუბერნატორს კი თვით ჩრევა აჩრევს. ამ ქალაქის ჩრევას ექვემდებარება ყველა ქალაქის საქმეები. მთავრობა კერ დაშლის ვერც პრეზიდენტალურ, ვერც მუნიციპალურ ჩრევებს. თითო წევრი 2 კონსს ჯარმძს ისდის, თუ კრებსზე არ დაესწრება და 49 კონსს ისდის, თუ ნასეკარი რიცხვი წევრებისა არ მივიდა და ამის გამო კრება კერ შესდგა.

თვით-მმართველობა ნორვეგიაში ისეთივეა, როგორც შვედიაში. მთელი სასულმწიფო არის გაყოფილი 17 მაზრად, მაზრები ოლქებათ, ოლქები ოგდერებათ, ოგდერები საზოგადოებად. შინაგანი საქმეების წარმოება ამ დაწესებულებათა ისეთივეა, როგორც შვედიაში, მხოლოდ ნორვეგიაში სამაზრო ჩრევანი ივრითებიან წელიწადში ერთ-სულ მთავარ ქალაქში, საზოგადო საქმეების გასაჩრევათ, მაგალითად: ხარჯის გასაწერად, სკოლების და გზების საქმეების გასაჩრევად.

სამსაჯულო უფლება ნორვეგიაში უწინ ეკუთვნოდა საერო კრებას, ესლა კი ერი აჩრევს მხოლოდ მოძრიგებელ კომისიას, რომელიც შესდგება ორი მსაჯულისაგან. ეს კომისიები აჩრევს სამოქალაქო საქმეებს, მინამ ეს საქმეები გადავლენ ჩვეულებრივ სასამართლოში. ამ გვარი მოძრიგებელი კომისიები 55 ქალაქებშია, 517 სოფლის ოლქებში. კომისიის წევრები აჩრევან სამი წლობით, ჩვეულებრივი წესით. თუ რამდონაა სასარგებლოა ეს კომისიები, ამას გვიტყვიცებს შემდეგი ფაქტი: 1877 წ. ამ კომისიებმა გააჩრევს 84,169 საქმე და ამათში მხოლოდ 13,968 საქმე გადავიდა ჩვეულებრივ სასამართლოში. ნორვეგიაში ნათვინი მსაჯულები არ არიან, მაგრამ ამათ მაგივრათ არის ორი ასესორი, რომლებსაც სრულ-

წლავანი მცხოვრებლების სიიღამ იჩიევენ და ესენი თავის ხელის მოწერით ამტკიცებენ, რომ საქმის გარჩევა განონიერად იყავო. ნორვეგიაში პირველი ინსტანციის სასამართლოების რიცხვი არის 116, უმაღლესისა—5. ნორვეგიის სასამართლოებში პროკურატურა სრულად არ არსებობს. გამამტყუნებლად აქ არის ან გუბერნატორი, ან სსკა რომელიმე პირი ადმინისტრაციისა. შესანიშნავი კიდევ ის არის, რომ მსაჯულნი ჰასუსხს აგებენ ზარალისთვის, თუ იგი მოუვიდა მათთან მისულ კაცს, ანუ მათის უცოდინარობით, ანუ განზრახს ბოროტ-მოქმედებით.

სამსაჯულო უფლება შვეციაში თითქმის ისეთივეა, როგორც ნორვეგიაში, მაგ. იქაც არ არიან ნაფიცნი მსაჯულნი, გარდა ბეჰედის შესახებ დაწეობილი პროცესებისა. შვეციის დაბალ სასამართლოებში ხალხიც იღებს ცოტა რამ მონაწილეობას. ქადაქის სასამართლოებში ბურგომისტრის გარდა, მონაწილეობას იღებს ოთხი ასესორი, რომლებსაც ნიშნავს მუნიციპალური რჩევა; სოფლის სასამართლოებში არის თორმეტი ასესორი, თვით ხალხისაგან ამოჩეული, მაგრამ მათი უფლება კი ძალიან განსაზღვრულია. შვეციაში არის სამი ახელად ციური სასამართლო, შემდგარი თავმჯდომარისაგან და თხუთმეტი წევრისაგან, რომლებსაც ნიშნავს თვით მეფე. ამ სასამართლოს ეჭმედებასება სიკვდილით დასჯის საქმეები, ღვთის გმობა, შეურაცხყოფა მეფისა და აზნაურების დანაშაულობანი. უმაღლესი სასამართლო სტოკჰოლმში მეფისაგან დანიშნულ პირთაგან შესდგება. წევრთა რიცხვი არის თექვსმეტი, თვით მეფესაც რამ ხმა აქვს, თუ ისურვას საქმის გარჩევაში მონაწილეობის მიღება.

არც ერთ სახელმწიფოში არ არიან ისე პატივ-ცემულნი.

მსაჯულნი და მოსამართლენი, როგორც შვეიცია-ნორვეგიაში. საქმეების გარჩევა არ არის გარემორტული ათასგვარი მანქანებით. საქმე სწარმოობს მოკლედ, მარტივად, ყველას თვალწინ. მსაჯული აქ არის კეთილი მამა, რომელიც არჩევს შვილების საჩივარს. იმისთვის სამწუხაროა შვილების შორის შუღლის ჩამოკარდნა, იმიტომაც სცდილობს მოაჩიგოს იგინი მამაშვილურად. თვით ხალხს სასულდეთ საქმის გახდომა სიჩცვილად მიანია. მსაჯულებს ეს კარგათ ესმით, და ხშირად მთელ საქმეს ათაგებენ მხოლოდ საყუადურით, რომელსაც ხალხი უტყერის, როგორც დიდს სასჯულს და თავის პატიოსნების შეურაცხყოფას.

ნორვეგიაში, სადაც მთლად ერი მიწის მსვენელია, პატიოსნების გრძნობა უფრო გავრცელებულია, ვიდრე სხვა ქვეყნებში, სადაც ხალხი პირდაპირ არ არის დაკავშირებული მიწასთან. ნორვეგია თავის დღეში არა ყოფილა ჭკოდალურ მსარედ, პატონ-ყმობას არ დაუსვავს მისთვის მონობის ბეჭედი, ისე რომ ნორვეგიელები ყოველთვის განიჩხოვდნენ თავისუფალი, დაუმოკიდებელი სასიათით.

როგორც ესლა არიან კეთილშობილნი, ამპარტუანნი მუშაგნი თავის საკუთარის მიწისა, რომელიც ყველასთვის აძლევს მათ, კერეთივე იყუნენ მათი წინა-პანინც. თუ ხალხს აქვს მიწა, მამინ ხალხში ბუნებითვე იყვას იდგამს პატიოსნება, კეთილ-შობილება, პატივისცემა კანონისა და ყველასთვის, რაშიაც კი ისა-ტება წესიერება და ზნეობა. ერთი უბედურებათაგა ახლანდელი აღებ-მიცემობის მიმდევარ ქვეყნებისა მდგომარეობს იმაში, რომ ხალხს არა აქვს კავშირი მიწასთან, ისა სცხვარობს ფასით, რომელსაც აძლევენ სამუშაოში, როგორც დაჭირავებულს და ამასობაში მუშა ჭკარავს პატიოსნებაზედ ცნებას, ის პატივის

აღარა სცემს კანონს, არღუევს ზნეობრივ წესებს. მაგრამ თუ ხალხს მიწა აქვს, მაშინ სულ სხვა არის. მაშინ ის გრძნობს, რომ მისი პირდაპირი კეთილ-დღეობა მოითხოვს კანონის დაცვას, იმიტომ რომ ამ კანონს აქვს საგნად ბედნიერება ქვეყნისა, რომლის ნაწილი იმასაც ეკუთვნის.

მასწავლებლები ისევე პატივცემულნი არიან ამ სასულ-მწიფოებში, როგორც მსაჯულნი. დიუშალიუ ამბობს: «მე განსაკუთრებულად სიამოვნებით ვხედავდი მთელ სკანდინავის ნახევარ კუნძულზედ, როგორ პატივსა სცემენ მასწავლებელთ, რომელთ ხელობაც — შთამომავლობის აღზრდა — ითვლება საპატიო და კეთილშობილურ ხელობად და იმიტომ ძვირად ფასობს. ეს იმიტომ ხდება, რომ სოფლის მასწავლებლები განათლებული ხალხია, სშირად უნივერსიტეტის დიპლომებით. ღარიბ სოფლის ოჯახებში კი მასწავლებლებათ არიან თვით მცხოვრებლებთაგანსა, რომლებიც თუძცა ძალიან ნასწავლები არ არიან, მაგრამ მაინც პატივცემულნი არიან კეთილის ფერმერებისაგან, რომლებიც დიდის სიამოვნებით იღებენ მათ თავიანთ ოჯახებში.» სკოლები შეადგენენ მუდმივ საზრუნველ საგანს და საზოგადოთ ხელ-მოჭერილნი შვილები — ძალიან უსუბი არიან ამ მხრივ. ერთმა გუბერნატორმა უთხრა დიუ-შალიუს: «თუძცა ჩვენ ღარიბები ვართ, მაგრამ ჩვენ გვიყვარს ფულების დასაჩვენებ სკოლებზედ», — და გუბერნატორმა ამპარტავნებით ხელი გაიშვირა მშენიერ სკოლისკენ ერთ პატარა ღარიბ ქალაქში. მართლაც მეორე გამოჩენილ მოგზაურს კესლინ შვარცს გაკვირვებით მოჰყავს მავალითად ერთი მასწავლებელი მივარდნილ ჩრდილოეთის ლაპლანდიაში: ეს იყო ნიჭიერი, განათლებული კაცი, რომელსაც ეძლეოდა 1,200 კრონი ჯამაგირი (კრონი 1 მ. და 45 კ.) სახლისა და შუშის გარდა. «გახსოვდეთ, ამ-

ბობს ფრანცუზი-პოგზაური, «რომ აქ მეცადინეობა სკოლაში გრძელდება მხოლოდ ოც-და-ერთი კვირა, და შეადარეთ ამისი მდგომარეობა ფრანციელ მასწავლებლების უბედურ მდგომარეობასთან და მაშინ ცხადათ დაინახავთ, როგორ ძვირად ფასობს მასწავლებლის შრომა შვეიცია-ნორვეგიაში.»

საველდებულო უფასო სწავლა დიდი ხანია რაც შემოღებულია სკანდინავიის ნახევარ კუნძულზედ. 1842 წ. შვეციის სეიმმა დასდო კანონად, რომლის ძალითაც ყველა ბავშვი ვალდებულია იაროს საზოგადო სკოლებში, ან შინ ისწავლოს ცხრა წლამდინ. ნორვეგიაშიც მიჰბაძა ამ მაგალითს და 1848 წ. შემოიღო სავალდებულო სწავლა. 1874 წ. სტატისტიკური ცნობებიდანა სჩანს, რომ შვეციაში 738,204 ემაწვილი იყო სასკოლო წლოვანებისა, ანუ 17% მთელი მცხოვრებლებისა. ამათში 615,135 ანუ 83,5% დადიოდა პირველ დაწყებით სკოლებში. 9,267—საშუალო სასწავლებლებში, 29,066 კერძო პანსიონებში, 67,021 იზრდებოდა სახლებში. სულ გამოდის 720,479 ანუ 97,6%, მაგრამ ეს რიცხვი თანდათან იზრდება, ისე რომ 1878 წ. 98% ყველა ემაწვილების რიცხვისა დადიოდა სკოლებში, როდესაც რომ საფრანგეთში სკოლაში მოსიარულე ემაწვილების რიცხვი 75% იყო, ინგლისში 72%, შვედეთზედ შტატებში 82%. პირველ-დაწყებითი სკოლები რიცხვით 8,133 არის (ამათ რიცხვში 1,149 მოძრავი სკოლას) ანუ ერთი სკოლა 534 მცხოვრებზედ. მასწავლებლების რიცხვი არის: 4,803; მასწავლებელ ქალების რიცხვი 4,072. პირველებიდან 3,448 და მეორებიდან 435 ჰქონდათ ატესტატები საოსტატო სემინარიებიდან. გადავალთ ნორვეგიაში და იქაც გაგვიჩვენებთ სავალდებულო სწავლის შედეგით. 1875 წ. ნორვეგიაში იყო 1,817,000 მცხოვრებელი და სასკოლო წლო-

ვანების უმწვეილების რიცხვი 267,009, რომლებიდან 211,000 დადიოდა მუდმივ სკოლებში, 20,000 მოძრავ სკოლებში, 4,000 კერძო პანსიონებში, 17,000 სწავლობდა კერძო და უმაღლეს სასწავლებლებში და სახლებში. სულ 262,000, ესე იგი 98% მეტი. მუდმივი პირველ-დაწყებითი სკოლები 4,470 იყო 2,266 მასწავლებელით; მოძრავი 1,911 სკოლა იყო 998 მასწავლებელით. ამ გვარად თითო სკოლა 284 მცხოვრებელზედ მოდის.

ზემოხსენებულნი ციფერები ცხადად გვიჩვენებენ, თუ რა მდგომარეობაში იმყოფება ხალხის განათლება ამ პატარა გლეხების სამეფოში, და შორს არ არის ის დრო, როდესაც, მთელ შვედია-ნორვეგიაში უსწავლელი კაცის პოვნა ისევე ძნელი იქნება, როგორც მაგალითად შოგოერთა ქვეყნებში ნასწავლი კაცის პოვნა არის ძნელი. იმიტომაც ამ ხალხის კეთილ-დღეობა დღითიდღე მატულობს. გონებრივ განვითარებას ზედ მოსდევს ნივთიერი გაუმჯობესობა. ვერც ერთ სახელმწიფოში თქვენ ვერა ნახავთ ისე თან-ტოლად განაწილებას, როგორც გონებრივის, ეგრეთვე ნივთიერის ძალისას, როგორც შვედია-ნორვეგიაში. თქვენ იქ ვერა ნახავთ იმ შესაძრწუნებელ სურათებს, რომ ერთ მხრივ ძველობელობდეს გაცოფებული სიძლიდრე და იმის გვერდით კაცს გულსა ჭკმირავდეს გამ-რუთქმელი სიღარიბე. იქ ყველაფერი შესაგებულია, ყველაფერი შესამბეულია. რა არის უპირველესი მიზეზი ამ კეთილ-დღეობისა? შრომა, მკითხველად, თავისუფალი შრომა! შრომა არის ის მძლავრი აზარმაცი, რომელსედაც ტრიალებს ბედნიერება ამ პატარა სახელმწიფოში. ისინი ჩვენსაკით გაჭირვებაში ტირილს კი არ მოჭყებთან სოფელს, არამედ მაშინვე შეერთებულის ძალით მიაღგებან საქმეს და გააკეთებენ კიდევ; ისინი მთელ თავის სიტყვასს დაჭირვებაში კი არ ატარებენ, არამედ შეკავშირებულნი არიან

წრფელის ძმურის სიყვარულითა, და ეს სომ ისეთი ძალა არის, რომელსაც წინ ვერა აღუდგება-რა. იქ საქმის გაკეთება სიტყვილად როდი მიაჩნიათ; იქ კაცი როდი იტყვის «მუშაობა რათ ეკადრება ჩემ კეთილშობილებსაო.» იქ კაცი, რომელსაც წელიწადში ოცი თუმნის შემოსავალი აქვს, როდი ცდილობს დახარჯოს ორმოცი თუმანი. იქაური ფერმერი-მემამულე, ყოველ-წლივ ნაწიბურებს ვი არ ასევეს თავის მამულს ჩვენებურათ, არამედ ცდილობს მოუმატოს რამე და მოუმატოს არა სხვის გაგლეჯით, არამედ პატროსნურის შრომით. როგორც შედეგად უკვლავ ამისა, იქ წურბელები ვერა ხარობენ, როგორც ჩვენში.

III

როგორც ზემოთა ვთქვით, საზოგადოების და ეკონომიურის წყობილების ბურჯად შვეცია-ნორვეგიაში აღიარებული არის თავისუფალი მიწის მხვნელი. არც ერთ და არც მეორე ქვეყანაში არას დროს არ ყოფილა პატონ-ყმობა და ქეოდალური დამოკიდებულება მიწის პატრონისა და მიწის მომკვლელის შორის. ერთიც და მეორეც იქ მოთავსებულა ერთ პირში და ქეოდალურის წყობის მაგვირად, რომლის მიძე უღლიდამ ვერ განთავისუფლებულან თვით განათლებული სახელმწიფოები ევროპაში, აქ ყოველთვის უპირატესობა ჰქონდა ესრედ წოდებულ ალადიალურ სისტემას, რომლის ძალითაც მოძრავი და უძრავი ქონება თანასწორეთ იყოფება ოჯახის უკვლავ წევრებ შორის. ამ სისტემამ მიწა ვი არ დაჭყო პატარ-პატარა ნაწილებად, რომელსაც არ შეუძლია ოჯახის გამოკვება, როგორც ბევრს ეგონა, არამედ შესდგა მოზრდილი ფერ-

მები, საკმარისნი რჯასების გამოსაკვებათ. იმიტომაც ამ ქვეუ-
ნებში სუფევს თანხაარი განაწილება ქონებისა. ინგლისში კი,
სადაც რკა საუკუნეზე მეტი ბატონობდა ჭეოდაღური წესი,
მიწა შეგროვილია რამდენსამე მდიდრის და არისტოკრატის
ხელში, ღარიბების რიცხვი დიდია და ხალხის უმრავლესობაც
არ არის კმაყოფილი, ბედნიერი და თვით მომჭმედი. ამ უკა-
ნასკნელ თვისებას ხალხისას ვბადავს, როგორც შემოთაცა
ვსთქვი, მსოფლოდ მამულის მფლობელობა, და სადაც ხალხი
მოძორებულია დედა-მიწას, იქ ამ ხალხის თვით-მომჭმედა და-
მოჩაკებულია. უმამულოთ ხალხი კერ იწენს თავის განსაკუთ-
რებულ ნაციონალურ თვისებებს. აიღეთ მაგალითად ჩვენ რეი-
ნის გზებზედ მოსამსახურე პირები. სომ დიდი ხანი არ არის,
რაც ეს გზა გაიხსნა, მაგრამ ერთი შესუდეთ იქ მოსამსახურე
მეგრელებს, იმერლებს და ქართლებს ისინი ყველაფერნი
არიან და არა ის, რაც უნდა იყვნენ: ისინი აღარც ქართლე-
ლები არიან, აღარც მეგრელები და აღარც იმერლები. იმათი
ზნეობითი იდეალი არის აშენებული «სუიდვა-გასუიდვის» პრინ-
ციპზედ. მაგრამ მუხალე იმერელი კი, საუკუნოდ რჩება იმერ-
ლად. მიზეზი არის—მიწის ზედ-გაკლება ადამიანის ხასიათზედ.
გაჩინეთ ბლომად ქარხანები, ფაბრიკები, რომლებიც პირველ
ხანებში, იქნება მეტს მისცემენ, ვიდრე ამლევს ესლა მიწა და
მაშინ ჩვენი გლეხობა დაავდებს გუთანს, გავა ქარხანებში სა-
მუშაოდ; ცოტათი გაიხსნება გონებით, უფრო გარკვნობით,
მაგრამ დაეცემა ზნეობით, ჩავარდება სიღარიბეში, და დავბადავს
იმ პროლეტარიატს, რომელიც ესლა მძიმე ლოდად აწევს გა-
ნათლებულ ევროპასა.

მიწის მფლობელობა, როგორც შეეციაში, კერეთე ნორ-
ვეგიაში არის დამყარებული ერთსა და იმავე საფუძველზედ—

აღოდიალურ წესზედ, მაგრამ ისტორიული შემთხვევების ზედ-გაკლებით, ამ წესებმა მიიღო სხვა-და-სხვა ფორმები, და ნორ-ვეგია უფრო კარგს მდგომარეობაში იმყოფება, ვიდრე შვეცია. 1789 წელს იყო გამოცემული კანონი, რომლის ძალითაც გლეხების საკუთრებათ ხდებოდა ის სასელმწიფო მამული, რომელიც მათ ეჭირათ და ყველა წოდებას ნება მიეცა სასწრაფო მამულების შექენისა. ამ დროდგან იწყება მამულების გადასვლა გლეხების ხელში და ესლა შვეციაში მიწის მფლობელების რიცხვი შესდგება გლეხებისაგან. 1878 წელს შვეციაში იყო 270,580 მიწის მფლობელი, და სახსრუ მიწას

2 აკრს *) მფლობელობდა—	—	—	—	—	—	68,000	აკრ.
2-დამ— 20	—	—	—	—	—	176,000	—
20 — 100	—	—	—	—	—	24,500	—
უმეტეს 100	—	—	—	—	—	2,080	—

სულ კერძო მიწის ნატრები იყო 200,000; გარდა ამისა წერი-ლი ფერმები იყო 185,000. სულ მიწის-მფლობელების რიცხვი იყო 270,580; ამათში 200,000 გლეხებისაგან შესდგე-ბოდა. საშუალო რიცხვით შვეციის გლეხი ჭფლობს 30 აკრს სახსრეს და 26—სათბ ადგილს. დიუმალისუს გამოანგარიშებით შვეციაში ერთი ფერმა ითვლება 17 მცხოვრებელზედ, ერთი ძროხა ორზე და ერთი ცხენი ათს მცხოვრებელზედ.

შვეციაში, როგორც მოძრავი, ეგრეთვე უძრავი ქონება თა-ნასწორეთ იყოფა შვილების შორის სქესის განურჩევლად; მხო-ლოდ ვაჟი-შვილებს უფლება აქვთ ამოიჩნიონ თან-ტოლად და-ყოფილი ნაწილთაგანნი, ქალიშვილები კი კმაყოფილდებიან და-

*) აკრი არის მიწის ზომა. უდრის 0,37 მესამედს დესიატინისას. ანუ 888 ოთხ-კუთხ საყენს, თითქმის 3/4 დლიურისას.

ნაჩენი ნაწილებით. რომ მამული ბეკრ ნაწილად არ დაიყოს, დაწესებულა; რომ ყველა ნაწილს უთუოდ შეეძლოს სამი სულის გამოკვება, ე. ი. უნდა იყოს 8—14 დღიურამდე. ამასევე წვრილად მამულის დაყოფა სასტიკად აღკრძალულია. მაგრამ აქაც ამ უკანასკნელ დროს ხალხმა გამოიჩინა სურვილი შეკრთოს დაყოფილი ნაწილები დიდ ფერმებად, რომ უფრო კარგად ისარგებლონ მასწინებით და სხვა სამეურნეო მოწყობილობით. ამ სახით მამულის საერთო მიწოდებლობა აქაც ზოგჯერ ნიადაგს, და შორს არ არის დრო, როდესაც კერძო საკუთრება სრულიად აღარ იქნება, და შეიძლება დაწმინებით ვსთქვათ, რომ ამ ქვეყნების კეთილ-დღეობაც ერთი-ორად იმატებს ამის გამო.

მიწის მიწოდებლობა ნორვეგიაში იმავე საფუძველზედ არის აღშენებული, როგორც შვეციაში, მხოლოდ უფრო დემოკრატიული ხასიათი აქვს და უფრო ბლემად იზოკება თემები (община). საზოგადოთ სკანდინავიაში ბეკრი მიწების საერთო მიწოდებლობაში; შეუმუშავებელი ადგილები, მთიანი სამოკრები და ტყეები ეკუთვნის რამდენსამე ოჯახს, ან სანრეკლოს, ზოგჯერ რამდენსამე სამრეკლოს ერთად. ზოგიერთ ადგილებში მიწა იყოფა წევრთა შორის რამდენიმე წლით. ერთი მოგზაურის სიტყვით, ნორვეგიაში ერთს აღაგას აქვთ ჩვეულება, რომლის ძალითაც ფერმერები ყოველ 50 წლის შემდეგ ერთმანერთს უცვლიან ფერმებს, ისე რომ რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ყველას ეძლევა შემთხვევა ისარგებლოს საუკეთესო მიწით. ზოგან ტყე ასე იყოფოდა: ერთს ეკუთვნოდა მხოლოდ ფიჭვის ხეები, მეორეს ნაძვები, მესამეს ცაცხვები, მეოთხეს ბალახი, მესუთეს თვით ნიადაგი. მაგრამ ამ უკანასკნელ დროს კანონით აღკრძალათ ტყის ამ გვარი გაყოფა, რადგანაც ნია-

დავის პატრონი მტრად უხდებოდა ხეების პატრონებს. 1876 წ. მთელი ნორვეგიის მეშვიდედი იყო საერთო მიწობელობაში.

1878 წ. ნორვეგიაში იყო 149,013 ფერმა. ამთგან 135,150 შეიმუშავებდნენ და უკლიდნენ თვით პატრონები, და მხოლოდ 13,863 ფერმა იყო იჯარით გატეჟილი, ისე რომ ერთი ფერმა მოდიოდა თორმეტ მცხოვრებელსედ. ამ სახით ნორვეგიაში იყო 85% მოსაკუთრე და 15% მოიჯარადრე; შვეციაში კი 62% მოსაკუთრე და 38% მოიჯარადრე.

ნორვეგიაში სრულიად არ არის დიდრონი სასზნაურო მამულები, როგორც მაგალითად სხვაგან, სადაც ზოგან მთელი მასრები ერთს გვარს ეკუთვნის. ნორვეგია ყოველთვის ყოფილას და ესლაც არის სამეფო, სადაც ხალხს მინიჭებული აქვს თავისუფლება, დამოუკიდებლობა და მამულის საკუთრება. თუ სადმე კიდევ დარჩას ნორვეგიაში ძლიან ცოტა სასზნაურო მამულები, ამათ პატრონებს არა აქვთ რაიმე გავლენა ხალხსედ და ცდილობენ გაყიდონ თავიანთი ფერმები, ისე რომ, მართლაც შორს არ არის ის დრო, როდესაც ყველა გლეხი ნორვეგიაში იქნება მიწის პატრონი, ან საკუთრებისა და ან საერთო მიწობელობის წესზე.

თუმცა სკანდინავია კერ დაიტრახასხებს. თბილი ჭკერით, ნიადაგის ნაყოფიერებით, მაგრამ ნორვეგიულ გლეხებს მთელ ევროპაში პირველი ადგილი უჭირავთ ნივთიერის კეთილ-მდგომარეობით და ზნეობითი სიმაღლით. მეტადრე ამ თვისებეთ გაიჩქევან იქაური ბონდერები ანუ გლეხები, მიწის პატრონები, რომლებიც შეადგენენ სასულემწიფოს წყობილების ბურჟსა. ლენი ამბობს: ებონდერი არავისი პატრონია, მაგრამ არც მონას ვისიმე. იმას იმოდენა მიწა არა აქვს, რომ პირადი შრო-

მა არ დასჭირდეს, მაგრამ ამასთანავე არც ისე მცირეა, რომ ერთი ოჯახს ვერ გამოჰკვებოს. იმათ გასაუიდათ ვი არ მოჰყავთ მოსავალი, არამედ მსოფლოდ თავიანთის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. ისინი თვითონვე იშენებენ სახლებს, თვითონვე იკეთებენ ავეჯეულობას, გუთნებს, ურძებს, ცხენის იარაღებს, რკინისა და სის ნივთებს, ერთი სიტყვით ყველაფერს, რაც ვი ოჯახში საჭიროა, შუშეულობისა და ფოლადის ნივთების გარდა. ამიტომაც ისინი იმყოფებიან უფრო კარგს მდგომარეობაში, ვიდრე სხვა სასელმწიფოების გლეხები. ამ სახით, თუ სადმე მოიპოვება კმაყოფილი სალსი, ეს სალსი უნდა იყვეს ნორვეგიელი ბონდერები. ისინი სცხოვრობენ ლამაზ, მოსერხებულ, სუფთა სახლებში; იმათ აქვსთ ბლამათ ღოგინი, საცვალი, ტან-საცმელი, საჭმელი და სასმელი».

IV

ჩვენ აღარას ვიტყვით კერძოდ გამოჩენილ ფერმერებსად, როგორც არიან ტაფტე, ბიელსტაგ. აღარას ვიტყვით იმათ დემოკრატიულ ცხოვრებაზე, იმათ შრომის-მოყვარეობაზე, იმათ თავმდაბლობაზე, იმათ მამა-შვილურ მოქცევაზე მუშებთან, იმათ გაუღენაზე სალსის ყველა მოქმედებაში. ყველა ამის აღწერა ძალიან შორს წაგვიყვანდა; იმიტომაც ჩვენ გადავალთ საერთოდ სკანდინავის სალსის ჩვეულების, უნეობის, გაცრობის, სასელმწიფო ხაზინის მდგომარეობის აღწერაზე.

«საერთო აბანოები», ამბობს დიუ-შალიუ, «არის იმის-

თანა დაფუძნება, რომელიც აშკარად გვიჩვენებს სკანდინავიულების პატრიარხალურ მიმართულებას. ეს არის ერთი პატარა უფანჯრო ხის სახლი, რომელიც სდგას ყოველთვის სოფლის განშორებით. ყოველ შაბათობით ეს ახანო ხურდება და სოფლის მცხოვრებლები ბანაობენ ყველანი ერთად. უცხო კაცს არ უშვებენ ამ ახანოებში. იმას ცალკე შეუძლია ბანაობა; ჩვეულებრივ სტუმრისთვის ახანოს მართვენ შინ, დიდ ქვაბში, რომელშიაც საქონელს საჭმელს უმზადებენ. მაგრამ აქაც ბანაობის დროს ესმარება ახალ-გაზდა ქალი, რომელიც დაურიდებლად ჭბანს სახნით. ზოგიერთ დიდრონ ქალაქებშიაც ახანოებში ემსახურებიან ქალები, მხოლოდ მოხუცებულები. როდესაც კარგად დაუყარავლი მცხოვრებლებს, მხოლოდ მაშინ მიმიწვიეს საერთო ახანოში. მე ძალიან კარგად მახსოვს ჩემი პირველი ბანაობა. ერთხელ შაბათს მოვიდა ჩემთან რამდენიმე უმაწვილი და მითხრეს: მოდი ჩვენთან იბანეო. ახალ-გაზდა ქალები და მათი მშობლებიც დასთანხმდნენ. საშინლად ციოდა და დედა-მიწა თოვლით იყო დაფარული. საღამოთი მე ფანჯრიდან დავინახე, რომ ახალ-გაზდა ქალებმა გაიბინეს ახანოსკენ იმ სახით, რომელმაც მამაკონა აფრიაკა. მერე მათ მოჭყენებ დედაბერები, მოხუცებულები, ახალ-გაზდა ვაჟები და უმაწვილები. სუყველანი მთლად ტიტულები იყვნენ გარდა ბებერი დედა-კაცებისა, რომელთაც ძველი იუბეები ჭქონდათ აფარებული. ბოლოს მეც წავედი სუბუქათ ჩაცმული. შევალე კარი, შევედი და იქ დამხვდა ბლომად ხალხი, რომელმაც სინარულით მიმიღო. პატარა ხანს უგან, ბანაობა რომ გაათავეს, ისევე ტიტულები დაბრუნდნენ სახლებში და გზაზედ ბერძმა თოვლში დაიწყო გორაობა; მეც მივბაძე იმათ და ეს ძალიან სასიამოვნო მართ მეჩვენა. შინ რომ დაებრუნდი, მაშინვე არ ჩავიცვი, რომ

გაკმარაღვიყავი, და წარმოიდგინეთ ჩემი გაკვირვება, როდესაც ჩემთან შემოვიდნენ სახლის ჰატრონი ქალი და იმისი ორი ქალი-შვილი სრულად ჩაცმულები. მე საშინლად შემრცხვია, არ ვიცხადი რა მექნა; ისინი ამას უუარაღლებას არ აჭტეკვდნენ და დამიწეეს დამშვიდებით მასლათი. ეგელა ეს, რასაცა ვსწერ, მე მინასავს ჩემის თვალთ. აქ საკვირველიც არ არის-რა. ეგელა ჩემი მეგობრები ბანაობდნენ ერთად და არავის უგვირდა. სტატისტიკა გვიჩვენებს, რომ მთელ კეროპაში არ არის ხალხი, რომელიც უნებობით შეეცინა-ნორვეგიელებზედ მალლა იდგას. არც ერთ გარყვნილ ქალს, რომ გამოჩენილიყო ვიდეც, არ აცხორებდნენ ამ ჰატრონიანსალურ სოფლებში».

ეგელა შემოთქმულიდამ შეიძლება გამოვიყვანოთ ხასიათი სკანდინავის ხალხისა. ეს არის მამაცი, კმაყოფილი, ჰირმტიციც ხალხი. მათი ცივის, მშვიდ ღ თითქმის სასტიკ გარეგნობის ქვეშ იმალება ჩილი, მხურვალე გული. დიუ-შალიუს თავის იქ ყოფნაში არ გაუგონია, რომ მშობლებს ეთქვათ რამე სეპრული სიტყვა თავის შვილებისთვის; არ უნასავს არც ერთი ჩხუბი ცოლ-ქმრებ შორის. უპირველესი თვისებანი ამ ხალხისა არის: ჰატიოსნება, უბრალო ქტევა, სიფხიზლე, ანგარიშით ცსორება, განათლება, პოლიტიკურად დაკმაყოფილებული; თანასწორობის გრძნობა, შრომისა და სტუმართ-მოყვარეობა, ურდნლობა.

ჰატიოსნობა სკანდინაველითა საანდაზოთ არის გამხდარი და ეს ცხადათ მტიცილება იმ ეგელასაგან ცნობილი ფაქტებით, რომ იქ არაფერს არა ჰტეკენ. ეს ჩვეულება ისე აქვს გამჟღარი ხალხსა, რომ მოსამსახურე ერთს წამს არ დადგობდა იმ სახლში, სადაც ჰატრონი მოინდომებდა კამოდების, ან შკაფების დაკეტვას. სახლის ჰატრონი რომ წავა სადმე,

სახლის გასაღებს გაჭეთა კარებში აჩინეს, რომ ვინცობაა მე-
 ზობელს, ან მოგზაურს დასჭირდეს სახლში შესვლა, შექმლოს
 კარების გაღება. დიუ-შალიუ რამდენჯერმე დამდგარა ამისთა-
 ნა ცარიელ სახლში. ამავე მოგზაურს უნახავს მივარდნილ ად-
 გილებში მთავრობისაგან აშენებული პატარა სახლები მოგზაუ-
 რებისათვის. ამ სახლებში ყოველთვის მოიპოვება თბილი ტა-
 ნისამოსი, საცვალი და საჭმელ-სასმელი, დატოვებული რომე-
 ლივე მოგზაურისაგან თავის დაბრუნებამდის. თავის დღეში
 მათთვის ხელი არავის არ უხდია. სტონი ამბობს, რომ იმისმა
 ქმარმა დიდ გზასედ დაკარგა ქისა. ერთიჯ ვნახეთ უკან მო-
 გვდევდა პატარა ბიჭი და იქნევდა ქისას; მოგვცა და თითონ
 მსწრაფლად გაიქცა, რომ არა გვეჩქებინა-რა. დიუ-შალიუსაც
 ბევრჯერ დაჭკარგოდა ფული, ნივთები, მაგრამ ყოველთვის
 ასევე უბრუნებდნენ; ერთი რაღაც პატარა ნივთი წლის შემდეგ
 ნორვეგიიდან ამერიკაში გაუგზავნეს თავის ელჩის ხელით. ერ-
 თმა მუშა ქალმა იპოვა ოქროს მუდღეოანი და მამინვე დაუბ-
 რუნა პატრონს. პატრონმა ჰკითხა. რატომ არ დამალე?
 ქალმა უპასუხა: «მერე, როგორღა უნდა შემეხედნა სხვისთვის
 თვალბეზარო!» ჩვენში? ნუღარას იტყვი. აიღეთ რომელიც
 გინდათ გაზეთი და წაიკითხეთ: იქიდანა გვწერენ, რომ ქურ-
 დობა გახშირდა, აქ ავასაკები დაეცნენ სახლსა და გაქურ-
 დესო, იქ ცხენები დაიპარესო და სხვა ამ გვარი ამბები შეგხვდუ-
 ბათ ბლამათ, ძალიან ბლამათ. დაკარგულის დაუბრუნებლობას
 ვილა სჩივის: ნეტავი რაც კაცს არ დაუკარგავს; იმასაც ძალით
 არ ართმევდნენ.

ზნეობით სიმტკიცეს ამ ხალხისას უველანოდ ვარგად
 გვიჩვენებს სტრუქტურული ციფრები. მცხოვრებლების რიცხვს
 ძალიან ემატება; ნორვეგიაში ეს რიცხვი ერთი-ორად იქცა 62

წლის განმავლობაში. ხოლო შუკეტიაში 72 წ. განმავლობაში. ამასთანავე სალხი არსად სცხოვრობს იმდენი ხანი, რამდენსაც აქ. სიკვდილის პროცენტი არის შუკეტიაში 18,3% 1,000 მცხოვრებელზე; ნორვეგიაში კი 17,1%, მთელ ევროპაში არის 20 და 25%, რუსეთში კი 30%. სკანდინავიაში სალდათების სიმალე იმატა, ევროპაში კი იკლო. არც ერთ სასულემწიფოში არ არის ისე ძვირე რიცხვი დანაშაულობათა, როგორც სკანდინავიაში; მკვლელთა ძალიან იშვიათად ხდება; ნორვეგიაში ან ერთი, ან ორი მკვლელთა უნდა მოხდეს წელიწადში, მაგრამ ზოგჯერ რამდენიმე წელიწადი გადის, რომ მკვლელთა სრულიად არა ხდება.

თავის-მოკვლას, რომელიც ისე მძვინვარებს ყველა სასულემწიფოებში — სკანდინავიაში სრულიად არ არის.

მხოლოდ უკანონო შვილების რიცხვითა სდგას შუკეტია ერთ წრეზე ევროპის ზნეობით დატყეულ სასულემწიფოებთან; მართლაც იქ 10% უკანონო ბავშვებისა — ეს ძალიან ბევრი არის. მაგრამ ამით რიცხვში ითვლებიან ბავშვებიც, დაბადებულნი იმისთანა მშობლებისაგან, რომლებიც სამრეკლო წიგნებში ჩაწერილნი არიან ცოლ-ქმრებათ, მაგრამ ვერ მოუსწვრიათ საკლესიოს წესის შესრულება. შუკეტის კანონების ძალით კი ამ ბავშვებს აქვთ კანონიერის შვილების უფლებანი. ნორვეგიაში კი უკანონო შვილების პროცენტი არ აღემატება 8%.

ყველა მოგზაურები ერთ ხმათ ამტკიცებენ, რომ სკანდინავიელები ზნეობით ყველა ევროპულ სალსებზედ მაღლა დგანან. ერთად ბანაობა მხოლოდ იმისთანა სალხს შეუძლიან, რომელსაც გარყვნილობა აზრშიაც არ მოხდის. ეგრეთვე შესანიშნავია ის ფაქტი, რომ სკანდინავიელები წვანან ერთად კაცები და ქალები, როგორც შინ, ეგრეთვე გემებში. დიუ-შალიუს

მოჭყავს შეძლევი მაგალითი. ერთხელ ის ყოფილა დაპატიუებული ქორწილში, მაგრამ ის ყველასე ადრე წასულა დასაძინებლად. იმას ტანთ-გასდა ვერ მოესწრო, კარები გაღებულიყო და ოთახში შესულიყო პატარძალი თავის ამხანაგი ქალით, გაესადახათ ბაშმაკები და ნასეკრათ ჩაცმულნი წამოწოლილიყვნენ მეორე კნავატზედ. ჩვენ მოკვდით თქვენთან, უთხრეს იმათ, რომ თქვენ მარტოვა არ მოგეწეინათო.»

ლოთობა ერთ დროს მძვინვარე მტერი იყო სკანდინავიის ხალხისა. ამ სუეუნის ნასეკარში ლოთობა ისე გასძირდა შეეციაში, რომ მთელი ხალხის ზნეობა დიდ საფრთხეში იყო; რომც ათასზე მეტი ზავოდი ხდიდა 1855 წ. 130 მილიონ ლიტრს არაყსა. მაგრამ ბოლოს დროს გამოიცა კანონები, რომლებმაც შეაკვიროკეს არაყის გამოხდა და გაუიღვა, ისე რომ 1877 წ. ისღებოდა მხოლოდ 77 მილიონი ლიტრს არაყი. რასაკვირველია ლოთობაც შემცირდა. ამ კანონებს ზედ დაუმატეთ განათლების ზედ-გაკლენა და მაშინ ადვილად დაერწმუნებით იმ მოგზაურებს, რომლებიც ამბობენ, რომ ნორვეგიაში მთვრალი კაცის ნასვა ძნელი არისო.

ეკონომიური ცხოვრება, მომჭირნეობა და პირიანობა არიან აუცილებელი შედეგნი სიფსიზლისა; და თუ ეს თვისებანი არა, სკანდინავიის თერმერები ვერა გზით ვერ მოასერსებდენ ისე მშვენებრად წაუყვანათ თავისი მეურნეობა. ისინი ყოველთვის კეთილ-გონივრათ მომჭირნებენ, და თავის დღეში არ აიღებენ პირველის, ან მეორე კლასის ბილეტებს გემებზედ. ამასთანავე ისინი ბუნწები არ არიან და სადაც საჭიროა, იქ დიდს უხვობას იჩენენ. რაც შეესება სტუმართ-მოყვარეობას შეეცინორვეგიელებს არა ჭყავთ ბადალი მთელ ვეროპაში. მოგზაურს ყოველთვის სიხარულით, ზრდილობიანად იღებენ, ასმევენ, აჭ-

მეკენ და ძალიანა სწყინთ, თუ ფული შეაძლიას.

თანასწორობის გრძნობა არა ხალხში არ არის ისე გაძლიერებული, როგორც შუიციან-ნორვეგიელებში. სკანდინავიის ნახევარ-კუნძულზედ ყველა თავის-თავს სხვის სწორათ სთვლის, იმიტომაც ყველა საქმე პატივ-ცემულია და ხელით შრომა სირცხვილად არ მიაჩნიათ. მდიდარი მემამულეები, პარლამენტის წევრები, მსახურეები თვითონა მუშაობენ მამულეებში, მეფე კარლ XV სშირად ხნავდა თავისი ხელით. დიუ-შალიუ მოგვითხრობს ერთის ციხის გამენდანტზე, რომელიც იჯდა თავის სასლის კარებში და შვილებს ფეხსაცმელებს უგებებდა. ესლანდელმა მეფემ ოსკარმა II თავისი სიცოცხლე დაასდგევს. აი სადამდინ მიაღწია ურთიერთ-შოჩის სათნობის გრძნობამ. დიუ-შალიუს უთხრა ერთმა მუშამ: მე ერთს წამსაც არ დავრჩებოდი იმ ოჯახში, რომელიც მომცემდა ცალკე ოთახს; მე დავწვიბი მხოლოდ იქ, სადაც წევს მთელი სახლობა.» მუშები, მოჯანაგირეები სტამენ და წვანან პატრონებთან, რომლებიც ამათ მამა-შვილურათ ექცევიან. იმიტომაც მხოლოდ ამისთანა ქვეყანაში შეიძლება შემდეგი მაგალითი: იყო ერთი ლამაზი, ახალ-გაზდა მოახლე, რომელსაც 500 დოლარი ჰქონდა. ბევრმა ითხოვა ეს ქალი, მაგრამ ყველას უარი უთხრა. «რათ გავთხოვდები, ამომდა ის მხიარულის სიცილით, მე მუშაობა მიჩვენია.»

შრომის მოყვარეობა აუცილებელი თვისება არის მცხოვრებელისა სკანდინავიაში, რადგანაც სამ თვეში მემამულემ უნდა შესარულეს ერთის წლის მინდვრის საქმეები. იმიტომაც

საკვირველი არ არის, რომ ის მოკლე ზათესულში მუშაობს დილის 9 საათიდან საღამოს 9 საათამდინ. დანარჩენ დროს ის სხვა-და-სხვა საქმეებს ანდომებს, რადგანაც ბევრი ფერმელები იმავე დროს მჭედლებიც არიან, ხარაზებიც, თერძებიც. ახლა აიღეთ სკანდინავიელების ბრძოლა ბუნებასთან: ზოგან ტყეების გაკაფვა, ჭაობების გაშრობა, რომ მოუმატონ სახნავ მამულეს, და თქვენ მაშინ უფრო ცხადად წარმოგიდგებათ ამ ხალხის უზომო შრომის მოყვარეობა. აქაც არ შემიძლიან ჩვენ ქართველებზე არა ვთქვა-რა: რა გვეუბნებოდა, რომ ჩვენც ბუნებასთან ისეთი საბრძოლველი საქმე გვექონოდა, როგორც, მაგალითად, იმ ხალხს? რა გვეუბნებოდა, რომ ბუნება თვითონვე ძალათი არ გვამდგევს ლუგმას.

საკადღებულ სწავლის წყალობით განათლება აქაურ უბრალო ხალხში უფროა გავრცელებული, ვიდრე სხვა სახელმწიფოების პრავინციულურ საშუალო ხალხში. სკანდინავიელებს ძალიან უყვართ ვითხვას, და გრძელ ზამთარს წიგნის კითხვაში ატარებენ. თითქმის ყოველ სოფელში მოიპოვება წიგნის მაღაზია. მდიდარ ფერმერებს აქვთ საკუთარი ბიბლიოთეკები სასულიერო და სასარგებლო წიგნებისა, რომლებშიაც უთუოდ კანონის წიგნიც მოიპოვება. უურნალ-ვაზეთებიც ძალიან არის გავრცელებული ამ ქვეყნებში, იმიტომაც აქაურ გლეხს, ადვილად შეუძლიან თვალ-ყური ადევნოს პოლიტიკას, რომელშიაც ის კარგად არის დასელოვებული. შესანიშნავია, რომ ნორვეგიელი რადიკალები არიან. ლოსკის სხვა სახელმწიფოებში კონსერვატორობას უფრო სწავლადნაღვლი მოთავე ნორვე-

გიელების რადიკალებისა არის სოფელელი პატარა ფერმერი, სასულად იოგან სკერდრუპი.

როგორც შემოთა ვსთქვით, ამ სამეფოში ქალაქებს დიდი მნიშვნელობა არა აქვთ. 1879 წ. შეეცინა იყო სულ 4,578,901 მცხოვრებელი და ამათგან მხოლოდ 690,188 სცხოვრობდა ქალაქებში, რომლებიდანაც მხოლოდ სამს ქალაქში იყო 50,000 მცხოვრებელზე მეტი, მაგალითად სტოკგოლმში—173,433 მცხოვრებელი და გოტებორგში 76,761 მცხოვრებელი. ნორვეგიაში იმავე წელს იყო სულ 1,916,000 მცხოვრებელი, ამათგან ქალაქში მცხოვრებელი იყო 332,398. თითქმის ყველა შეეცინის ქალაქს უჭირავს დიდი ადგილი; აქვთ განიერი ქუჩები, დიდრონი დაბალი სასლები, რომლებიც ერთმანეთისკენ მოშორებითა სდგანან. მომეტებული ნაწილი სასლებისა, როგორც შეეცინაში, ეგრეთვე ნორვეგიაში, წითლად არის შეღებილი. ქალაქის მცხოვრებლები, როგორც საერთოდ მთელი სალხი, განიჩქვან თანაბარის შეძლებით; თუ ძალიან მდიდარი არაიან არის, ძალიან ღარიბიც არ არის. გამორჩენილი ისტორიკოსი ფრუდი ამბობს ერთ ქალაქზე სასულად ბერგენზე: «იქ არ არის მდიდარი სასლები, არც გლასები, არც სიღარიბის ნიშნები.—გყავთ თქვენ ღარიბები? ვკითხე ერთს მენახშირეს:—«ღარიბები? მიპასუხა იმან:—ღიად, ბერგი, მაგრამ ისეთები ვი არა, როგორც თქვენ ინგლისში; ყველა ჩვენ ღარიბს აქვს ლუგმა-პური.»

ვაჭრობაში შეეცინას და ნორვეგიას უჭირავთ თვალ-საჩინო ადგილი, მეტადრე უგანასკნელს. ყოველ-წლიური ვაჭრობის მიმოხილვას ამ პატარა სასულემწიფოსი აღემატება ნახევარ მილიარდ ფრანკს. ყველაზედ მეტს სკანდინავია ვაჭრობს ინგლისთან. ამ ქვეყნებიდან გააქვთ ტყე და გარდა ამისა შეეცინადამ

მადნეულობა და ჰური; ნორვეგიიდან თევზი. ინგლისიდან შემოდის: ნახშირი, ბამბის და მატყლის ქსოვილები. მადნეულობიდან სკანდინავიაში პირველი ადგილი უჭირავს: რკინას ჭ სზილენძს. გარდა ამისა შვედიაში პოულობენ თუთიას (ЦИНКЪ) და ვერცხლს. მაგრამ აქ პირველი ადგილი უჭირავს თევზით ვაჭრობას.

ქარხანები არ არის ბევრი შვედია-ნორვეგიაში. 1875 წ. იყო 2,719 სხვა-და-სხვა ქარხანა, რომლებიც ამზადებდნენ 240 მილიონი ფრანკის საქონელს და ამუშავებდნენ 200,000 მუშას. უკანასკნელ დროს აქ ძალიან გახშირდა სზიჩკების კეთება. 1876 წ. 98 ქარხანა 3,085 მუშით ამზადებდა 45 მილიონ რდ კოლოფ სზიჩკას და გაჭქონდათ ყველა ევროპის სახელმწიფოებში 9 მილიონი ფრანკისა. წვრილმანი ხელოსნობა ძალიან არის გავრცელებული შვედია-ნორვეგიაში.

სახელმწიფო ტინანსების შესახებ სამეფო იმყოფება განსაკუთრებით კარგს მდგომარეობაში. ის ცოტა ხარჯს ისდის, არა აქვს სახელმწიფო ვალი და შემოსავალი კი უოკელთვის აჭარბებს გასაკლსა. 1881 წ. შემოსავალი იყო 74,995,000 კრონი*) გასაკალი კი 61,814,000 კრონი. დანარჩენი ფული 10,000 მეტი წავიდა რკინის გზების გამოსასყიდავად აღებულ ვალებში. ეს ვალები შეადგენენ 220,296,159, მაგრამ სახელმწიფოს აქვს მიწა და სხვა საკუთრება, რომელიც აღემატება ამ ვალს. ნორვეგიაში იყო: შემოსაკალი 43,791,900 კრონი—გასაკალი ამდონივე, მაგრამ ამ გასაკალში არის ნახკენები რკინის გზების გამოსასყიდველად აღებულ ვალებში მიტეული 6,000,000 კრონი. და ახალი გზის გასაკეთებლად

*) კრონი უდრის 1 მან. და 45 კაპ.

8,000,000 კრონი. სახელმწიფო მამულები ნორვეგიას აქვს
 84,200,000 კრონისა. მასსადამე ვალი ქჭონია მხოლოდ
 15,432,000 კრონი. ამ სახით სკანდინაველებს შეუძლიანთ
 დაიტრახახონ თავის ფინანსების კარგ მდგომარეობით. *)

რ. ჯაჯანაშვილი.

*) ეს ორი პატარა სტატია შეეცინასა და ნორვეგიაზედ წარმო-
 ადგენს შემოკლებით გამოკრებილს ცნობებს ორის ვრცელი წერილიდამ,
 რომელიც იყო დიპტიდილი რუსულად უერნალ «Отечественный За-
 писки» წარსულის 1883 წ. № № 2 და 3. სათაურით: Страна по-
 луночнаго солнца и грамотныхъ врестьянь. ავტ.

თვით-მმართველობა საზოგადოთ და ქალა- ქისა კერძოდ.

(წერილი ქუთაისიდან)

ერობა და ქალაქის თვით-მმართველობა ერთი უგუთესი და უგუთილშობილესი რეფორმათაგანია წარსულის მეუფობისა. თვით-მმართველობა, თუ კი იგი ხეირიანად არის მომართუ-ლი და მართლა თვით-მმართველობის პრინციპზედ არის დაწ-უფობილი და აღშენებული, წარმოადგენს უტყუარს სკოლას, სადაც საზოგადოება იწვრთნება და კითარდება პოლიტიკურად. დღეს კერძის ხალხთა შორის პოლიტიკურად უფრო ის ხალხია გაწ-ვრთნილი, იმ ხალხს უფრო შესაფერად აქვს მოწყობილი ცხოვრება და დამოკიდებულებაც უფრო მკვიდრი აქვს გარეთ და შინ, რო-მელიც სარგებლობს სრულის თვით-მმართველობით. განათლე-ბაც იმ ხალხისა არის, კონომიურის კეთილ-დღეობითაც უფ-რო ამ გვარი ხალხი სდგას ძალა და მნიშვნელობაც უფრო იმისთანა ხალხის ხმასა აქვს სახელმწიფოთა ურთი-ერთ შო-რის პოლიტიკაში. პოლიტიკური ძორმა სახელმწიფოისა, რასაკვირველია, დამოკიდებულა საზოგადოების კონომიურს მდგომარეობაზედ, იმიტომ რომ კონომიურად უზრუნველ-ყოფილი ნაწილი ყოველთვის ხელმწიფობს და მმართველობას იმ გვარს ხასიათსა და მიმართულებას აძლევს, როგორც მას

მოუხდება და პოლიტიკურის უფლებითაც ის უფრო სრულად სარგებლობს, ვინემ დანარჩენი ნაწილი, ეკონომიურად უფრო ცუდს მდგომარეობაში ჩავარდნილი. ისტორიულად ცნობილია, რომ ანტიუფობისა და რეკლამაციის შედეგებით და ნაყოფით უკუფობის ნივთიურად შეძლებულს ნაწილს საზოგადოებისას უსარგებლნია და ღარიბსა და ღატაკს კი ერთი, ან ორი რამე თუ რგების ამ შედეგისა და ნაყოფისაგან. ამ გვარი გავლენა ეკონომიისა პოლიტიკასკედ და სახელმწიფოს პოლიტიკურს წეს-წყობილებაზედ ისტორიისა და ცხოვრებისაგან აღიარებული ჭაგტია და, მაშასადამე, წარმოადგენს უტყუარს ჭეშმარიტებას. მაგრამ ისიც მართალია, რომ პოლიტიკურს ჭოქმასაც დიდი ზედ-გავლენა აქვს საზოგადოების ეკონომიურს მდგომარეობაზედ, ამასაც ვიტყვი, რომ არის იმისთანა მდგომარეობა ხალხის ცხოვრებაში, როდესაც პოლიტიკურ საქმეთა გარდაწყვეტა და პოლიტიკურის საგანის დამთავრება არის პირველი ნაბიჯი ეკონომიურის კეთილ-დღეობისა. პოლიტიკური უფლება ერთი მძლავრ იარაღთანაა, რომლითაც შეიძლება ნივთიურის მდგომარეობის განკარგება. უწინდელს დროში, როდესაც მონობა და ბატონ-უმობა ჩვეულებრივსა და კანონიერს მოკლენას შეადგენდა, მონა და უმა მოკლებული იყო იურიდიკულად უფლებას, რომ საწინააღმდეგო ხმა ამოეღო თავის არა-კაცურს მდგომარეობაზედ; ეთქვა, რომ ისიც აღამიანია, რომ იმასაც უფლება აქვს დააკმაყოფილოს თავის ტუინისა და გუჭის მოთხოვნილება. ამიტომ შეიძლება მიგვაჩინოს ის აზრი, რომ ვითომც თავდაპირველად ცხოვრების ეკონომიურად გაუმჯობესებას უნდა შეცადინებოდეს კაცი და პოლიტიკური უფლება თავის-თავად მოჭეუება ამ გაუმჯობესებასა. ამ აზრის ერთ-მხრივობას ამტკიცებს, როგორც ისტორია ხალხთა წარსულის ცხოვრები-

სა, ისე თანამედროვე ცხოვრების გამოცდილებაც. კერძოში დღეს პირველს პლანზედ სდგას ეგრედ-წოდებული «მუშათა საქმე» ესე იგი მუშა ხალხის ცხოვრების განკარგება, — ეს საქმე წარმოდგენს საზოგადო სოციალურს საგანს. მაგრამ დაუკვირდით მუშების განათლებულს, წრფელსა და უერთგულესს წარმომადგენლებს და თქვენ დანახავთ, რომ ისინი იღვიწიან, სხვათა შორის, იმაზედაც, რომ პოლიტიკური უფლება, სახელმწიფო საქმეებში ხმის უფლება მიენიჭოსთ მუშებსა და და პალს ხალხს უფრო მომეტებულად ფართოდ, ვინემ ესლა აჭეთ მინიჭებული. რატომ? იმიტომ, რომ ამით შესაძლებელია სახელმწიფო ორგანიზმის სხვა-და-სხვა ნაწილები ისე მოიწყოს, რომ მუშა-მწარმოებელი უფლება-პუროდ, მშვიდ-მწყურვალად, შიშველი და გაუნათლებელი არ დარჩეს. და ყველა ამით კი არ ისარგებლოს უხვად იმან, ვინც მუშა-მწარმოებელი არ არის.

თვით-მმართველობას, სხვათა შორის, ერთი ძვირფასი გამამართლებელი საბუთი აქვს კიდევ, და სასულდობრ ის, რომ თავის საქმის ავისა და კარგის ამხავი უფრო ადგილის კაცმა იცის, ვინემ სხვამ მოსუღმა და ამას გარდა ყოველს საქმეს ის უფრო ერთგულად, თავიანად და მუყათად ჭკიდებს ხელს, ვის პირდაპირს ინტერესებსაც ეს საქმე ეხება. რუსეთში და ჩვენშიაც ხვით-მმართველობას, რასაკვირველია, ნიადაგი ერთობ სუსტი ჭჭონდა. მაგრამ იმიტომ კი არა, რომ ვითომც ხალხი მომზადებული არ ყოფილიყოს, ან დღეს არ იყოს ამ თვით-მმართველობისთვის მომზადებული და ან ვითომ ნიჭი არა ჭჭონდეს თვით-მმართველობის შეთვისებისა და გამოყენებისა ცხოვრებაში. ჩვენ ვამბობთ, რომ რუსეთის ხალხი მომზადებული არ იყო რეფორმებისათვის, ან კი როგორ შეიძლება და მომზადებული ყოფილიყო თავის-უფალის მმართველობა-

სათვის ის ხალხი, რომელიც საუკუნოებით მონებისა და ბატონ-ყმობის ატმოსფეროში ტრიალებდა და რომელიც მონობისა და ბატონ-ყმობის სკოლაში იზრდებოდა!... მაგრამ ჩვენ მანც ვერ ვიტყვით, რასაკვირველია, რომ თვით-მმართველობის შემოღება რუსეთში ვითომც უდროყო ყოფილიყო, როგორც ბევრი ჰფიქრობს... თქმა არ უნდა, რომ იქ, სადაც ხალხის ცხოვრება შეუფერებლად მიმდინარეობს პროგრესის გზაზე, სადაც ხალხის ფიქრს, აზრს, მოსწრაფებას და თვით-მოქმედებას ხელფრთხის, გამოგონილს დაბრკოლებას არ უღობავენ,—იქ, ვაშობთ, რასაკვირველია, ყოველი რეფორმა პირ-და-პირი ბუნებრივი შედეგია წინა-მაკალის ცხოვრებისა, ნახტომი კი არა, ერთი ფეხის წინ გადადგმა არის, ნახიჯი; იქ ხალხი ყოველთვის მომზადებულია ამ ნახიჯისათვის, რეფორმისათვის, იმიტომ რომ წინა-მაკალს ცხოვრებას მისი ტვინი პოლიტიკურად განუვითარებია. რუსეთში ცოტა სხვა ნაირად მოხდა საქმე. რუსეთში განსვენებულის იმიჯნატორის ალექსანდრეს რეფორმების შემოღება ნახიჯი კი არა, ნახტომი იყო, თითქმის სრული და თითქმის მოუბრუნებელის კაეშირის გაწვევა იყო წარსულს ცხოვრებასთან; მაგრამ მიუცლილებელი კი იყო ამ ნახტომის ქმნა. ყირიმის ომმა რუსეთის შეგნებულ საზოგადოება დაარწმუნა, რომ ბატონ-ყმობა იყო ის უმთავრესი სენი, რომელიც ხრწნიდა სახელმწიფო სხეულს და რომელიც შეუძლებლად ხდიდა ცხოვრების წარმატებას. ეს საზოგადოება და მასთან მართებლობაც ცხადად სედაკდა, რომ თუ ეს ბატონ-ყმობა არ ამოიფხვრებოდა ძირიანად, ისე ყოველად შეუძლებელი იყო, რომ რუსეთს ევროპის დანარჩენ სახელმწიფოებთან ფეხი გაეწვდია, ესე იგი, საზოგადოდ რომ ვსთქვათ, ბატონ-ყმობასთან მოუფიქრებელი იყო, რომ რუსე-

თის საზოგადოება განათლებას, ცივილიზაციას და კულტურულს წარმატებას ზიარებოდა. — ამიტომ მართებლობამ, საზოგადოების შეგნებულის ნაწილის დახმარებით, მოსპო ბატონ-ყმობა და შემოდო სხვა-და-სხვა რეფორმები, რომელთ შორის პირველი ადგილი უჭირავს: სამსჯავრო რეფორმას, ერობას და ქალაქის თვით-მმართველობას. მართალია, ამ რეფორმებმა სრულადად ვერ გაამართლა საზოგადოების იმედი; მართალია, ამ რეფორმებს სულ ის შედეგები არ მოჰყვა, რომელთაც რეფორმების მომხრენი და თაყვანის-მცემელნი მოელოდნენ, მაგრამ აქედან სულაც არ გამოდის თვითონ რეფორმების უადგილობა. ერთი რომ, თუ ამ რეფორმებით არა, რუსეთის საზოგადოებრივი აზრი, მისი პოლიტიკური შესუდულება და გამოცდილება ასე შორს ვერ წავიდოდა, თვითონ განათლება და მეცნიერებაც ფეხს ვერ აიდგამდა და მეორეც ამ რეფორმებს ისეთი პრინციპი უდევსთ დედა-ბოძად, რომ მათი ნაკლის გასწორება ადვილად შეიძლება, და შეიძლება სწორეთ იმავე თვით-მმართველობით, თუ გი გარკვანს, მესხნიკურს დაბრკოლებას არ შეისკვდრებენ.

დღეს რომ გარც მწერლობაში, ისე საზოგადოებაშიაც ბევრი მტერი ჰყავს ამ რეფორმებს და იმ მტრებში ზოგიერთნი იქამდის გაკადნიერებულან, რომ ჰქადაგებენ მათს სრულადად მოსპობას და ურჩევენ მართებლობასა და საზოგადოებას უკან დაბრუნებას და იმ წეს-წყობილების მიღებას, რომელიც ჰქონდა რუსეთს დიდებულ ალექსანდრე მეორემდის. ეს ვაჟ-ბატონები ამტკიცებენ, რომ ამ უკანასკნელს დროს რაც უწესობა მოხდა რუსეთში, უკლა რეფორმების შედეგი არისო, — გრეთვე კერძო წოდებულნი ნიგილიზმი, სოციალიზმი და სხვა ათას გვარი «იზმი» რეფორმების ნიადაგზე ამოვიდაო. რეფორმებმა საზო-

გადოება გარყვნაო, სარწმუნოება დასცაო, უმცროს-უფროსო-
ბა მოსპოვო, მთა და ბაჩი გაასწორაო და სსკა და სსკა... ამ
მოწინააღმდეგეთ მთავარმა ბატ. კატეოემა დიდი ხანი არ
არის მას აქედ, რატ თავის გასუთში. «მოსკოვის უწყებებში»
გამოსთქვა ის აზრი, რომ ვითომც რეფორმებს რუსეთის სა-
ზოგადოება შეცდომასა და დაბრკოლებაში შეეყვანოს, ვითომც
ეს რეფორმები საზოგადოებას მიეღოს ხელმწიფე იმპერატორის
განუსაზღვრელ უფლებათა შესამცირებლად და თითქმის კონს-
ტიტუციის მომასწავებელ და წინა-მორბედ ნიშნადაც.

აქ, რასაკვირველია, სუეველათური იმპედ არის დამოკი-
დებული, თუ კაცი რომელის მსრიდგან უყურებს საქმეს, რას
ეძახის გარყვნას, ზნეობის დაცემას. ამის შესახებ ყოველს
გაცს, ასე ვსთქვათ, თავის შესედულების კუთხე აქვს. მაგ. რო-
მელიმე პოლიციის ჩინოვნიკი საზოგადოების გარყვნილებას
იმასში ჭხედავს, რომ მის წინაშე მოწიწებით აღარ არიან; რო-
მელსამე მღვდელს სარწმუნოების დაცემად ის მიანჩნა, რომ
იმდენს საწირავს აღარ აძლევენ, რამდენსაც წინეთ აძლე-
ვენ, და ან კიდევ იმის მოძღვრებას და მღვდელობას მაგდენს
სულისა და ხორცის განმეურნებელს მნიშვნელობას აღარ აძლე-
ვენ. იმისთანა აღამიანებიც ბრძანდებიან, რომელნიც საზო-
გადოების გარყვნილებას იმასში ხედვენ, რომ ეს საზოგა-
დოება ბედავს ხმის ამოღებას, საკუთარს მსჯელობას, ითხოვს
კანონიერ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას, ერთის სიტყვით,
ბედავს თავის არსებობის გამოცხადებას.

ამ მოწინააღმდეგეთა შორის არიან იმისთანანიც, რომელნიც

თავის ღრუს თავ-გამოდებით და გულ-წრთეულად იღწოდნენ რეფორმების შემოდებისათვის და რეფორმების ძლიერს მოწინააღმდეგე დასს ბურთსა სწრიდნენ პირში. რამ გასადა იგინი შეძლეში რეფორმების მტერად? მსოფლოდ მათმა პოლიტიკურმა ხელ-მოკლევამ!. ისინი, უმეცარნი, ჭფიჭრობდნენ, რომ რეფორმა სასოგადოებაში დაამყარებდა მშვიდობას, ბედნიერებას, ცხოვრების კმაყოფილებას: იმათ სიზმარშია ც კი ვერ წარმოედგინათ, რომ სასოგადოების ტვინი, ბატონ-ყმობის ყალბისეუდ გამოჭრილ წეს-წყობილებათაგან განთავისუფლებული, ასაღს პირობებში აღზრდილი და ფრთებ-გაშლილი; თან-და-თან გაკითხვადობდა, დამთავრდებოდა და მამინ აღარ დაკმაყოფილდებოდა ნახევრად გაკეთებულის საქმით, ან და უფრო მართალი იქნება ვსთქვათ, საქმის დაწყებით; არამედ მოითხოვდა დაწყებულის საქმის გავრცელებას და გათავებასაც იმ გვარად, რა გვარადაც ეს უფრო სარგო იქნებოდა სასოგადოებრივის ცხოვრებისათვის.

ისინი იმდენად ჭკუა-მოკლენი გამოდგნენ, რომ წინ და წინვე ვერ წარმოიდგინეს, რომ გლეხი-კაცი, პირადის მონების უღელ-ასხნილი, ცოტად თუ ბევრად თავისუფლებაში დაბადებული და აღზრდილი, აღარ დაკმაყოფილდებოდა ცხოვრების იმ პირობებით, რომელნიც მის მამასა და პაპას, სრულს მონებაში აღზრდილს, მიაჩნდა კანონიერად, ღვთისაგან დადგენილად და რომელთ წინააღმდეგობას ღვთის გამოხად სთვლიდა, რომ ამის წინააღმდეგ, იგი მოითხოვდა სწავლა-განათლებას, ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებას და ამიტომ ბევრის

წეს-წყობილების თავის სასარგებლოდ შეცვლას. მოკლედ რომ ვთქვათ მაცხოვრის სიტყვებით, რეფორმის მომხრენი ვერ შეგუენ იმ უბრალო ჭეშმარიტებას, რომ ახალი ღვინო ყოველთვის და ყოველგან ითხოვს ახალს თხიერს, ახალს ტიკებს, რომ რეფორმის შემომღებნი თავის წინააღმდეგნი არ უნდა გამხდარიყვნენ და რეფორმების შემოღებისათვისავე უნდა ეზრუნათ თვით საზოგადო პრინციპის თან-და-თან შეცვლისათვის და ბოლოს ის საზოგადო პრინციპი უნდა აღიარებინათ, რომელიც ამ რეფორმების მთავარს დედა-აზრს ეშესაბამებინ, ან და, უმჯობესია ასე ვთქვათ, რომელიდგანაც შემოღებული რეფორმები ლოგიკურად გამომდინარეობენ. თუ რეფორმების მომხრეებმა უარ-ჭყვეს კერძო წეს-წყობილებათა დრო-გარდასული და ძველებელი პრინციპი, იმათ, ამისდაგვარადვე, უნდა უარ-ყოთ ის მთავარი პრინციპიც, რომელზედაც ეს კერძო მათგანვე უარ-ყოფილი წეს-წყობილებანი იყვნენ დამყარებულნი, როგორც დედა-ბომბედი.

ამ რეფორმებს ჭყავთ მეორე გვარი მოწინააღმდეგენიც, რომელთაც ეკუთვნიან რუსეთის უკეთესნი მწერალნი და საზოგადო მოღვაწენი. მოწინააღმდეგენიო რომ ვამბობთ, სულ მართალიც არ არის, იმიტომ რომ ისინი პრინციპადად რეფორმების მომხრენი არიან და რეფორმების დედა-აზრის თაყვანის მტკემენი, მხოლოდ უკმაყოფილებას აცხადებენ იმაზედ, რომ ამ რეფორმებს ფრთა შეაკვეცეს, აზრი, შინაარსი წაართვეს და დაუტოვეს მხოლოდ ფორმა. ძმარი თვითონ არაფერი შვილი იყო და კიდევ წყალს ურეკდენო, იმისი არ იყოს, ასე მოუვიდა რეფორმებისაც. რეფორმებს, როგორც ყოველს ახალს დაწესებულებას, როგორც ყოველს საქმეს, რომელიც კი კაცის ხელიდგან გამოდის, ბევრი ნაკლულებანება

ქმნდა, მაგრამ ეს ნაკლულებანება შემდეგში უნდა გასწორებულიყო ცხოვრების ახალს პირობების მიხედვით, ზოგი ელემენტები რეფორმისა სულ უნდა გამოცვლილიყო, ზოგი უნდა ახალის მოთხოვნილობისა მებრ, მეცნიერებისა და ცხოვრების გამოცდილების თანხმად უნდა შეცვლილიყო და ამ ცვლილების დროს ყოველთვის თვითთა ადგილი უნდა მიეცათ საზოგადოების აზრისა-თვის, ყველგან და ყოველთვის უნდა აღეარათ ნდობა საზოგადოებისადმი, რომელიც თან-და-თან უნდა განთავისუფლებულიყო ათას-გვარის მზრუნველობისაგან. ეს არ მდებდა და ამიტომ რეფორმებმაც დაჰკარგეს უმთავრესი მნიშვნელობა საზოგადოებისათვის. აი აქ გამოჩნდნენ ის მოწინააღმდეგენი ან და უკმაყოფილონი, რომლებზედაც ზევით გვითქვამს და რომელნიც ყოველს ღონისძიებას ხმაობენ, რომ თავისთავად მშეენიერეს რეფორმებს ყოველი ნაკლულებანება თავიდან აშორონ და დაუშვიდრონ მათ შემდეგი განვითარების გზა.

ჩვენ აქ ვისარგებლებთ წარსულს იანვარში რომ ახალი ხმოსნების, ქალაქის თავისა და გამგეობის წევრის აღმოჩენები იყო ქუთაისში და, რამდენათაც გარემოება ნებს მოგვცეს, ვეცდებით, რომ დავანახვოთ მკითხველებს მთავარი ნაკლულებანება ქალაქის თვით-მმართველობისა საზოგადოდ და ჩვენის ქუთაისისა კერძოდ. აქ ჩვენ არ შეგვხვებით იმ სასარჩევანო ციებ-ცხელებას, რომლის ატმოსფერაშიაც ტრიალებდა მთელი ქუთაისის საზოგადოება ერთის თვის განმავლობაში მანც. ამ ციებ-ცხელებას უნდა დაეახლოვოთ ის, პირველის შესხედვით, თითქმის აუღსნელი გარემოება, რომ ქალაქის თავად და გამგეობის წევრად ისინი არ აღმოჩნენ, რომელთაც წინ-და-წინვე ულოცავდა საზოგადოება ქალაქის თავისა და გამგეობის წევრის საკარძლებს. მაგრამ ჩვენ აქ მაგდენ სასაუკედუროსაც ვერ

კხედავო და კანდიდატებს სულაც არ უნდა ჩეთვალოსთ ცოდ-
ვათ მეცადინეობა, რომ თავიანთი თავი გაიყვანონ, თუ კი,
რასაკვირველია, კაცის ღირსების დამამცირებელს საშუალებას
არ სძარბენ. ამასუდ სიტუვას მოკლეად მოესჭრით, მხოლოდ
არ შეიძლება არ აღნიშნოთ ერთი, ჩვენის აზრით, ანორმა-
ლური მოკლენა, რომელიც შევნიშნეთ აღმორჩეუების დროს.
ჭუთაისი იმერეთის დედა-ქალაქია, სადაც სცხოვრებენ წმინდა
სისხლის ქართველები, გაქართველებული სომხები და ურიები,
(ფრანგები ხომ შთამომავლობითაც ქართველები არიან); აქ
სსკა უცხო ელემენტი ძალიან მცირეა, ასე რომ მისი სასეში
მიღება, როდესაც ჭუთაისის მცხოვრებულს ლაშაწაკობთ მეტი
რამ გამოვა. ამისთანა ქალაქში გამოდის კანდიდატად გამგეო-
ბის წევრის ადგილსუდ თავიდგან ბოლომდის უცხო ტომის
კაცი (ბ. ლ—სკი). ამას ჩვენ, რასაკვირველია, პირად კანდი-
დატის გმირობად ჩეთვლიდით, რომ მას საკმაო პარტია არ
აღმოსჩენოდა სმოსნებთა შორის, რომელთა რიცხვშიაც ით-
ვლება ორად-ორი უცხო ტომის კაცი—ყველასაგან პარტიუ-ცე-
მიული ნათეცი ვეჭილი ბ. ს—ვი და თვითონ კანდიდატი ბატ.
ლ—ვსკი. ეს კანდიდანტი კინაღამ არ იქმნა აღმორჩეული გამ-
გეობის წევრად. ძნელად ასახსნელია ეს, ვიმეორებთ, ანორმა-
ლური მოკლენა!... ძაღლობა ღმერთს, ჩვენს ქალაქში საკმაოდ
არიან განათლებული ქართველები, რომელთაც უფრო შეუძ-
ლიანთ სამსახური გაუწიონ ქალაქის მცხოვრებლებს. მაგრამ,
მასლას! ტუეილად კი არ ამბობს ერთი კილაც რუსის მგზავ-
რი» თავის წერილებში ვარშავიდგან, რომ საქართველოში ჩვენ
ისე გვრძნობთ ჩვენს თავს, როგორც საკუთარს სამშობლო-
შიო; სადაც კი მიისუდ-მოისუდავ, ყველგან ჩვენებურობის ნიშ-
ნებს შევხვდებით.

დაკუბრუნდეთ ისევე მთავარს საგანს. თავი და თავი ნაკლულებს ქალაქის თვით-მმართველობისა იმაში მდგომარეობს, რომ საარჩევნო უფლებით ნამდვილად, *de facto* საარჩევნოებს არა მთელი მოსახლეობა ქალაქისა, არამედ შესამჩნევად უმცირესი ნაწილი, რომელიც უფრო შეიღებულა და გავლენის მქონე. ამის გამო ქალაქის საქმეებსაც განაგებს მხოლოდ ეს უმცირესობა და, რასაკვირველია, განაგებს უფრო ისე, როგორც ხელს მისცემს თვითონ მისს ზიანად ანგარიშებს. ჩვეულებრივი კაცი ყოველთვის ცოცხლად კაცად რჩება, ის უფრო თავის ერთგულია, ვინემ საზოგადო საქმისა, ის თავის მოქმედებაში საარჩევნოებს იმ მეთოდებით მცნებით, რომელიც ამბობს: ჯერ თავი და თავი და მერე ცოლი და შვილი და ან როგორც რუსები იტყვიან: *своя рубашка ближе къ тѣлу...* აღმოჩენილი უფლება და თვით-მმართველობა იმითა კარგი, რომ საზოგადოებას ნებას აძლევს, რომ თავის საქმეები თვითონვე განაგოს, თავის თავს თვითონვე მოუაროს, საზოგადო მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებასად თვითონვე იხრუნოს. მაგრამ ყველა ეს მხოლოდ მაშინ არის სათქმელი, როდესაც თვით-მმართველობის წარმომადგენლებს ირჩევს მთელი ქალაქის მოსახლეობა და არა უმცირესი ნაწილი; მხოლოდ ამ შემთხვევაში შეიძლება, რომ საზოგადო ინტერესი არ განდეს კერძო ინტერესის მსხვერპლი. ქალაქის არა თუ ყოველი მკვიდრი მცხოვრები, არამედ დროებით, რამდენიმე წლით მოსული კაციც კი გულითა და სულით მოწადინებულია, რომ ქალაქის საქმეები კარგად მიდიოდნენ, ე. ი. რომ ქალაქში იმყოფებოდეს გასასყიდლად კარგი და იათვი საჭმელ-სასმელი, რომ ქალაქს ჭქონდეს მშრალი და საკმაოდ განათებული ქუჩები და მოედნები, რომ ქალაქი არ წარმოდგენდეს თავის უწმინდურე-

ბით ყოველის ავად-მყოფობის ბუდეს, რომ ქალაქს ჰქონდეს სკოლები, სადაც შვილების გამოზრდა შეიძლებოდეს, ჰქონდეს რიგიანად და შესაფერის ადგილს გამართული სასაფლავოები და სხვ. და სხვა... ამიტომ სამართალი მოითხოვს, რომ ყველას ვალად ედვას შეძლების დაგვირგად ფულის შეტანა ამ საზოგადო მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად და თან ზმაც მიენიჭოს ქალაქის მმართველში; ქალაქის დებულების ძალით კი ამ ხმით სარგებლობს მხოლოდ ის, ვისაც ან უძრავი ქონება აქვს და ან ვაჭრობს, საზოგადოდ რომ ვსთქვათ. ამ საზოგადო ნაკლუფულებას ემატება ის, ასე ვსთქვათ, კერძო უბედურებაც, რომ საარჩევანო უფლებით სარგებლობს ძლიერ მცირე ნაწილი ქალაქის იმ მცხოვრებთაცა, რომელთაც მინიჭებული აქვთ ეს უფლება. მაგალითად, ქუთაისში ხმის უფლება აქვს ცენტრით სულ ორი ათას სამოც-და-თვრამეტს (2078) პირს, მაგრამ ამათში აღმომჩიველთა რიცხვი ამ უკანასკნელს აღმომჩიველად იყო მხოლოდ ხუთას ოც-და-ექვსი (526) ე. ი. საარჩევანო უფლებით ნამდვილად სარგებლობს, დახლოებით რომ ვიანგარიშოთ, ოც-და-ხუთი პროცენტი (25%), ანუ ასში ოც-და-ხუთი. ამ ხუთას ოც-და-ექვსი აღმომჩიველში პირველის განყოფილებისა (კატეგორიისა) არის ოც-და-ექვსი (26), მეორესი სამოც-და-ათხი (64), ხოლო მესამისა ოთხას ოც-და-თექვსმეტი (436). ამთ აღმომჩივეს ხმოსნებად სულ ოც-და-თექვსმეტი კაცი (36). თითო განყოფილებაში თორმეტი-თორმეტი ხმოსანი; თუ ჩვენ სახეში მივიღებთ პირველად იმას, რომ პირველის განყოფილების თორმეტი ხმოსანი და უმეტესობა მეორის განყოფილებისა კუთვნიან ქალაქის მცხოვრებთა უფრო შეძლებულს ნაწილს და მეორედ იმას, რომ იმათგან ირჩევა ქალაქის გამგეობა, რომელიც, რასაკვირველია, ყოველთვის

მოწადინებულია ასიამოვნოს მხოლოდ იმ ხმოსნებს, რომლებ-
 ზედაც მათი ბედი დამოკიდებულია, მაშინ დამოთანსმებით, რომ
 ქალაქის საქმეებს განაგებს და მართავს მხოლოდ ქალაქის მცხოვ-
 რებთა უმცირესობა და ისიც შეძლებულია ვაჭრები და მეზევე-
 ბისთანა მოვასხეები. რამდენად საქმის ამისთანა მდგომარეობა
 მანებელია საზოგადოდ ქალაქის მცხოვრებთათვის, ამას შეით-
 ხველი ადვილად მიხვდება, როდესაც შემოსავალ-გასაკელის აღ-
 რიცხვასა და ეკრედ წოდებულს «დაფასებითს გარდასასაღზედ»
 გვექნება ლაშაჩაკი.

რასაკვირველია, საქმისათვის ბევრად უფრო სსსარგებლო
 იქნებოდა და შეძლებულს უმცირესობასაც იმდენი გავლენა აღარ
 ექნებოდა ქალაქის საქმეების წარმოებაზედ, რომ ქალაქის თავს,
 გამგეობის წევრებს და სეკრეტარს ირჩევდენ არა ხმოსნები,
 არამედ ეველა აღმომჩივითი უფლების მექონნი. ამ შემთხვევა-
 ში ბევრად უფრო შესაძლებელი არის, რომ მესამე განყოფი-
 ლების აღმომჩივლებმა მეორე განყოფილებიდგან რამოდენიმე
 ნაწილის დახმარებით შეადგინონ უმრავლესობა და აღმოიჩინონ
 მმართველობის წარმომადგენლებად უფრო იმისთა ჰიზნი, რომ-
 ელნიც შედარებით უფრო მიუდგომელად იზრუნებენ ქალაქის
 საქმეებისათვის. ეს იმიტაც კარგი არის, რომ ქალაქის გამგე-
 ობას ათავისუფლებს რამოდენიმე შეძლებულის ხმოსანის კლან-
 ჭებიდგან და დამოკიდებულებიდგან.

რის ბრალია, რომ 2078 აღმომჩიველში საარჩევანო
 უფლებით სარგებლობს მხოლოდ 526 კაცი? იმისი მხოლოდ,
 რომ 1552 აღმომჩიველს ქალაქის სსსარგებლოდ შეწერილი
 გარდასასაღი ვერ შეუტანია თავის დროზედ, — ე. ი. ასში სა-
 მოც-და-თუთსმეტს (დახლოებით) ან შეძლება არა აქვს და ან
 არ სურს, რომ ეს გადასასაღი შეიტანოს! ამ ორს მიზეზში.

ერთ-ერთი შაქმედობს, თუ ორივე, ჩვენ მანც და მანც არ შეგვიძლია დატყუებამათვის ვსთქვათ, რადგანაც ამისათვის საკმაოდ მასალა ხელათ არა გვაქვს. ცოტა რამ საბუთი კი გვეშეგება, რომ მთავარ მიზეზად სიღარიბე და ქალაქის ეკონომიური დაცემულება აღვნიშნოთ. მართლაც, ქუთაისის თვით-მმართველობის კაი ძალს შემოსავალს შეადგენს ის გარდასახადი, რომელიც გაწერილია უძრავს ქონებაზედ, სახლებზედ. მაგრამ საქმი ის არის, რომ ქუთაისში დიოგენის კლასიციურის ფარნითაც კერ იზრუნით თავისუფალს სახლს, თუ კი ცოტა რამ ხეივანობა ატყუია. უკვლავ ხეივანი სახლები დაგირავებულა ქუთაისის თავად-აზნაურთა საადგილ-მამულთა ბანკში; ამას გარდა შეტანილია «ცენტრალისგან საზღვრებს საზოგადოებაში.» მივიღოთ სახეში ისიც, რომ ძალიან ბევრს მართებს «ქალაქის საერთაერთ-ნდობის საზოგადოების» ვალი. მაშასადამე, სახლის შემოსავალს ადევს ბანკისა და ხსენებულის საზოგადოების ყოველ-წლიური გარდასახადი, იმავე სახლს აძევს «დაფასებითი გარდასახადი» ქალაქის სასარგებლოდ. მიუმატეთ ამას თუნდ მხოლოდ ის გარემოება, რომ ძალიან ხშირად სახლი შეადგენს ერთად-ერთს წყაროს, რომლისგანაც იკვებება მისი პატრონი და თქვენ ადვილად წარმოიდგენთ, თუ რა სამძიმო იქნება სახლის პატრონებისათვის ეს რამოდენიმე გვარი გარდასახადი,—ამის ბრალია, ჩვენის ფიქრით, რომ სახლის პატრონები იმდენს ვალს ვეღარ უძლებენ, რომ სახლი მათ სარგებლობას აღარ აძლევს და იმიტომ ზოგს ადკრძალვას ადევს კერძო მოკალისგან, ზოგიც ბანკის ვალში იყიდება და ზოგსაც ცენტრალი ეკიდება...

ქალაქის თვით-მმართველობას, რასაკვირველია, ვერას ვუსაყუდურებთ ამ გარემოების შესახებ, იმიტომ, რომ თუ მან

სახლებსაც არ დაადგა გარდასახადი, მას სავიდეო ექმნეს შემოსავალი და რა საშუალებით დააკმაყოფილოს ქალაქის საზოგადო საჭიროებანი. მაგრამ ჩვენ შეგვიძლია მანც რაიმედ სიტუვას ვსთქვათ გარდასახადის გაწესებასუდ და იმ ბოროტ-მოქმედებასუდ, რომელიც ძალიან ადვილად შესაძლებელია, როდესაც ქალაქის საქმეებს მართავს შეძლებული უმცირესობა. სახლის გადასახადი შეადგენს სახლის წმინდა შემოსავლის ათს პროცენტს (10%) ე. ი., ას მანეთსუ ათს მანეთს. წმინდა შემოსავლის გამოსახანგარიშებლად სახლის შემოსავალს აკლებენ სახლის რემონტისათვის რც-და-ათს პროცენტს (30%), თუ ქვისა არის, ორმოცს პროცენტს (40%), თუ ხისა არის და თუთხმეტს პროცენტს (15%), თუ დუქანია. ამიტომ ვსთქვათ, თქვენა გაქვსთ ქვითვირის სახლი, რომელიც წელიწადში გაძლებსთ სულ ორას მანეთს. აქედან ჯერ გამოაკლებენ რემონტისათვის სამოცს მანეთს და დანარჩენის თოთხმეტი თუმნიდან წაიღებენ ათს პროცენტს. ე. ი., ას მანეთსუდ თუმანს და სულ თოთხმეტს მანეთს. ადვილი წარმოსადგენია თქვენი მდგომარეობა, თუ ამ სახლს მართებს ბანკის ვალი და დრეცხლისაგან საზღვევს საზოგადოებაშია შესატანი ფული და თუ, ამას გარდა, ამ სახლიდან შემოსავლის მეტი სხვა სადსარიცხოვრებისა არა გაქვსთ. ახლა ვინ დაგვარწმუნებს, რომ სახლის შემოსავალი პირუთნეკლად და მიუდგომელად იქნება დაფასებული იმ კომისიის მიერ, რომელიც იჩივას საბჭოსაგან, სადაც შეძლებული უმცირესობა ბატონობს?... ვინ გვეტყვის, რომ შეძლებულის კაცის სადგომს სახლებსა და დუქნებს არ აკლდებოდეს გარდასახადი და ღარიბის კაცის სახლსა და დუქანს არ ემატებოდეს?!...

დაფასებითის გარდასახადის თავის დროსუდ შემოტანას

უშლის კიდევ ერთი საყურადღებო გარემოება. ქუთაისის სასჯელს
გარდაუწვევტა, რომ სასჯელზე გაწერილი გარდასახადი შეძო-
იტანებოდეს თუ პირველს თებერვლამდის არა, უსათუოდ პირ-
ველს მარამობის თვემდის მანტ, შემდეგ კი ეს გარდასახადი
ითვლება კალად და პოლიციურს ზომებს ხმარობენ მისის მოგ-
რევისათვის. ეს პირობა რომ სასჯელს პატრონმა დააკმაყო-
ფილოს და პოლიციის ბოქოულის სტუმრობის ბუნებურება თა-
ვიდგან აიშოროს, საჭიროა, რომ იმას ჭქონდეს ან თავის-
უფალი კაპიტალი და ან სხვა-და-სხვა წყაროებიდგან შეძო-
დიოდეს ეს ფული. წინააღმდეგს შემთხვევაში ის თავის დრო-
ზედ ვერ შეიტანს ფულს ქალაქის სამმართველოში, იმიტომ
რომ ჩვენში ძალიან ხშირად სახლი ქირავდება თვეობით და
თითქმის არასოდეს მდგომური წინ და წინ არ აძლევს ქირას
სახლის პატრონს, რომელსაც კალად სდებენ, რომ მთელის
წლის ხვედრი გარდასახადი შეიტანოს სამმართველოში უთუოდ
წინ და წინ,—ან პირველს თებერვალს, და ან პირველს მარ-
ამბისთვეს...

როგორც ხედავს მკითხველი, ქალაქის სასარგებლოდ ფუ-
ლის შემოტანნი ვერ არიან კარგს მდგომარეობაში. იმიტომ
მათგან ნება-ყოფლობით, თუ პოლიციურის ზომებით შეგრე-
ფილს ფულს დიდის სიფრთხილით უნდა ექრეოდეს კაცი, იგი
უნდა დაინარჯებოდეს მართლად და ნამდვილ ქალაქის საზოგა-
დო საჭიროებაზედ. მაგრამ სახამ ამ საყურადღებო საგანზედ და
აგრეთვე შესავლის აღრიცხვაზედ რამეს ვიტყვოდეთ, საჭიროდ
მიგვაჩნია, რომ მკითხველს ყურადღება მივაქციოთ ერთს საქ-
მეს, რომელიც ქალაქის თვით-მმართველობას მოსდის ქალა-
ქის პოლიციისაგან. საქმე ის გახლავს, რომ პოლიცია კანონ-
ით კალდებულა შემწეობა აღმოუჩინოს ქალაქის გამკეობას

«დაფასებითი გარდასახადის» შეკრებაში მათგან, ვისაც ეს გარდასახადი არ შეაქვს კუთვნილებისა მებრ თავის დროზედ. საბჭოსაგან უკვე დამტკიცებულის ხარჯთა-აღრიცხვის ძალით, ქალაქის პოლიციის გამგეობას ეძლევა მდგომარე წელში 11,854 მან. ამას გარდა პოლიციემისტერს აქამდის რომ სახლის ქირსათვის ეძლეოდა ოც-და-ოთხი თუმანი, ამ წელში მოუმეტეს კიდევ თექვსმეტი თუმანი. (ეს მარტო პოლიციის გამგეობის ჯამაგირია). დამეთანხმებით, რომ ქალაქი სიბუნწეს არ იხენს პოლიციის გამგეობის წინაშე და ანტიომ პოლიცია უნდა იყოს კალდებუდი, რომ თავის მოვალეობა ქალაქისადმი წმინდად შეასრულოს, ჩვენ უკვე ესთქვით, რომ ქალაქის კაი ძალს შემოსავალს შეადგენს «დაფასებითი გარდა-სახადი»; თუ ეს გარდასახადი თავის დროზედ არ შემოვიდა, ქალაქის თვით-მმართველობა რიუეზედ გამოგდებულს თეგზს დაემკვანება, ხოლო ამ გარდასახადის შეკრება, თუ იგი კალად ირიცხება, არის პოლიციის მოვალეობა. წინა წლების მაგალითებიდან აშეკრად სჩანს, რომ ეს გარდასახადი პერ შემოდირდა თავ-თავის დროს და კარგი ძალი რჩებოდა მცხოვრებლებზედ კალად. გამგეობა, რასაკვირველია, ყოველთვის ესევეობდა პოლიციას, რომ უკანასკნელს მიეღო ზომანი ამის შესახებ, ამას გარდა გამგეობას ერთი საშუალება გამოუგონებია და ეს საშუალება ძალიან უბრალოა. ქალაქის გამგეობა აძლევს პოლიციის პრისტავს იმ ფუფის ხუთს პროცენტს (5%), რომელსაც პრისტავი წარადგენს გამგეობაში მცხოვრებლებთაგან მოკრებილს. ამ საშუალების შემწეობით ჭფიჭრობენ, რომ წრეულს «დაფასებითი გარდასახადი» თუ სულ არა, სამოც-და-ათი პროცენტი (70%) მანინ შემოვალს, გამგეობისა და საბჭოს მოლოდინი, იმედია, გამართლდება...

ამ პროცენტებიანათ რომ ვინგარიშოთ, ქალაქს პოლიციის გამგეობის მოსამსახურეთა შესახვა უჯდება წელიწადში არა 11,854 მან., არამედ ბევრად უმეტესი თორმეტის ათასის მანეთისა...

ასლა გადავიდეთ შემოსავალ-გასავლის სმეტაზედ. ამ სმეტის განხილვამ და დამტკიცებამ დიდი ბასი გამოიწვია ქალაქის საბჭოში. ზოგიერთი ხმოსნები, მაგ. ბბ. თუმანოვები და პასიკოვი, იმ აზრისანი იყვნენ, რომ ქალაქის ნამდვილის შემოსავლის შეტყობისათვის მიუტყობლად საჭირო არისო, რომ ის ფულად, რომელიც დღეს ვალად ირიცხება სხვა-დასხვა პირებზედაო და რომლის შემოსავლას გამგეობა მოეღობა ცალკე ხაზში (რუბრიკაში) ინიშნებოდესო და არა იმავე ხაზში, რომელშიაც სხვა შემოსავალი არის აღნიშნულიო. ეს აზრი არ იქმნა შეწყინარებულად, რადგან ამის წინააღმდეგ გამოილაშქრა, როგორც გამგეობამ, ისე ხმოსნების უმრავლესობამაც. ზოგი ამას უბრალო და ყოველად უმნიშვნელო ფორმას ეძახდა და ზოგიც ამბობდა, რომ თვითონ სმეტა სხვა რა არისო, თუ არა მოსალოდნელის შემოსავალ-გასავლის აღრიცხვაო. უკანასკნელი აზრი ჩვენ შემტდარ აზრად მიგვაჩნია და აი რატომ. თუ ხსოვნა არა გკლავსო, ყველასაგან ცნობილი ინგლისის მწერალი სძაილსი ერთს თავის თხზულებაში (Бережливость) ამბობს, რომ უანგარიშო და სუფილია ის კაციო, რომელიც მომავალს, მოსალოდნელის შემოსავლის ანგარიშზედ სტსოვრებსო და ამიტომ იმაზედ მეტს ხარჯავს, რის შეძლება დღეს ხელთა აქვსო. ჩვენ, თუ მაინც და მაინც გნებავსთ, ნუ მივაჭრევთ ყურადღებას იმ გარემოებას, რომ ყოველის დაწესებულების სმეტაში ყოველთვის ცალკე, საკუთარს ხაზში აღირიცხება იმ ფულის რაოდენობა, რომელიც, ასე

გსთქვასთ უზრუნველ ყოფილია. მაგალითისათვის ჩვენ ავიღებთ სასამართლოების უწყების სმეტას. ამ უწყებას ეძლევა ყოველ წლებით სახელმწიფო საზინიდან წამოდენიბე ათი ათასი მანეთი. ეს შემოსავალი უზრუნველ ყოფილია, ამ ფულს უეჭველად მიიღებს აღნიშნული უწყება. მაგრამ ამ უეჭველის, უზრუნველ-ყოფილის შემოსავლს გარდა სასამართლოს უწყებას აქვს კიდევ სხვა შემოსავალიც, მხოლოდ ამ ფულის შემოსვლას არის განუსაზღვრელი, ე. ი. შეუძლებელია წინ და წინვე აღინიშნოს, თუ სახელდობრ წამდენი შემოვა ამ ფულებიდგან. ამის დაგვარად თვითონ სმეტაშიაც რჩი ხაზია (რუბრიკა), — ერთი უეჭველ, უზრუნველ ყოფილის, განსაზღვრილის შემოსავლისათვის და მეორეც — შემთხვევითის შემოსავლისათვის. წასაკვირველია, ეს ფორმა არის, მაგრამ ამ ფორმას აქვს თავისი აზრი და მნიშვნელობა: ყოველს უწყებასა და დაწესებულებას აქვს უმთავრესად რ-გვარი ხარჯი, — სავალდებულო და არა სავალდებულო. პირველი ხარჯი უსათუოდ უნდა მოხდეს და მეორე კი შეიძლება მოხდეს მხოლოდ მაშინ, როდესაც პირველის ხარჯის დასაკმაყოფილებლად საჭირო ფული მზად არის, მაგრამ ხარჯის გასავლის წესიერად განაწილებაც მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როდესაც ნამდვილის შემოსავლის რაოდენობა ცხადად არის ცნობაში მოყვანილი და სწორედ ამ სიტყვადეს ესმარება ის ფორმა, რომელზედაც ზევით ვამბობდით და რომელსაც ხმოსანთა უმრავლესობის აზრით, არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, ასე რომ ქალაქის შემოსავლ-გასავლის სმეტის ამ ფორმაზედ შედგენას საჭიროდ არა რჩებენ. ამიტომ თუ გინდათ, რომ შეიტყოთ რაოდენობა იმ შემოსავლისა, რომელსაც წარსულ წელთა ვალებიდგან მოკლის ქალაქი, თქვენ უნდა გადაათვალიეროთ სმეტა თავიდან ბო-

ლომდის, გამოიანგარიშოთ ცალ-ცალკე აქა-იქ ნახევრები ამ გვა-
რი შემოსავალი და გამოარიცხოთ იმ ჯამიდან, რომელიც სმე-
ტის ბოლოს არის ნახევრები, როგორც საზოგადო შემოსავა-
ლი. ამოდენს წვალებას და ამ არეუ-დარეკას განა ის არა სჯო-
ბიან საქმისათვის, რომ ის შემოსავალი, რომელიც მოსალოდ-
ნელია წარსულის წლების ვალების ანგარიშში, საკუთარს საზ-
ში იყოს ნახევრები?!. სწორედ ეს მოსაზრება ჭქონდათ სახე-
ში ზოგიერთს სმოსნებს, როდესაც ამტკიცებდნენ, რომ ქალა-
ქის შემოსავალ-გასავლის სმეტა შედგენილ იყო იმ ფორმისზედ,
როგორი ფორმაც საზოგადოდ არსებობს ამისთვის. ამ ფორ-
მისზედ რომ შეედგინათ სმეტა, მასშინ ქალაქის საბჭო ცხადად
და ადვილად დაინახავდა, რომ ქალაქს სულაც არა აქვს ნამდვი-
ლად ის შემოსავალი, რომელიც ნახევრებია სმეტაში. ეს სხვა-
თა შორის იმიტაც კარგი იქნებოდა, რომ საარჯების აღრიცხვის
დროს ცოტა უფრო ყინათს დაიჭერდა. მაგალითებზე, სმე-
ტიდან სჩანს, რომ ქალაქს შემოუვა წრეულს ას ხუთი ათას
სამოც-და-ცხრა მანეთი (105,069 მან. და 21 კაპ.), მაგრამ
აქედან უნდა გამოკავლოთ სამას ოც-და-ცხრა მან. (329),
რომელიც კალად ითვლებოდა ერთს მოქალაქეზედ და რომლიდ-
განაც ეს მოქალაქე განათავისუფლეს, რადგან აღმოჩნდა, რომ
უკანასკნელთან შეკრული კონტრაქტი უსაგნო. ფიქტიური იყო.
ამას გარდა იმავე შემოსავალიდან უნდა გამოიარიცხოთ ის
ფული, რომელსაც ქალაქი მოკლის წარსულის დროის ვა-
ლების (недоимки) ანგარიშში, — ეს ფული შეადგენს ათით-
ქმის ათი-ათას მანეთს. გარდა ამისა, საზინიდან მოკ-
ლიან წრეულს რვა ათას მანეთზედ მეტს, რომელიც უკანო-
ნოდ დაუკალბიათ ქალაქისათვის იმ შესაწევრიდან, რომელ-
საც საზინა აძლევს ქალაქს; ხელა თუ მივიღებთ სახეში, რომ

ძალიან შესაძლებელია, «დაიფასებინოს გარდასასადისაგან» და სხვა წყაროებიდგანაც რამდენიმე ათასი მანეთი არ შემოვიდეს წრეულ, მაშინ ცხადი იქნება, რომ ქალაქის შემოსავალი თუ მეტიც არა, თოთხმეტ-თუთხმეტი ათასი მანეთით მაინც ნაკლები იქნება. ჩვენ ჭეშმარიტებასად შორს არ ვიქნებით ვსთქვათ, რომ ქალაქს უნდა შემოუვიდეს წრეულს ბევრით არა უმეტეს. ოთხმოც-და-ათი ათასის მანეთისა... მაშთაღია, გამგეობას პოლიციის იმედი ვი აქვს, რომელსაც ნდობიკების შეკრებისათვის ხუთს პრეცედენტს აძლევს.

ახლა ისიც ვნახოთ, თუ რა ხარჯი მოკლას ქალაქს გასავალის სმეტიდგან. ამ სმეტიდგან სჩანს, რომ ქალაქს მოკლას სავალდებულო ხარჯი ოთხმოც-და-თექვსმეტი ათას მანეთსად მეტი, რომელიც, ჩვენის თქმით, ძალიან საეჭვოა რომ დაიფაროს ნამდვილის შემოსავლით. ასე რომ გამგეობამ, გარემოებათა ძალით, უნდა შეამციროს არა თუ არა-სავალდებულო ხარჯი, არამედ ფოგიერთი მუხლი სავალდებულო და აუცილებელის ხარჯისაც. ჩვენ, რასაკვირველია, გვრავის გერ ვუსაუკვდურებთ იმას, რომ ქალაქს შემოსავალი ცოტა აქვს და მოთხოვნილება ვი ბევრი. მაგრამ ჩვენ იმის საბუთი ვი გვაქვს, გუჩნით გამგეობას, რომ იგი უფრო კრიტიკულად და უფრო დაკვირვებით ადგენდეს სმეტას. მაშინ საბჭო უფრო დაკვირვებით განაწილებს სხვა-და-სხვა საჩხს და არა ისე, როგორც ესლა შერება. საქმე ის ვი არ არის, რომ ხიდების რემონტისათვის დანიშნო ქალაქსად ორი ათას-ოთხასი მანეთი, ქუჩების შეკეთებისათვის იმავე ქალაქსად ორი ათას-ოთხასი მან. და ქალაქის განაოლებისათვის ორი ათას ექვსასი მანეთი და სხვ და სხვ. არამედ საქმე ის არის, თუ ნამდვილად რამდენი შეიძლება და-

ინიშნოს და დაისარჯოს კიდევ ამ საგნების დასაკმაყოფილებლად.

ამას გარდა, ჩვენის თქმით, ცოტა რამ გაუგებრობაც არის ხარჯის სმეტაში. მაგ. სმეტა შესდგება სულ ორი განყოფილებისაგან; ერთს განყოფილებაში არის აღრიცხული «საკლდებულო ხარჯი», ხოლო მეორეში «არა საკლდებულო ხარჯი»; პირველს განყოფილებაში, სხვათა შორის, ნაჩვენებია გალების გარდასახდელად 6,726 მან. და კიდევ ის ფული, რომელიც ვითომც უნდა გარდაიხადოს ქალაქის ჯარის სადგომის ჭირად წარსულის წლებისა, სულ 10,877 მან. ამას გარდა იმავე განყოფილებაში აღნიშნულია ორასი მანეთი, რომლითაც ეძლევათ შემწეობა ქალების გიმნაზიის ზოგიერთა მოსწავლეებს. ხოლო «არა საკლდებულო ხარჯთა» განყოფილებაში მომწვედი უფლი არის იმ ერთად-ერთის სასწავლებლის ხარჯი, რომელიც ქალაქს აქვს გახსნილი. რას ნიშნავს ეს?! იმას ხომ არ ნიშნავს, რომ უსათუოდ საკლდებულო ხარჯი უნდა დაკმაყოფილდეს და არა საკლდებულო კი შეძლებისა გვარად?!... თუ ასე იქმნა, მაშინ ხომ «არა საკლდებულო ხარჯს» და მასში ერთად-ერთს საქალაქო სკოლასაც ერთი გაზეივიც აღარ დარჩება, იმიტომ რომ სრულიად საკლდებულო ხარჯი შეადგენს ოთხმოც-და-თექვსმეტი ათას მანეთზედ მეტს, რომელიც საკლდებულო, როგორც ზეითაც ვამბობდით, რომ ქალაქს შემოუვიდეს მთელის წლის განმავლობაში. მაგრამ ნამდვილად ეს ასე რადიანა, — ჩვენ ვიცით, რომ გამგეობა ყოველთვის აკმაყოფილებს სასწავლებელს, თუნდაც რომ ამისათვის დასჭირდეს ზოგიერთი «საკლდებულო ხარჯის» შეძენილება და, მასთანადაბრუნებულ შემთხვევაში, გამგეობას მიანიჭოს სასწავლებლის ხარჯი საკლდებულოდ. თუ ეს ასეა, მაშ რადის ნიშნავს ამ ხარჯის ჩვენ-

ბა ანა საკლდეულო ხარჯთა განყოფილებაში? ამას ის არ სჯობია, რომ «საკლდეულო ხარჯთა» განყოფილებაში ჩაირიცხებოდეს ის ხარჯი, რომელიც თავის-თავად საკლდეულოა და შეიტანებოდეს სმეტის ხაზში (ВЪ графу) მხოლოდ ის რაოდენობა ფულისა, რომელიც ქალაქის საშუალების მიხედვით შესაძლებელია მიეტყოს, ხაზის წინ კი დაიწერებოდეს მთლად ამ საკლდეულო ხარჯის რაოდენობა. მაგ. სმეტას რომ დაკუთხვართ, ამ წელიწადში ქალაქი გადაიხდის ჩვიდმეტი ათას მანეთზედ მეტს, რომელიც კალად აწერია დღეს. მართალია, ეს ხარჯი თავისთავად საკლდეულოა და ქალაქმა უნდა გადაიხდოს იგი, ამიტომ უფრო კარგი ის იქნებოდა, რომ ეს ფული მთლად დაწერილიყო ხაზის წინ, ხოლო ხაზში შეეტანათ მარტო ის, რის გადახდაც წრეულს შეუძლია ქალაქს... ზოგიერთი ხმოსნები ამბობენ, რომ სმეტა სხვა არაფერია, თუ არა მხოლოდ მოსალოდნელი შემოსავალ-გასავალის აღრიცხვა (смета есть предположение). ერთი ის, რომ ეს სულ მართალიც არ არის, იმიტომ რომ თუ თვითონ ქალაქის თვით-მმართველობა რა მოისპობა, უსათუოდ გარეშე ყოველის მიხედვისა, უნდა დაკმაყოფილდეს გამგეობა, პოლიცია და ზოგიერთი სხვა ხარჯი, თუნდაც დანარჩენი ხარჯისათვის ერთი კაპიტიც აღარ დარჩეს, მეორეს მხრით ქალაქს აქვს უპიკელო, — უზრუნველ-ყოფილი შემოსავალი. ამას გარდა თუ სმეტა წარმოადგენს მარტო საგულებელს საგანს, предположение-ს, მაშინ აღარც განყოფილებაა საჭირო და ამ გვარად შეიძლება ვუყუროთ ყველაფერს... ერთის სიტყვით, სმეტის შედგენას იმაზედ უფრო უურადლება უნდა მიაქციონ, ვინემ ახლა აქცევენ და საბჭომაც

სმეტის განხილვისა და დამტკიცების დროს ცოტა მეტი გამჭრიახობა უნდა გამოიჩინოს...

ბოლოს, მკითხველების უურადლებს უნდა მივაჭრიოთ ორსაქმეს ქალაქისას. პირველი საქმე ის არის, რომ ამა წლის დასაწყისიდან ქუჩა უნდა შეაკეთოს იმან, ვისი მამულიც ამ ქუჩის პირზედ მდებარეობს. ასე რომ ქალაქის გამგეობა მოკალაჲ მხოლოდ ზოგიერთი ქუჩები და მოედნები შეაკეთოს. ჩვენ ეს უადგილოდ მიგვაჩნია. დრო დაგვარწმუნებს, რომ ქუჩების გაკეთების საქმე უარეს მდგომარეობაში ჩაკარდება, ვინემ აქამდის იყო. საბუთი საჭირო არ არის მკითხველას დასაჯერებლად, რომ სახლების, თუ ადგილების პატრონები თავისის ნებით ქუჩებს არ შეაკეთებენ. რა უნდა ქნას ამ შემთხვევაში გამგეობამ? ჩვენის თქმით ის, რომ ქუჩები უნდა შეაკეთოს ქალაქის საზოგადო შემოსავალით და შემდეგ სულის წესით, გინა სხვა გვარად ეძიოს დახარჯული ფულები მამულების პატრონთაგან, რომელთ მოკალაჲობასაც შეადგენდა ქუჩების შეკეთება. თუ ასე არ მოიქცა, ქუჩები მთლად გაფუჭდებიან და მათის რემონტისათვის თავს არავინ შეიწუხებს!.. და ამას ხომ იკუ ისა სჯობია, რომ ქუჩების რემონტი იღვას თავის თავზედ გამგეობამ და ამისთვის დააწესოს ცალკე გადასახადი ქალაქის მცხოვრებლებზედ! ჩვენ ვამბობთ, რომ ქუჩების შეკეთებისათვის ასალი გადასახადი გაეწეროს ქალაქის ყველა მცხოვრებლებს შემლებისა და გვარად, ჩასაკვირველია. მარტო სახლის პატრონებისაგან ფულის ხდეკინება მიგვაჩნია უადგილოდ, იმიტომ რომ კარგი და წმინდა ქუჩები ყველა ქალაქის მცხოვრებისათვის ერთ ნაირად საჭიროა და ამიტომაც ყველას უნდა შემოჭქონდეს ფული ამ საგნისათვის...

მეორე აზრი შეეხება იმისთანა საქმეს, რომელიც მთლად

გაუგებრობასზედ არის დამყარებული. ერთი ინსტრუქცია, რომელშიაც სხვათა შორის, სწერია, რომ გამგეობის წევრის კანდიდატს, რომელიც წევრის ვათმეოფობის გამო ასრულებს მის თანამდებობას, უნდა მიეტყვეს სწორედ იმდენი ჯამაგირი, რამდენიც წევრს აქვს დანიშნული. იმავე ინსტრუქციის ძალით, ვათ-მეოფეს წევრს ოთხის თვის განმავლობაში ჯამაგირი ეძლევა, ასე რომ შეიძლება მოხდეს, რომ ოთხის თვის განმავლობაში წევრსაც სრული ჯამაგირი ეძლიოს და მის კანდიდატსაც. რომელ წყაროდგან უნდა ეძლიოს ეს თუელი კანდიდატს, ამაზედ ინტრუქცია მანიცა-დამანიც გარკვევით არას ამბობს. სწერია მსოლოდ: Кандидату, исправляющему обязанности члена, производится жалованіе въ размѣрѣ, получаемомъ заболѣвшимъ членомъ, изъ суммъ по опредѣленію каждыи разъ Думы. აქედან პირ-და-პირ სჩანს, რომ კანდიდატს უნდა ეძლიოს ჯამაგირი იმდენი, რამდენსაც წევრი იღებს; ამის წინააღმდეგ ლაშაჩაკი, სხნამ ეს ინსტრუქცია არავის გამოუცვლია, ემგვანება წული-ნაყვას. მაგრამ საიდგან მიეტყვეს ეს თუელი, ამისი ვი რა მოგახსენოთ, — საფიქრებელი ვი არის რომ სხსსარი უნდა აღნიშნოს საბჭომ (изъ суммъ по опредѣленію каждыи разъ Думы).

ამას გარდა ვიდეკ სთქვეს, რომ ბატ. ან. ქ—ბე სამის თვის განმავლობაში წევრის თანამდებობას ასრულებდა და ამიტომ სამის მანეთს ითხოვს და როგორ ინებებთ? შეიქნა ერთი აღიაროთი!.. გაიფიქროთ რა ბანაკად: ერთი ბანაკი ამტკიცებდა, რომ ბ. ქ—ბეს ერთი კაპივიც არ ერგებათ, მეორე ვი, ინსტრუქციასზედ დამყარებული, ამბობდა, რომ გამომხდენ იმისთანაებიც, რომლებიც კეითსებოდუ *აქის*

თავს: კარგი და რომელიც საშუალებიდან უნდა ვუზღოთ ამდენს ფული ბ. ჭ—ქესაო?! ბოლოს სთქვებს, რომ მიეცეს მხოლოდ ნასკვარიო, ე. ი. თუთხმეტი თუმანია, რადგან ეჭვსას მანეთს ისეც იღებდაო ბ. ჭ—ქე, როგორც ერთი მოსამსახურეთაგანიო...

აქ ჩვენ უნდა ვიჭკითხოთ შემდეგი: 1) ინსტრუქციის პირდაპირ ამბობს, რომ განდიდატს, გამგეობის წევრის თანამდებობის აღმასრულებელს, უნდა მიეცეს იმდენი ჯამაგირი, რამდენიც დანიშნული აქვს წევრს, მაშასადამე, ამ ინსტრუქციის ძალით გამგეობას სრული ნება აქვს ეს ჯამაგირი მისცეს ვისაც ურჩება; თუ ეს ასეა, მაშ რაღა საჭირო იყო კითხვა, მიეცეს თუ არა ბ. ჭ—ქეს ჯამაგირიო, რომელიც მას განონით ეკუთვნოდა? ან, იქნება, სხვებსაც ასე ეძლევათ ხვედრი ჯამაგირი? და 2) რას ნიშნავს: жалование производится изъ суммъ по опредѣленію каждый разъ Думы? ეს იმას ნიშნავს თუ არა, რომ თვითოეულს შემთხვევაში საბჭომ უნდა განსაზღვროს ის წყარო, საიდანაც გამგეობამ უნდა დააკმაყოფილოს წევრის თანამდებობის აღმასრულებელი? საჭიროა ვიკითხოთ: 1) იცოდა თუ არა საბჭომ ინსტრუქციის არსებობა და თუ იცოდა, რატომ თავის დროზედ არ მიიღო ზომები მისის გარდახედვისათვის? 2) სრული უფლება აქვს თუ არა ბ. ჭ—ქეს, რომ იმავე ინსტრუქციის ძალით გარდახედვიანოს ქალაქს სამსახ. მანეთი სრულად? და 3) თუ ვინიცობას ბატ. ჭ—ქემ ამ უფლებით ისარგებლა, საიდან აპირებს ფულის მიცემას?—საზოგადო შემოსავლიდანო, იტყვიო, მაგრამ შემოსავალს ხომ თავისი გამოსანგარიშებული, გადამეტებული ხარჯებიცა აქვს?!

მანელი.

შიდაური მიმოხილვის მაგიერი

საზოგადოდ აღიარებული ზემოხსენებულა, რომ ერი და ქვეყანა მხოლოდ მაშინ სდგას წარმატების გზაზე, მხოლოდ მაშინ შეესტყერის და შეესტრფიანებს ბედნიერს მომავალს, როცა საერთო, საქვეყნო საქმეებში ყველა მისი მკვიდრი, ან უფრო მოძებრებული წილი ქვეყნისა და ერისა მონაწილეობას იღებს ცნობიერად და გონიერად საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. აჩაჯითარს საერთო საქმეს, საერთო დაწებულებას ან მიეცემა დიდი ძალა, დიდი სიმტკიცე, თუ ან ერთი, ან მეორე შეადგენს მხოლოდ რამდენთამე ხვედრს, რომელიმე საზოგადოების, ან ერის რომელიმე ნაწილის გუთვნილებას. ყოველი დიდი და საშვილი-შვილო საქმე მაშინ იქნება მტკიცე, მაშინ მოიკიდებს ფეხს, მაშინ შეადგენს შეურყეველს ძალას, როცა იმ საქმეს ეგუთვნის მთლად ერის სიმშატა, როცა მას სინახრულით შესტყერს და სიყვარულით შესტრფიანებს მთლად ქვეყანა.

ერი და ქვეყანა, რომელიც იმ სიმძლემდე ააწევს, რომ ერთსუფობით და ერთგულობით რამ საერთო საქმეს ემსახუროს, დიდებული ერია და დიდებული ქვეყანა. ის ერი და ის ქვეყანა, რომელიც არ ასულა ამ სიმძლემდე, არ გამოუცდია სინახრულის გულის-ცემა ამ გვარ საერთო, საქვეყნო საქმისათვის სამსახურის დროს, ჯაფით, შრომით, ენერჯით, თავდადებით, იგი ერი და ქვეყანა ისტორიაში ადგილს ვერ დაი-

ქერს, მალაღ და დიდებულ ერთა-შორის ვერ დადგება, კაცობრიობის საფარში ვერ განძს ვერ შეიტანს.

ჩვენს ერს ერთს დროს ჰქონია დიდი ერთ-სულობა და ერთ-გულობა თავის ისტორიულს ცხოვრებაში. ჩვენს ერს გამორჩეულია და უგრძობია თავის ისტორიულს ცხოვრების განმავლობაში დიდებულნი წამი საერთოდ ჯაფისა, შრომისა, მოღვაწეობისა, თავდადებისა, სისხლის დაღვრისა საერთო, საჭკვეუნო საქმისათვის. მან ამ გვარად გასწავდა თავის საერთო კალთით და ადლორძინს ქრისტიანობა, მან თავდადებით და სისხლის დაქტვით დაიცვა თავისი მიწა-წყალი, მამული მტერთაგან. ამასთან საბუთი მისდაში უურადლებისა კაცობრიობის მიერ, ამასთან უფლებს მისი ისტორიულ ერთა შორის ეჭიროს განსაზღვრული ადგილი, ამასთან საფუძველი, რომ რუსეთი ზატავს სტუმს ერს, რომელსაც ერთხელ, ერთს წამს, ერთის საკაცობრივო საქმისათვის მანც უმუშავნია, უღვაწნია, უბრძოლნია—ეს აწაფერი—უმუშავნია ერთად, უღვაწნია საერთოდ, უბრძოლნია საყოველთაოდ ერთ-სულობით, ერთ-გულობით გამსტვალულს.

დღეს კილო ჩვენის საზოგადოებრივის ცხოვრებისა უფრო დაბალია, სულია, მარღვის რეზა ქართველობისა უფრო სუსტია, ნაკლებ აჩქარებულნი, მიბინარებულნი. მაგრამ სუ თუ იგი მძლავრად არ დაიწყოებს რემას, როცა საქმე ჩვენს საერთობედნიერებას შეეხება, რომელსავე საჭკვეუნო საგანს, რომლის მოწყობისაგანაც ჩვენი ბედი და უბედობა, ჩვენი მომავალი იქნებაგადასაწყვეტი, ჩვენ არ გავკეთილშობილებდით წინაპართა მავალთის მიხედვით?!

არა გკჳრას. არა გკჳრას, იმიტომ რომ ეგ კეთილშობილება, ეგ ამაღლებული სულის მდგომარეობა, ეგ აჩქარებუ-

ლი გულის ცემა საქვეურო საქმისათვის, რომელიც წარსულში ჩვენ გამოგვიჩენია—ჩვენ სისხლში და ხორცშია ისევე დარჩენილი, ყოველივე ძალა, ენერჯია ბუნებაში, კიდრე იგი არ გამოვა ამ დაფარულ მდგომარეობიდან, მაგრამ, რაცა კი გაიღვიძებს, გაიღვიძებს იმავე ერთ-სულობით, იმავე ერთ-გულობით.

თებერვლის ხუთი პირველი ნახევია ამ მხრივ. გოჩის ყრილობა, 5 თებერვალს შემდგარი, წინამორბედი ნიშანია იმისა, რომ ეს ძალა თავს იჩენს, საქვეურო საქმისათვის განმტკიცდება და ისეთს ნაყოფს მოიტანს, რომელიც სამუდამოთ დაგვაყენებს უმეტესად განათლების გზაზე, და წარმატების ტრფილს გაგვიღვიძებს.

ამ გარსავე თქმისა და იმედებს აღვიძებს თბილისის მასწავლის თავად-ანსაუროთა ყრილობა იმავე საგნის შესახებ, რომელსაც გოჩის 5 თებერვლის ყრილობა შეესებოდა. გოჩის მასწავ, დუშეთისა და თბილისისა ერთ-გულობით მოკვიდნენ საქმეს, განვიწყეს სარჯობა საქვეურო საქმისათვის, თავიანთ შვილების აღზრდისათვის. შვილების აღზრდა, ხალხ-თაობის განათლების საქმე, რასაკვირველია, დიდი და ქვეყნისათვის სასარგებლო საქმეა. მაგრამ ამის გარდა ამ საგანს მეორეც ზედ ემატება. ორისა და სამის მასწავის გარდაწყვეტილებას, იმედია, თან მოჰყვება ამ გვარზე თითქმის ერთ-ხმიანი გარდაწყვეტილება თელავისა და სიღნაღის მასწავისა და მათინ უფლება გვექმნება ვსთქვათ რომ თითქმის ნახევარი საქართველო, ესრედ წოდებული აღმოსავლეთის მისი ნაწილი, ერთსულ მანინც, ერთის წუთის განმავლობაში მანინც ერთის საქვეურო სურვილით განიმსჭვალა, ერთის საშეილი. შეილო საქმისათვის ღონისძიება და დაიზოგა, მძიმე ტვირთს წარმოერიდა და თითქმის რაგორც

ერთმა კაცმა აღიარა საჭიროება თავის საკუთარს გამნაზის დაარსებისა.

როცა ქვეყანა ერთს რომელსამე საერთო საქმეში გამოიჩინა ამ გვარს ერთ-გულობას, ერთიანობას, იმედია სხვა დროსაც, შემდგომც, როცა უფრო საჭირო იქნება ამ გვარი ერთობა, ერთობრივი სურვილი, ერთობრივი ტვირთი, არც მასშინ დაიხვეს უკან თავის სამშობლოს საბედნიეროდ, მის კეთილდღეობისათვის.

ამ გვარად შეიქმნება საუკეთესო და უკეთესობილესი ტრადიციის საერთოდ ქვეყნის სამსახურისა და ეს ტრადიციის მოძღვრებად იქნება აღიარებული, რომლის წინააღმდეგობა, რომლის დალატი იგივე დვთის გმობად ჩაითვლება.

ამ უგანასგნელ დროს მთავრობამ გადასწყვიტა ერთი სასიამოვნო საქმე თავად-აზნაურობის შესახებ, რომელსაც თავის-თავად არა მცირედი მნიშვნელობა აქვს და რომელსაც ამის გარდა, სხვა მნიშვნელობაც შეეცა. ჩვენ ვამბობთ ნახევარ ჰრიკაზის კალის პატივებსზედ თავად-აზნაურობისათვის უმადლესის მთავრობის მიერ. მუორე ნახევარი ამ ჰრიკაზის კალისა თავად-აზნაურობა კალდებულია გადაიხადოს ნაწილ-ნაწილ 37 წლის განმავლობაში. რაც შეეხება ამ კალის პატივების მნიშვნელობას თავის-თავად, ჩვენ ამასზე აქ სიტყვას არ გავაგრძელებთ. ყველამ კარგად იცის, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს მეურნეობისათვის მამულების უგალობას და რა ძნელია მამულებისათვის ერთხელეკ მასზედ ტვირთად დაწოლილის კალის მოშორება, ან რა ადვილად იზრდება და მკვიდრდება ეს კალი თუ ერთხელ როგორმე დაედო იგი მამულს.

ესლა ჩვენ მკითხველის უურადლებას მივაქცევთ მხოლოდ

იმ ბასსს, რომელიც გამოიწვია ამ კალის ჰატიგების საჭიროებაზე გაკერით წარმოთქმულმა გენერალ ჭადგიევის აზრმა იმის ქართველთადმი თანაგრძნობით სავსე წერილში.

როგორც მკითხველს კარგად ესსომება, მან სსკათა შორის გამოსთქვა, რომ თრად საჭიროა ჩვენთვის დაკიცვათ ქართველობა, როგორც ერი და საზოგადოება, რომ მას უნდა მიეტეს შეძლება სრულიად თავისუფლად ავარჯიშოს თავისი ეროვნული აზრი და გონება, ძალა და ღონეო. განავითაროს ერთიც და მეორეც და, როგორც ერთგული რუსეთის სამეფო ტასტისა, მტკიცედ იდგეს ჩვენ განაპირა ქვეყანაში ჩვენის ინტერესების დასაცველად. ამასთან ქართველნი ჩვენი თანა-მორწმუნენი არიან და მათს საწმუნობის განმტკიცებისათვის ყოველ-გვარი საჭირო ცველილება უნდა მივასდინოთ. სამსაჯულო და სამასწავლებლო სქემაში მათს ენას უნდა ადგილი მიეტესო და დასასრულ თავად-აზნაურობას უნდა ეპატივოს 3 მილიონი პრიკასის კალიო საზოგადოთ ამ ქვეყნის გაჭირებულ ეკონომიურ მდგომარეობიდად დასასხელადა.

ეს სრულიად საკმარისი იყო, რომ ქართველობის მოწინააღმდეგეთ აეტესნათ ლაპარაკი ამ საგანზედ. ერთის ლიბერალურის რუსულის გაზეთის რედაქციამ თავის სასველობით დაბეჭდა ორი კრცელი მესვეური წერილი ამის შესახებ, მაგრამ სტატისას ისეთი უგუდმართობის ბეჭედი აზის, ისეა ჭაგტები საცოდავით დამასინჯებულნი და ისეთის ტენდენციით დალაგებულნი, რომ ადვილად მისკდებით, რა ზნის პატრონის კალამს უნდა ეკუთვნოდენ იგინი, რა ჟურის კაცი უნდა იყოს ეს რედაქციაში ჩათესლებული ქართველთა მოწინააღმდეგე მოლანჭრე უშირველესად ყოველისა მას მოუნდომებია დამტკიცება იმ აზრისა, რომ ამიერ კავკასიაში ს—ობა ყველა კავკასიაში მოსას-

დე ტომზე მოძებულა რიცხვით და რადგან ეს პირ-და პირ ვერ მოუხერხებია და შეიძლების ეტნოგრაფიული რუკა წინ გადაჭლებია, მიუძროთავს ერთის საშუალებისათვის, რომელიც საანდასო წაღას მოგაგონებთ, ყველა ზომის ფეხზე ადვილად ჩასაცმელს. პუბლიცისტს ს—ობისთვის ზედ მიუთვლია ოსები, თათრები, სპარსები, ტალიშინის მცხოვრებნი, ქურთნი და კიდევ სხვანი, რომელთაც მეცნიერება სთვლის ს—ბთან ერთად ინდო-ევროპიულ მოდგმის ხალხებად. მაგრამ ჩვენ გვიკვირს, რატომ არ მიათვალა ამათვე თვით რუსის ხალხი, ნემეცები, ქრაცუზები, ინგლისელები და სხვა ევროპიულები ხალხნი, რომელნიც მეცნიერების გამოკვლევისავე თანხმად ინდო-ევროპიის მოდგმას წარმოადგენენ. ჩვენ გვგონია, რომ მისთვის აქაც შეიძლების რუკას მოუტყუნია ვისერი. ამ რუკაში შევდომით სწერიან, რომ სომხები, ქურთები, სპარსელები, ტალიშელები ირანის შტოს ეკუთვნიანო და იმასაც ეს გაუმეორებია. ის ვი დავიწყებია, რომ მეცნიერებამ სომხური ენის გამოძიების საფუძველით სომხურის ენისა და ხალხის მონათესაობა აღიარა არა ინდო-ევროპიულ მოდგმის ირანის შტოს ხალხებთან, არამედ სლავოლიტოვის შტოს ხალხებთან. *)

ავტორს არ მოსწონებია, რომ ჭადვიევი ქართულებს მამაცს ერს ეძახის ვაკვასიელ ერთა-შორის და მოჭეოლია ცრუ-ღებურადურ მსჯელობას მასზედ, რომ გარეულ ხალხს მამაცს არაინ დაუძახებსო, რომ კულტურული ტომი ვაკვასიაში არის

*) სტატია ვ. პეტროვისა სომხურ ენის შესახებ. Известія Кавказскаго отд. Рус. геогр. общ. О мѣстѣ, занимаемомъ армянскимъ языкомъ въ кругу индо европейскихъ т. VI Тифлисъ 1879—1881.

ს—ობაო და სხვ. ჯერ სომ იქ მოიტყეს კისერი, როცა ს—
 ბის უმრავლესობა უნდა დაემტკიცებინა კავკასიის ერთა შორის,
 ახლა აქ ინხვრებს კისერს, როცა სტდილობს რომ უარ-ჭყოს,
 როგორც კულტურული ძალა ქართველობისა, ისე მისი ეროვნული,
 მამა-პაპით თან დაყოფილი თვისება—სიმამაცე და
 ბრძოლაში შეუპოვრობა. ეს უკანასკნელი თვისებანი ისე ნათ-
 ლად განასხვავებენ ქართველებს ბევრ სხვა ერთა შორის და ისე
 ცნობილია ყველასაგან, რომ ამასე ბევრი ლაპარაკი მომეტებუ-
 ლი იქმნება. ჩვენ მივაქცევთ მკითხველის ყურადღებას ავტორის
 ამ ორ-გვარის აზრის დაკავშირებაზე. სიმამაცე ქართველობისა
 კულურობაა და არა ჭეშმარიტი გულადობა, რომელსაც იხენ-
 დენ ომში ბევრი ს—ის გენერლებიო. ამასთან კულტურულს
 ხალხს მშვიდობიანობის დაცვის მსურველს განათლებულის
 ცხოვრების გასაუითარებლად, რასაკვირველია, გუდა ბევრს ფაი-
 სური არ გამოადგებათ და არც მოსწონთო. ამ გვარ აზრების
 დაკავშირებით ორი რამა ჭსურს დაამტკიცოს: ერთი რომ ქარ-
 თველობას ნამდვილი სიმამაცე არა აქვს და კულტურულის გან-
 ვითარებისათვის უძლურიაო და მეორე შრომისა და მშვიდობი-
 ნობის მოყვარე ს—ობა არც ნამდვილ სიმამაცეს არის მოკ-
 ლებული და კულტურულის ძალითაც მალეა სდგას ბევრადლა-
 პირველ ხაზის შესახებ, როგორც ვსთქვით, სიტყვას არ გა-
 ჭაგრძელებთ; რაც შეეხება მეორეს, აქ კი ნება გვქაზდეს ვსთქვათ,
 რომ დღესაც კი, როცა ასეთი დრო დადგა ქართველობისათვის,
 იგი ბევრად მალეა სდგას კულტურის მხრით სხვა ამიერ და
 იმიერ კავკასიის ერთა შორის. დღესაც მას შესტყერიან არამც
 თუ მთები და მთიელები, არამედ ბარის სსკა-და-სსკა ტომნიც, რომ
 მისი უმრავლესობა, შეჯგუფებული ერთ მართალია პატარა, მაგრამ
 მტკიცედ დაკავშირებულ ერთობრაფიულ ეულად, არ არის მოკლე-

ბული არც კულტურულ მისწრაფებათა და არც ძალად და კეოილ-შობილურ იდეალებისადმი ლტოლვას, რაიცა დაამტკიცა განათლების საქმეში ერთ ხმად მიღებულმა გარდაწვევტილებამ მთელის აზნაურობის-მიერ. თვით ხალხი მტკიცედ არის დაბინადრებული თავის მიწა-წყალზე და სრულიად გაქართველებული ჰყავს ვეელა უცხო ტომის წარმომადგენელი თავის ახლო დასახლებულნი არამც თუ სოფლად, არამედ ქალაქებშიც კი. გაქართველებულნი რომ ვამბობთ, ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ რამე ძალა ეხმარნოთ მათ ამისათვის, ან სხვა ვინმე შესწევნოდეს ძალითა. არა. ეს გარემოება მომხდარა თავის-თავად, მკვიდრთა კულტურის ძლიერებისა და ცხოველების გამო. და ეს ძლიერება და სიცხოველე ისეთი უფოილა რომ, მოსულეს ადარც უნე შეჩენათ, ადარც ჩვეულობა, ადარც წესი და ადარც წყობილება თავისი. დღეს მხოლოდ ერთსა და ორს აღაგას თუ ვხედავთ, რომ საქართველოს მიწა-წყალზე ისევ თავს იხევენ მოსულთა განსაკუთრებული ხასიათი, ენა და ჩვეულებანი, მაგრამ ეს მათი კულტურის მიზეზით კი არა სწარმოვობს, ეს გარემოება დროების მიზეზით მოხდა, სასოგადოთ. ეროვნულის ცნობიერობის და განმტკიცების დროის წყალობით. ჩვენ სრულიად არა გვეჩინა წერილის ავტორთან ერთად, რომ მსწავლულთა, მოსწავლეთა უმეტესობა, გამოცემათა და წიგნთა ბეჭდვის გალიძერება უფრო ს—ობაში შეინიშნებოდეს, ვიდრე ქართველობაში. ჰერ მართლაც ესაა, რომ მთელს მათ ამიერკავკასიის ლიტერატურას ერთი ისეთი პოეტი არ მოეძებნება, რომელიც იყო მაგ. გრ. ოსბელაძანი, ან ნ. ბარათაშვილი. სხვას ნულაჩს ვიტყვით.

თუ ავიღებთ წარსულს დროს, მაშინ ხომ უფრო საზა-რალი იქნება ს—ბისათვის შედარება ჩვენსა და იმათ კულტურ-

რულ ძალისა, დიტერატურისა და მსწველულთა და მოსწავლეთა რაოდენობისა. მარტო „ვეფსვის-ტყოსანი“ ღირს ერთ დიტერატურად. ერეკლეს 40 წლის ძლევაკრე მეფობის მოგორებას შუედლიან მთელი ქვეყანა იეხზედ დააყენოს, იმ მეფობას, რომელშიაც მრავალი მაგალითი სამშობლოს სამსახურისა, თავდადებისა, მამულის განდიდებისა, სწავლის და სიბრძნის მოყვარეობისა და რომლის შემდეგაც სულ სამოცსა და ოთხმოცს წელს არ გაუვლია. ამ 20 და 40 წლის წინად, ასისა და ორასის წლის წინად, სამისა, ოთხისა, სუთისა და ეჭვს საუკუნის წინად რას წარმოადგენდა ს—ეთი და ს—ობა? არასიფერს, სრულიად არასიფერს. ან თუ წარმოადგენდა რასმე ისეკ უღბნოს წარმოადგენდა, ურისატანს, აოსრებულს მტრისგან ხალხს დაწიოკებულს, დამთხნალს და ცხვრებივით აქეთ-იქით გაფანტულს. აი ნამდვილი სურათი ავტორის კულტურული ხალხისა წარსულში.

ასეთი ის სვე-უბედური სტატია გაზ. ნოვოსტიისა, რომელიც ასე უწყალად აჩვენებს ვისერს თავის დამწერს იმ ამგარა ტენდენციის და მიდგომითის მსჯელობის გამო, რომელსაც მისი დამწერი თავ-შეუკავებლად გაჭყოლია და რომელშიაც ამტკიცებს, რომ პრეკასის კალის პატრიკება სრულიად საჭირო არ არის.

მეტს საიფროხილეს არ იჩენს თვით მეცნიერების პირით მოლაპარაკე, კათედრის პატრონი სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტში ბ-ნი კეროპე პატკანოვი ქართველობის მიმართ.*)

*) იხ. журналъ Министерства народнаго просвѣщенія 1883 წ., დეკემბრის წიგნი, სტატია კ. პ. პატკანოვისა: Ванскія надписи и значеніе ихъ для исторіи передней Азіи. О древней грузинской хроникѣ.

ამ ჰატიკ-ცემულს ბ-ნს დაუბეჭდა ვრცელი ვითომ მეცნიერული გამოკვლევა საქართველოს საისტორიო ქრონიკაზედ, ქართლის ცხოვრებაზედ, ანუ უკედ რომ ვსთქვათ, მის პირველ თავების შესახებ და სენკოვსკისა არ იუკეს კინაღამ იმასაც არ ამბობს სხვათა შორის, რომ მეთორმეტე საუკუნებდე ქართველები არა ყოფილან დედა-მიწის ზურგზეო. ჩვენ არ ვამტკიცებთ, რომ ჰატკანოვის სტატიაში სულ-ალებით არც ერთი რიგიანი მოსაზრება არ მოაპოვებოდეს, არც ერთი მეცნიერული დასკვნა საქართველოს ძველის დროის ისტორიო-გრაფიის შესახებ. მართლაც, რომ ჩვენი ძველი ისტორია, ანუ «ქართლის ცხოვრების» ის ნაწილი, რომელიც საქართველოს ისტორიის უწინარეს დროს შეეხება და შემდეგ დროისაც ქრისტეს დაბადებამდე, ძალიან ძვირე შინაარს წარმოადგენს და მასთან ეს შინაარსი ბევრად საჭიროებს კრიტიკულს განხილვას, შემოწმებას, სინქრონიზაციის წესით და სხვ. და სხვ., მაგრამ ამასთანავე სამართლიანობა და მიუდგომლობა მოითხოვს ვსთქვათ, რომ ეს ნაწილი ჩვენის მატრიანესი მანც ძვირფასი მასალაა კრიტიკულად განვითარებულის მისტორიის ხელში. სწორედ ეს სამართლიანობა და მიუდგომლობა ვერ გამოუჩინია ბ-ნს პროტესტს და თითქმის სულ-ალებით უარ-ჭყოფს მნიშვნელობას ჩვენის მატრიანეს ხსენებულის ნაწილისას, სთვლის მას შეთხზულად ერთს ვიღაც უმეცარ ბერისაგან და ისიც ტომით სომეხისაგან არა უგვიანეს მეცამეტე საუკუნისა. ჩვენ ეს გვაჩივრია არა არა თუ მართლ შემცდარ და უსაფუძვლო აზრად მიგვაჩნია, არამედ მიდგომით, განზრახ ქართველთა წინააღმდეგ გამოთქმულათადაც ვსთვლით. ჭაკტიკურსა და მეცნიერულ წერილს ამ სტატიის წინააღმდეგ ჩვენ «იუკონის» შემდეგ წიგნში დაუბეჭდავთ, რომელშიაც დამტკიცდება, როგორც ვითომ და დი-

დი ნასწავლობა და ერუდიცია ავტორისა საქართველს ისტორიის შესახებ, ასე მეცნიერულის ძიების უხეირო წესი, მისგან შეთვისებული. ასლა კი ზოგიერთა მის გაკვრით წარმოთქმულს აზრს შეეკებით. ეს იმიტომ არის საჭირო, რომ მკითხველი ესლავე მისვდეს, რა ღირსების ტენდენციით არის დაწერილი საზოგადოთ ეს გარკებობით მეცნიერული გამოკვლევა.

ამ უგანასკნელ დროს გავრცელებული მეცნიერთა შორის აზრი ქართველობის სიმრავლეზე აზიის წინა-მხარში განმდე და შავის ზღვის სამხრით გერძომდე პატკანოკს ცხადათ ეტყობა, რომ არ მოსწონს და ამბობს, რომ ეგ აზრი ჯერ ნადრეგია და დასამტკიცებელი საბუთები არ მოეძებნება. მაგრამ ამას ზირდაპირაც კერა ამბობს. მან კარგად იცის, გაიდკლერკის აზრი ქართველობის გავრცელებაზე მცირე აზიაში და ამიტომ კერ ჭბუდავს ამის გადაჭრით თქმას. *) ამ გვარადვე იქტევა იგი, როცა ლაზარაკობს ვანის წარწერებზე, რომლის გარკვევა ღ წაკითხვა სწავლულთა თქრით მხოლოდ ქართულის ენას შემწეობით შეიძლება და რომლის ენასაც ესლანდელის ქართულის პირკანდელ ფორმად სთვლიან. ერთს აღაგას ავტორი ვასტანგ გორგასლანზე ამბობს, რომ ის ძლიერი მეფე არ იყოვო და კერც იქნებოდა. და არამც თუ ძლიერი, სასულადაც კი მეფე არ ერქმოდა, თავადი ან მთავარი თუ იყოვო. რათა ჭგონებს ასე პატივ-ცემული პროფესორი? — რომის მებისტორიენი ამბობენ, რომ ვასტანგ გორგასლანი მშინძარა და

*) ამ საგნის შესახებ იხ. ჟურნალი Ausland 1870 წ. № 514 აგრეთვე ბროშურა პროფ. დ. ჩუბინოვისა: ეცნოგრაფიული განხილვა ძველთა და ახალთა კავადოკიის ანუ ქანეთის ძველთა მოსახლეთა.

უძლური იყო და ისიც მათ უჯერებს. მაგრამ არა, ეს მუ- ისტორიკოსები რომ არ ამბობდნენ, ავტორი მინც ამასაც იტ- უოდა. მას არ უნდა დაიჯეროს, რომ რამე ისტორიული ცხოვ- რება ქვეყნის საქართველოს შეუერთებულ და შეუერთებულ საუ- კუნებში, როდესაც ბაგრატიონთ გვარი გაძლიერდა; და პატ- კანოვის აზრით გაძლიერდა იმიტომ, რომ სომხეთიდან მოვი- და საქართველოში. ეს ბაგრატიონები იქ ბაგრატიონები იყვნენ, ხოლო საქართველოში ბაგრატიონები გასდნენ.

მცხეთას ნაპოვნის ქვის წარწერა 75 წლისა ქრ. შემ- დეგ ბერძულ ენაზედ ცხადათ ამტკიცებს, რა ძალა და მნიშ- კნელობა ქვეყნის იკონოლოგიის შეფას, რომლისთვისაც, რომის იმპერატორს აუშენებია ციხე. ფარსმან II-ის მიღება რომში 138 წელს და მისი სტატუსის ამართვაც კავშირშია ამტკი- ცებს აგრეთვე ქართველთ შეფასების მნიშვნელობას და სიძლი- რეს არამც თუ მესხეთე საუკუნეში კასტანგის დროს, არამედ I, II და III საუკუნეებშიაც კი ქრისტეს შემდეგ. ეს უკუ- თქმული მიაფერხა ბ-ნმა პატრიარქმა. ვიღაც სომხის მუსტორი- კოსის დაუჯერებია და ქვის წარწერისთვის კი, ესრედ წოდებულ მონუმენტალურ საბუთისთვის კი უუარაღებს არ მი- უქცეოა.

საღსს დღევანდლამდე არ დაუვიწყებია იმისი სახელი, დღევანდლამდე გაკვირვებით იხსენიებს მის სიძლიერეს, მის ბრძოლას მთაელებთან, ოს ბაყათართან, სპარსელებთან (თქმუ- ლობა გარე-კახეთში, ივრის სეობაზე) და გმირად მიაჩნია, რომელიც ქვის უზარმაზარ ბურთს ათამაშებდა სელში; რომელმაც იალბურზე ფესი შედგა და დიდმა მოებმა შექნეს დრე- კაო, ოსებსა შემოუტანია და ჩერქეზეთში გადასწავა.

კასტანგზე გავრცელებული თქმულობანი საღსში და ავ-

რეთვე მითიუჭი თქმულაბა ამიწანსუ ამტკიცებენ, რომ მას სხვა ბერი თქმულაბა უნდა ჰქონდეს კიდევ, როგორც სხვადასხვა ისტორიულ პირზე და თავის პირიანდელ დროის თავგარდასავალზე, ისე მითოლოგიურ დმერთებზე, მაგრამ დღევანდლამდე ეს თქმულებანი არ არის ცნობაში მოყვანილი და დაწერილი. კიდრე ლენროტმა ვრცელი სახალხო ეპიკური ჰერუმს «კალეკალა» არ მოსძებნა და არ შეჰკრიბა, არაინ არ იცოდა რომ ძინებს ამისთანა რამ სახალხო ეპოპეის ექმნებოდათ. — ჰატკანოვს კი დაუყინია და ათჯერ მანც ამბობს, რომ ქართველების სსოვნას არ დაუცავს არც ერთი რამ თქმულაბა თავის წარსულ ბედ-იღბალზე.

აგრეთვე მართალი არ არის ჰატკანოვის აზრი «ქართლის ცხოვრების» ყველა იმ ხელ-ნაწერების დაკარგვის შესახებ, რომელიც ვახტანგს ჰქონია ხელში, როცა მისი დაბეჭდვა განუზრახავს. დღეს ბ. დ. ბაქრაძეს აქვს ვრცელი ხელ-ნაწერი «ქართლის ცხოვრებისა», რომელიც როგორც გარეგნობით ეტყობა მეზვიდმეტე საუგუნეში უნდა იყოს გადაწერილი უძველესის ხელ-ნაწერიდან. ამ ხელ-ნაწერის «ქართლის-ცხოვრების» შედარება დაბეჭდილის ტექსტთან, როგორც თვით ბატ. ბაქრაძე ამტკიცებს, ბევრს საყურადღებო ვარიანტებს წარმოადგენს და ბევრ ბნელს სავანს ჩვენის ისტორიულის ცოდნისას სრულიად სხვა ნათელსა ჰყენს.

დასასრულ გული არ გვითმენს, რომ ორიოდ სიტყვა არა ვსთქვათ იმის შესახებ, რომ ავტორი მიაწერს «ქართლის ცხოვრების» შედგენასაც კი არა, უხეირო შეთხუზვას უსწავლელს სომხის ბერს და სცდილობს დაამტკიცოს, რომ სომხურად თარგმნილი ქრონიკა ქართველებისა, იგივე ქართლის ცხოვრება, ანუ უკეთა ვსთქვათ, მისი პირველი ნაწილი 1125 წლამ-

დე, ე. ი. დავით აშმაშენებელის სიკვდილამდე შედგენილია მეთერთმეტედამ მეცამეტე საუკუნემდე. საკვირველია სწორედ! ამ ორს საუკუნეს შუა სდრულდა ქართველების ცხოვრება, ამ დროს უმაღლეს ხარისხამდე ააღწია განათლებამ, მაშინ დაიწერა გამორჩენილი «ვეფხისტყაოსანი» და ნუ თუ ამ დროსვე შესდგა «ქარ.-ცხვ.» და ისე უხერხთადა, როგორც ამბობს ავტორი «კანის წაწერებისა». მაგრამ აქაც ცხადათ სჩანს, რა ტენდენცია აქვს ავტორს სასუბი. ამით ის ამბობს ვითომ, რომ ორი წუთი იყო საქართველო კარგს მდგომარეობაში და მხოლოდ მაშინ შეიძლოა თვის მატანეს შედგენა და ისიც უსწავლელის და მოსყიდულის სომხის ბერის შემწეობითაო, მატანე, სავსე შეცდომებით, ანაქრონიზმებითაო და სხვ. თქმით ეს უნდა თქვას უთუოდ ავტორმა, მაგრამ თქმა კი არ არის საქმე, საქმე ის არის დარწმუნდეს კინძე ამ თქმით. კინ დაიჯერებს, რომ ერთი და ორი წუთი გაგრძელებულიყო რომელიმე ერის კარგი მდგომარეობა და ამ დროს განმამავლობაში შექმნილიყო უცებ ისეთი უკვდავი და გენიალური ნაწარმოები, როგორიც არის «ვეფხისტყაოსანი». რომ «ვეფხისტყაოსანი» გაჩნდეს ერის ლიტერატურაში, ეს ლიტერატურა ცოტად, თუ ბევრად განვითარებული უნდა იყოს, ესა შემუშავებული, საზოგადოებრივი ცხოვრება აიგოს და წესზე დამყარებული. ხოლო ეგვლა ეს ღირსიანი ცხოვრებისა ერთი წამით კი არა ჩნდებიან, საუკუნეებით შემუშავდებიან, ხან-გრძლივის ერის ერთობრივის შრომითა და ღვაწლით, ერის გონებისა და აზრის დამაშვრალბით.

ჩვენ გვინდოდა სხვა გვარ მეცნიერებზე ლაზარაკი, თუნდ მაგ. იმისთანებზე, როგორიც გულაკია, რომელმაც ორი ლექცია წაიკითხა: «ვეფხისტყაოსანზე» ამ დიდ-მარხვანში და რომელსაც ქართული კარგად შეუსწავლია, მაგრამ ჩვენი შინაური მიმოხილვა ისე გაგრძელდა, რომ ამას თავს ვანებებთ ამ ხანობით.

ზანცხადება.

—
ქუჩნალი

«ი ვ ე რ ი ა»

(წელიწადი მერვე)

მომავალ 1884 წ. იანვრიდამ ქუჩნალი «ივერია» გამოვა
ყოველ-თვე და თთვე იმავე სახით და სიერცით, როგორც
აქამოდე გამოდიოდა.

ხელის-მოწერა მიიღება:

რედაქციაში, რომელიც იმყოფება სიმონსონოვის ქუჩაზედ,
ნაზაროვის სასლებში, პირველი კლასიკური გიმნაზიის უკან.
სადაც ზედა სართულში «დროებისა» რედაქციაა და იქაც, შუა
სართულში, რედაქცია «ივერიისა».

მუთაისში, ჭილაძეების წიგნის მაღაზიაში, ბუჯუაძთან.

ბათუმში, «წერა-კითხვის საზოგადოების სკოლის მა-
სწავლებელ მ. ი. ნათაძესთან,

ფასი ხელის მოწერისა:

მთელის წლით 7 მან., სოფლის მასწავლებელთათვის—5 მან.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთ ამ აღრესით უნდა დაიბარონ
ქუჩნალი:

Въ Тифлисѣ, въ редакцію журнала «ИВЕРІЯ»

ხვედრი ფული ხელის-მომწერმა ქუჩნალის დაბარებისა-
თანავე უნდა გამოგზავნოს რედაქციაში.

რედაქტორი და გამომცემელი ილ. შავჭავაძე

«ივერიის» ფოსტა.

- თ—ეთა. ლ. ჯ—ერს. თქვენგან დასახელებული წინოკნიკი
თვალთაც არ დაგვინახავს. უურნაღს გიგზავნით.
- ბ—ოვს ნ. კ—ძეს. ლექსების ბედს შეგატყობინებ.
- ქ—ისს. ნ. მ—ძეს. კარგა მისკედრილხართ.
- ყ—ის მაზრაში ყ—ჩაეღს. თქვენი ლექსი არ დაიბეჭდება.
უურნაღს გიგზავნით. ფასიც ზედ აწერია.
- გ—რს. ნ. ხ—ოვს. თქვენგან აღთქმული წერილი ჯერაც არ
მიგვიღია. რა მიზეზია? ვუღით.
- ქ—ისს მ—ეღს. თქვენის წერილის პასუხს დაწერილებით
მოგწერავთ ნაადგომეკს. და—ღის წერილის ამბავსაც
შეგატყობინებთ.

განცხადება.

ამა 1884 წელს ჟურნალს «ივერიაზე» ხელის მოწერა მიიღება მხოლოდ მთელის წლით.

ფასი მთელის წლისა შვიდი მახათი.

ხელის-მოწერა მიიღება «ივერიის» რედაქციაში, სიმონ-სონოვის ქუჩაზე, 1-ს კლასიკურის გამნაზიის უკან, ნა-ზაროვის სასახლეში, აგრეთვე შავკრძოვის სააგენტოში.

ქუთაისში, ჭალაძის მღაზიაში.

ბათუმში, წყნა-კითხვის საზოგადოების სკოლის მას-წავლებელ მ. ნათაძესთან.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერთ წერილი & ფული შემ-დეგის ადრესით უნდა გამოგზავნონ:

Въ Тифлисѣ

Въ Редакцію Журнала «ИВЕРІЯ»

ვისაც ჟურნალი თავის დროზედ არ მიუგიდეს, კთხოვით, მალე აცნობოს რედაქციას.

n 383 | 9
1884 | 2